

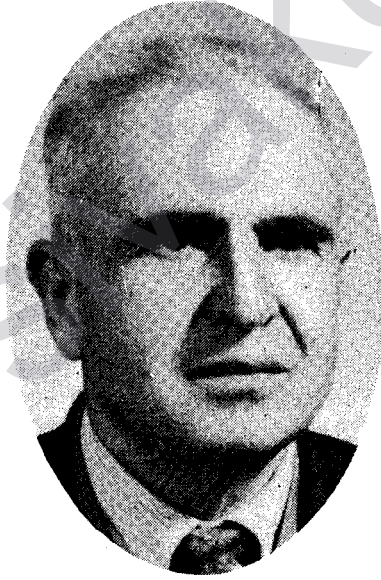
BERHEM

Kovara Lékolínên Cívakî û Çandî

EKREM CEMİL PAŞA

**MUHTASAR
HAYATIM**

BRÜKSEL KÜRT ENSTİTÜSÜ

*Brüksel Kürt Enstitüsü
4, rue Bonneels
1040- Bruxelles*

BERHEM

Sosyal ve Kültürel Araştırma Dergisi
Ekim 1989 / sayı: 6

Berpirstiyar/Ansvarigutgivare:
Mustafa Düzgün

Redaktion:

M. Piro
B. Baran
R. T. Hulmani
H. Tornê Cengî
K. Silbus

Adres:

Box: 470
123 04 Farsta/Stockholm

Tel: 08 - 750 48 28

Postgiro: 425 23 97 - 7

Konto: Första Spar Banken - 142 163 484

Temsildar:

Federal Almanya: Hawar, tel: 069 - 62 98 09

Belçika: Derwêş M. Ferho, tel: 016-20 64 45; 02-230 89 30

Aboneti/Prenumeration:

Kes/Enskilda 140 Sek. sal/år

Meqam/Myndigheter 200 Sek. sal/år

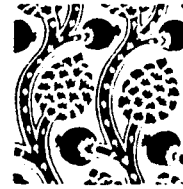
Ewropa 160 Sek sal/år

Lib/Lösnummer: 25 Sek/ 4 \$ / 7 DM

ISSN1100 - 0910

NIVÎSARÊN VÊ HEJMARÊ

- 7 ÖZGÜRLÜK UĞRUNA SAVAŞIMDA KIRK YIL
Dr. ABDURRAHMAN KASIMLO
- 14 ZERDÜŞT VE ÖĞRETİSİ
A. MEDYALI
- 25 AUSTRALYA NE LI EWROPA YE
Ş. B. SOREKLÎ
- 28 KÜRT SANAT VE KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA
SORUNU NASIL ELE ALINMALI
EHMED ŞERÎFÎ
- 32 MISAYVÊNÎ
M. DUZGIN
- 36 OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN KÜRT
AŞİRETLERİ
M. SYKES
- 42 TUNCELÎ (DERSİM) TENKİL HAREKATI
Kur. Alb. REŞAT HALLI
- 64 BILBIL Û GUL
OSCAR WILDE (Wergêr: R. T. HULMANÎ)
- 67 HELSİNKÎ GÖZETLEME KOMİTESİ RAPORU

Kapak: Dr. Abdurrahman Kasımlo

Amadekarê Bergan: E. AYDIN
Pergala Rûpelan: N. KİRÎV

Författares Bokmaskin
Stockholm, 1989

Hevalene,

Virenîye, vatena mi awa ke, ez nivisnayêna zonê marê zaf sah biyane. Kar u xebatê xode berxudarbê. Çiyede zaf mexvul u rind o. Seke sima kî pê zanê, ma nivisnayêna zonê xorê zêde here kewtîme.

Kar u gurê şarî de amayme şîme. Şarî ki henî kerd ke zonê ma, ma vîra bikero. Peynîyede ma dî ke, gere herkes koka xo ser qewebo. Çîyo ke, mileto ke koka xo ser qewe nêbeno peynîyede beno husk.

Vatena mi ûya ke; hesiranê xo xorê devêrdîme. Va çimê ma, marê korbê.

Vatena mina bîne kî: Sima gere na zonî, na zonê ma, ma se qese keme henî bidê henî kî qevul bikerê. Waxtê nivisnayene kî; seke pî u kalikê ma qese kerd, ma se qese keme henî binivisnê. Bira M.Duzgin na hetra, na qesî bicero xo ser.

Nêtê mi bî, mi va xet u gunanê sima tenê tédîme rêz kerîne. Pecîyo qaytkerd ke tene çî pira pira beno serrast. Oncîya kî gere çiyê vajî:

Virendîye "Hejmar 1" de, "Xet u Xebatê Berhem"î eve Tirkî u Kurmancî nivisno. Berhem'e virendîye eve Kurmancî u Zazakî hitavê wendoxanê xo kena. Nayera, gere qesa-avêne eve Zazakî kî binivisnîyene. Na kembîyena virevirêna.

Ponc nimre ke pecîyo vejîyê dînade kî qesa-avêne, sade eve Kurmancî u Tirkî nivisîyo. Îtade tenê nimrade Soranî u Zazakî bibiyene zaf rind bî.

"Çend Lawikê Qemê Areyîzî", na qesa zêde qebe ama. QEMERÊ AREYÎZÎ namê mêrikîyo. Naye şimara rica kena.

Vana, na mektuva virene zêde derg mekerîne. Silamê biratenî. Wes u war bimanê.

Elî BRA-Almanya

ÇEND ŞAŞÎYÊN REXNE YÊN B.M. Hejmara pêncem a Berhemê de B.M. (Ankara) di nama xwe de, di derheqa nivîsarên Kurdî yê hejmara çarem de çend rexneyên xwe dîyar kirine. Ji ber vî yekî ez jî çend rexnen din dixwazim li ser rexnen

B.M. bînim.

B.M. bêjeya "tembel" Tirkî ye, dibêje. Ev tiştêkî pir xelet e. "Tembel" bêjeyekî Farisî ye û di zimanê Tirkî de bi awayê "tenbel" derbas dibe. Wek çawan ku "cambaz" wek "cambaz"ê derbas bûye. Bêjeya "tembel" di nav Kurdan de bi şiklê "tembel" jî tê bikaranîn. Bêjeya "teral" ne Kurmancî ye, lê devokên li çend cîhên Kurdistanê Tirkîyê tê bikaranîn. Mena wê ya esil di Kurmancî de "tiral" e. Wexta ku mirov li zimanê Tirkî mêzedike, dibîne ku sedîde %60-70 yê bêjeyên wî zimanî bi eslê xwe bîyanî ne. Divê mirov vê rewşa zimanê Tirkî tim bîne ber çav.

Bêjeya "qutnî, hem di zimanê Kurdî hem di zimanê Farisî de bi şikla "pembû" tê bikaranînê, dibêje B.M. Ev gelek xelet e. Ji ber ku ev bêjeya di zimanê Erebi de, mana "tiştên ku ji penbû hatine çekirinê, penbûyî" dide. Di Kurdî de "penbû", Farisî de "penbe" û di Erebi de jî "qutn" e.

"Qir" jî zimanê Tirkî, jî bêjeya "krmak"ê nehatiye sendinê. Mena wî ya esil di Kurdî de "rewşa wendabûnê, wendakirinê" ye.

"Hêcan" dibe ku ji Erebi bi xirakirina "heyecan"ê hatiye çekirin, lê mirov nikare bêje ku ev bêje, Erebi ye. Mirov jî bo vê bêjeyê dikare "peroş" jî bikarbîne.

B.M. li ber bêjeya "maldarî" li nav parantêzê de "zengînî" nivîsandîye. Ev bêjeya rasterast Tirkî ye û tu eleqa wê bi Kurdî tune. Dibe ku jî aliyê çend Kurdan ve tê bikaranînê.

B.M. lêkera "ji hev naqetin"ê jî bi karîna "cîhê bûn"ê baştir dibîne. ûî mantiqî, ev herdu lêker ne yek in û mana wan jî wek yek nîne. Ji bo vê lêkerê "veqetîn" jî tê bikaranîn.

Bi silavên dostanî.

W.B. Stockholm

BÎR DÜZELTME

Berhem'in 5. sayısındaki yazıları ve bu arada Mehmed Uzun'un "Celadet Bedirhan'ı Anarken" başlıklı yazısını okudum.

Berhem'in bu sayısının giriş yazısında belirtildiği gibi Kürt dili ve kültürüne, Kürdistan ulusal kurtuluş mücadelesine katkıda bulunmuş olan kişilerin mücadeleleri ve yaşamlarını konu alan yazılar tarihimiz ve kültür tarihimiz açısından önem arz etmektedirler. Bu nedenle böylesi çalışmalar için gerekli titizlik gösterilmesi ve birbirini tamamlayacak olan çabalarla varolan eksiklikler ya da yanlışlar giderilmelidir. Tarihimizin karanlıkta kalan birçok yönünün böylece daha iyi aydınlığa kavuşturulabileceği kanısındayım.

Bu konudaki yanlışların "küçük" de olsalar hatırlatılıp düzeltilmelerinde yarar gördüğüm için, Berhem'in sözkonusu sayısındaki bir yanlışlığa değinmek istiyorum.

Sekizinci sayfada fotokopisi yayınlanan ve bir fotoğrafın arkasında yazıldığı belirtilen cümle, şöyle yazılmıştır:

"Bedirxanzade Abdurrehman Begefendi İdarei Adliye Müdürü Ser Hakimi, Bedirxanzade Emin Begefendi hazretlerinin konaklarında".

Fotokopide yer alan Arap harfleriyle yazılı metne göre ise bu cümlenin doğrusu şöyledir:

"Bedirxanzade (Bedirhanzade) Abdurrahman Beyefendi, Edirne Adliye Müdürü Serkalemi Bedirxanzade Emin Beyefendi hazretlerinin konaklarında"

Yani Bedirxanzade Emin, "İdarei Adliye Müdürü Ser Hakimi" değildir. Nitekim Mehmed Uzun da aynı yazısında Emin Ali Bey'in avukat ve adliye müfettişi olduğunu yazmaktadır. Emin Ali Bey'in avukat olduğunu yazan başka bir kaynağa kendim rastlamadım, ancak onun Edirne'de adliye müfettişliği yaptığını değişik kaynaklar yazar. Örneğin Abdülaziz Yamulki de bunu belirtir.

Dostça selamlarımla.

Malmısanji

Dr. Abdurrahman Qasimlo bi destê rijîma Îranê ve hate kuştin. Hêzên pêşverû û demokratên dinyayê di şexsê Qasimlo de dost û hevalbendekî mezin winda kirin; komelên gelê Kurdistan jî bi dilêşî û pozxîniyeke giran ve rûbirû bûn. Qasimlo ne tenê şexsîyetekî siyasî bû, her wiha zana û lêkolînerêkî bi nav û deng bû û di vî babetî de jî gele berhemên giranbiha ji me re hiştin. Afirandinên wî di gele zimanên bîyanî de hatin weşandin û bê gûman danasîna gelê Kurd û çanda wî de bûn xwedî rolekî hêja. Berga pêşin a vê hejmarê jî bo bîranîna Qasimlo yê nemir e û her wiha di rûpelên navê de jî ji kitêbek wî beşekî hatîye wergerandin.

Dr. Medyalî di vê nivîsara xwe de, li ser pêkhatina dîn di Kurdistana kevnare de disekine û Zerdeşt û bîrûbawerîyên Zerdeştîyê dide nasîn. Zerdeştî wek çavkanîyek çanda me, hê jî giş aliyên Kurdistanê de û di jîyana rojê de bermayî û rêçên wê li ber çav dikevin. Lê çî mixabin ku xênî xebata zanayên bîyanî, me bi xwe di vî babetî de karekî berbiçav nekirîye. Ev bi xwe jî, nasîn û danasîna çanda me de hê wek pîrsekî mezin her hewcedariya xwe diparêze.

Nivîskarê hêja Ehmed Şerîfî, di vê nivîsara xwe de di warê dozîkirin û ji yê din cihêkirina hûner û çanda gelê Kurd de rêbazekî aqilane pêşkêş dike û gele pîrsiyarên nûh datîne pêş zana û lêkolîneran.

Kesên ku li ser jîyana civakî û siyasî ya gelê Kurd dixebitin, bibe-nebe bi "Eşîrên Kurd di Dewleta Osmanî de" ya Sir Mark Sykes ve rûbirû dibin. M.Pîro ev listeya Sykes wegerandîye li ser Tirkî û hûn ê beşê yekem a wê nivîsarê di rûpelên kovarê de bixwênin.

Yekem car e ku di Ensiklopediyekî Australî de di derheqa Kurdan de madeyekî taybetî cih digire. Nivîskarê wê hevalê hêja Şahîne B.Soreklî bi xwe ye û di derheqa wê weşanê û rewşa giştîya Australyayê de xwendevanên me agahdar dike.

Ji Redaksiyona me heval R.T.Hulmanî, bi navê "Bilbil û Gul" çirokekî nivîskarê Îrlendî O.Wilde, wergerandîye Kurdî. Di vê çîroka şîrîn de, ji bo dilxweş kirina evîndaran fidakariya Bilbilê piçûk tê pêşkêş kirin.

"Adet û Tore yê Dêrsimê", di vê hejmarê de jî bi "Musa-hîbtî"yê dom dike. Rêznivîsara arkeologîya Gebanê, ji ber zêdeyî ya nivîsaran nekete vê hejmarê. Divê xwendevanên hêja me bibûrin.

Bi weşandina vî beşî ve êdî Rapora Komîta Çavdêrî ya Helsînkîyê diqedê.

Hejmara name û nivîsarên hatî, roj bi roj zêdetir dibe. Em ji bona vê yekê cardin ji xwendevanên hêja re sipas dikin. Lê çî mixabin ku problemên malî yê Berhemê hê sivik nebûn û her giranîya xwe didomînin. Di vê rewşa han de, dîyar e ku kovarekî lêkolînî nikare xwedî bazarekî fireh û têrêkar be. Her wiha ji bo xwe parastin û bi pêşdebirin a kovarekî wisan, hewcedarî bi abone bûn, abone dîtin û arîkarîyên din heye.

Dr. Abdurrahman Kasimlo'nun İran yönetimince katledilişi, Kürdistan halk kitleleri arasında derin bir üzüntüye yolaçtı. O'nun kişiliğinde dünya ilerici güçleri büyük bir dost ve yandaşlarını yitirdiler. Kasimlo, politik kişiliğinin yanı sıra bilimsel çalışmalarıyla da kültürümüze değerli katkılarda bulundu. Eserleri çeşitli dillere çevirildi ve bu halkımızın sürdürdüğü özgürlük savaşının bütün dünyada tanınmasını etkiledi. Bu sayının kapağını O'nun anısına ayırdık. İç sayfalarda ise okuyucularınızca henüz yeteri kadar bilinmeyen bir eserden bir bölümün çevirisini sunuyoruz.

Dr. Medyalî bu yazısını Kürdistan'da dini yapılanmaya ayırmış, Zerdüşt ve öğretilerini inceliyor. Halkımızın günlük yaşamında izlerine sık sık rastlanan Zerdüştçülük inancının henüz gereği gibi araştırılıp incelenmemiş olması, kültürümüzün dayandığı kaynakları bilip tanımamızı güçleştiren etkenlerden biridir. Medyalî'nun bu çalışmasının okuyucularınızı daha yetkin incelemelere özendirceğini sanıyoruz.

İran Kürdistanı'ndan yazan dostumuz Ehmed Şerîfî, Kürdistan sanat ve kültürüne ilişkin yaklaşımları sorgulayarak araştırmacıları yeni sorular üzerinde düşünmeye çağırıyor.

Kürt toplumunun sosyal ve siyasal yaşamını inceleyen birçok araştırmacının başvurmadan edemediği kaynaklardan biri de Sir Mark Sykes'in 20.yüzyılın başlarında yazdığı Kürt aşiretlerine ilişkin çalışmasıdır. M.Pîro'nun Türkçeleştirdiği bu metnin ilk bölümünü bu sayıda sunuyoruz.

Australya'da yayımlanan bir ansiklopedide ilk kez Kürtlere de yer verildi. İlgili maddeyi bizzat yazan Ş.B.Soreklî, ansiklopedide yer alan ve Kürdistan'la ilişkisi bulunan diğer halklar konusunda da okuyucularınızı bilgilendiriyor bu yazısında.

Yazarınız R.T.Hulmanî, İrlandalı yazar O.Wilde'nin "Bül-bül ve Gül" adlı öyküsünü Kürtçeleştirdi. Sevenleri sevindirmek için Bül-bül'ün gözealdığı büyük özveriye bu kez Kürtçe olarak okuyacaksınız.

"Dersim Adet ve Töreleri" konulu yazı dizisi "Musahiplik"le sürüyor. Yazarınızın Keban bölgesiyle ilgili arkeolojik buluntuların incelenmesine ayırdığı yazı serisi, yazıların çokluğu nedeniyle bu sayıda kesintiye uğradı. Okuyucularımızın bizi hoşgöreceklere umuyoruz.

Geçen sayıda kesintiye uğrayan "Helsinki Gözetleme Raporu"nun kalan kısmını bu sayıda yayımlayarak tamamlıyoruz.

1938 Dersim krımına ilişkin resmi belgenin ikinci kesimini de bu sayıda yayımlayarak bitiriyoruz.

Bize gelen yazıların ve mektupların sayısı günden güne artıyor. Dost ve okuyucularınıza bu sıcak ilgilerinden ötürü candan teşekkür ederiz. Ancak BERHEM'in karşı karşıya bulunduğu maddi sorunların yükü henüz hafiflemiş değil. Bir araştırma ve inceleme dergisinin kendisini finanse edecek kadar geniş bir pazar bulmasının bu koşullarda pek de kolay olmadığı bilinen

Ji ber sedemên malî, Redaksiyona me rewş û mercên abonetiye hinek guhartin. Bi mînakî, di nav Swêd de xercê postê ji bo yek heb kovar 8 kron û 30 qrûşê Swedî ye. Ji bo welatên Ewropî ev nîxa derdikeve 13 kron û ji bo welatên derveyê Ewropê hêj bêtir bilind giran dibe. Vêga em nîrxê kovarê wek berê dihêlin, lê xercê postê ji dixin ser nîrxê abonetiye. Li gor vê guhartina nûh, ji hejmarê 6. pêve kesên ku dixwazin abone bin yê Swêdê 140 û yê welatên Ewropî 160 kron û yê derveyê wan jî her li gor vê prensîbê salewestiya xwe divê bi rê bin.

Belê, em jî nexwazin bi meselên wisan ve carûbar derkevin hember xwendevanên hêja; bes ji bo parastin û xwedîkirina vê kovarê îmkanek me yê din jî nîne.

Em dê BERHEM'ên bêtir baştir de dîsan bi hevra bin.

Bimînin xweşiyê de.

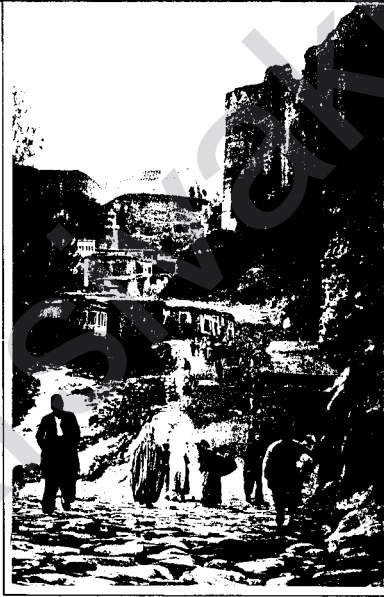
bir gerçektir. Bu durumda böyle bir yayının varlığını sürdürmesi her şeyden önce dost ve okuyucularımızın abone olmalarına, başış ve abone bulmalarına bağlıdır.

Şimdiye kadar uygulayageldiğimiz abone bedeli konusunda da belirli değişiklikler yapmak zorunda kaldığımızı üzülerek duyurmak istiyoruz. İsveç dahilinde bir adet derginin sadece posta pulu gideri 8.30 kron durur. Bu miktar Avrupa ülkeleri için 13 kron ve diğer ülkeler içinse daha yüksektir. Bu durumu değerlendiren Redaksiyonumuz, derginin 25 kron olan fiyatını sabit tutmakla birlikte, bundan böyle posta giderlerinin abone bedeline eklenmesini kararlaştırdı. Böylece İsveç'teki okurlarımız 6.sayıdan itibaren yıllık abone bedeli olarak 140 kron, Avrupa ülkelerindeki 160 kron ödiyecekler. Diğer ülkelerdeki okuyucularımızın abone istekleri de buldukları ülkeye ilişkin posta giderleri eklenerek karşılanacaktır.

Evet, ikide bir bu tür sorunlarla okuyucularımızın karşısına çıkmaktan hiç hoşlanmadığımızı belirtelim; ancak BERHEM'i yaşatmak için başka bir çaremiz de yok.

Daha başarılı BERHEM'lerde buluşmak dileğiyle hoşça kalın.

REDAKSİYON

Wilhelm Köhler

EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİNDE BİTLİS ve HALKI

Türkçesi: Haydar IŞIK

alan yayıncılık

Başmuship Sok. Talas Han 4
Cağaloğlu İSTANBUL

ÖZGÜRLÜK UĞRUNA SAVAŞIMDA KIRK YIL

İKDP TARİHİNDEN BİR KESİT

İran Kürdistanı Demokrat Partisi Genel Sekreteri Dr. Abdurrahman Kasımlı 13 Temmuz 1989'da Viyana'da İran yönetimi tarafından katledildi. 59 yıllık yaşamını Kürt ulusunun özgürlük savaşına adanmış Dr. Kasımlı Kürt halkının yetiştirdiği en büyük şahsiyetlerden biriydi ve onun ölümü sadece siyasal yaşamda değil, bilim ve kültür alanında da ciddi bir boşluğun doğmasına yolaçtı.

Dr. Kasımlı uzakgörüşlü, sabırlı ve ilkeli politikası, içten dostluğu ve özverili tutumuyla herkesçe beğenilip seilmeyi başardı. Kürdistan tarihine ve toplumsal yaşamına ilişkin bilimsel çalışmalarıyla kültür yaşamımıza seçkin eserler kattı. Eserleri incelendiğinde, değerlendirme ve yorumlarında son derece gerçekçi ve objektif davrandığı açıkça görülür.

Bir siyaset ve kültür adamı olan Dr. Kasımlı'nun halkına ve kültür dünyasına armağan ettiği eserlerinin ilgililerce düzenli ve derli toplu bir biçimde ve her parçadaki Kürtlerin yararlanabilecekleri bir anlayışla basılıp dağıtılmasında sonsuz yarar olduğu kanısındayız. Biz, O'nun henüz yeterince bilinmeyen çalışmalarından biri olan "Özgürlük Uğruna Savaşında Kırk Yıl, İKDP Tarihinden Bir Kesit" adlı kitabından bir bölümün Türkçesini okurlarınıza sunuyor, Dr. Abdurrahman Kasımlı'nın anısı önünde saygıyla eğiliyoruz.

REDAKSİYON

Qazî Mehemed Foto: M. Uzun'un arşivinden

İKDP'NİN KURULUŞU VE GELİŞİMİ

1. İran Kürdistanı'nın Genel Durumu:

İran Kürdistanı, Batı Azerbaycan, Kürdistan, Kirmanşah ve İlam gibi dört (ustan) idari bölgeye verilen addır. İran Devleti, Sine (Senendej) bölgesini resmi bir biçimde "Kürdistan" olarak adlandırmaktadır. İran Kürdistanı'nın yüzölçümü 135 000 km.karedir. Bu, İran'ın %8'ni meydana getirir. Nüfusu 7 milyondur ve İran genel nüfusunun %17'sini oluşturur. Bunun ancak 3 milyonu kentlerde yaşıyor.

Kürdistan Cumhuriyeti'nin kurulduğu sırada nüfusu 3 milyondur ve bunun sadece 300 000'i kentlerde yaşıyordu. Kırk yıl sonra kent nüfusu on kat arttı ve Kürdistan'da büyük kentler oluştu. Günümüzde Kirmanşah'ın nüfusu bir milyonu aşmış bulunuyor. İran'ın genel nüfus yoğunluğu ortalamasına oranla Kürdistan'da nüfus yoğunluğu düşüktür. 1324 (1944)'de Kürdistan'da km.kare başına 24 kişi düşüyordu, şimdi bu sayı 56'ya yükselmiştir. Tüm İran'da ise bu sayı 25'tir.

İran Kürdistanı'nın denizlerden uzak olması nedeniyle iklimi kuraktır. Ancak İran'ın diğer bölgelerine oranla suları

boldur, havası ve suyu sağhğa elverişlidir. Dağlık bir ülkedir, Zagros Dağları Ararat'tan Pıstko'ya kadar uzanırlar. İran-Irak sınırı üzerindeki dağların çoğu ormanlarla kaplıdır; ama ne yazık ki tarih boyunca kimse buraya gereken özeni göstermediği için halk yakacak sıkıntısı yüzünden bu ormanları kesip yok etmektedir. Bu biçimde ülkemizin son derece önemli zenginliklerinden biri giderek ortadan kalkmaktadır.

1324 (1944)'de İran Kürdistanı nüfusunun %95'i okuma-yazmadan yoksundu ve bu oran kadınlar arasında %100'dü. Kırk yıl sonra şimdi erkeklerin %65'i, kadınların ise %75'i hala okuma-yazmadan yoksundur. Bu oran kırsal alandaki kadınlar bakımından %95'lere ulaşıyor.

Bundan yirmi yıl önceki istatistiklere göre Kürdistan'da, 50 000 kişiye bir doktor düşüyordu ve şimdi de durum bundan daha iyi değil. Çünkü doktorların çoğu Kürdistan'ı terkedip yurtdışına çıkmıştır. Kırk yıl önce olduğu gibi bugün de Kürdistan köyleri doktorsuz ve ilaçsız yaşamaya devam ediyor.

Tarım, İran Kürdistanı ekonomisinin en ağırlıklı kesimini oluşturur. Modern sanayi Kürdistan'da çok az gelişme göstermiş. Kürdistan gelirlerinin %80'i, önemli bir bölümü hayvancılıktan sağlanmak üzere tarımdan elde ediliyor. Kürdistan topraklarının ancak %40'ı, yani beş milyon hektarı ekime elverişlidir. Bunun ise sadece %24'ü, yani 1 200 000 hektarı ekilebiliyor. Bu sayı toplam Kürdistan yüzölçümünün %10'nun altındadır. İKDP'nin kuruluşundan önce ekilir alanların %78'i büyük toprak sahiplerinin elindeydi. Köylüler ise sadece %8'ne sahipti. Çiftle uğraşan köylü ailelerinin %65'ten fazlasının hiç toprağı yoktu. %23'nün bir hektardan az toprağı olduğu halde tüm toprakların %56'sı kırsal nüfusun %1'ini oluşturan büyük mülk sahiplerinin elinde toplanmıştı. Bu durum, o dönemde tüm toprakların %40'ının kırsal nüfusun 2000 kişiden az bir kesiminin tasarrufunda olduğunu göstermektedir. Ve bu büyük mülk sahiplerinden her birinin yüzlerce köyü vardı.

İran Kürdistanı bugün de gerikalmış bir ülkenin geri bir bölgesi durumunda bulunuyor. Kürdistan yeterli doğal kaynaklara ve gelişme olanaklarına sahip olduğu halde, şimdiye kadar yeraltı zenginliklerine el sürülmemiş ve merkezi devlet bu alanda hiç birşey yapmamıştır. Buna karşın İran Kürdistanı'nın bir oranda, İran'ın Belucistan gibi birkaç bölgesinden daha gelişkin olduğunu söylemek mümkündür. İran Kürdistanı gerek gelişme düzeyi gerekse sınıfsal yapısı bakımından artık feodal (derebeylik) dönemi aşmıştır. Bugün de Kürdistan'da o dönemden kalma iz ve kalıntılara rastlanılmıyor değil.

Kürdistan ekonomisi, tüm İran'da olduğu gibi kapitalist aşamaya geçmiş ve ancak henüz burjuvazi ve ticaret küçük burjuvazisinden ibaret bulunuyor. Çünkü burada sanayi, özellikle de modern sanayi gelişmemiş ve bu nedenle de ülke ekonomisindeki ekonomik ve siyasal rolü henüz çok zayıftır. Ülke nüfusunun ezici çoğunluğu kır ve kent emekçilerinden oluşuyor. Kentlerde orta sınıf ve katmanlar, yani küçük-burjuvazi çoğunluktadır.

Kürt halkının özgürlük ve ulusal hakları uğruna verdiği savaşın bu evresinde, tüm bu sınıf ve katmanlar yer almaktadır. Gerçek odur ki bugün İran Kürdistanı'nda Kürt halkının kurtuluş savaşına karşı çıkacak güçlü bir sınıf görünmüyor. Ancak belirli bir sınıfa mensup olup şurada-burada Kürt halkının kurtuluş savaşına karşı düşmanlık yapan tek tek kişiler olabilir; ama bir sınıf, toplumsal bir güç olarak değil. Zaten bu yüzdendir ki demokrasi ve özerklik istemimiz tüm Kürdistan toplumu tarafından genel bir kabul görüyor. Ve gerici merkezi devlet yönetimi Kürdistan'da yapılmaz kalmış, halk her ne biçimde olursa olsun bu rejime yardımcı olmak istemeyen bir duruma gelmiştir.

1946 Kürdistan Cumhuriyeti döneminde Kürtçe bir okulun açılışı nedeniyle İdare-i Adliye binası önünde yapılan bir tören
(Foto: M. Uzun'un arşivinden)

2. İç ve Uluslararası Koşullar:

Çaldıran Savaşı, Kürt ulusunun tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. 23 Ağustos 1514'de Osmanlı Sultanı Selim ve Şah İsmail Safevi arasında geçen bu savaşta, Kürtler Sultan Selim'i desteklediler. Sonuçta Şah İsmail Safevi'nin ordusu yenildi ve bu yenilgi, Kürdistan'ın İran ve Osmanlı İmparatorluğu arasında ilk kez bölünmesine neden oldu (1).

Çaldıran Savaşı'ndan sonra iki devlet adım adım merkezi otoritelerini güçlendirmeye koyuldular. Bu durum, merkezi hükümetlerin otoritesini kabule yanaşmayan Kürtlerin karşı çıkışlarına neden oldu. 1608'de, direnişi ve kahramanlığıyla Kürt ulusal tarihinde efsaneleşen Xanî Lepzêr'in Dımdım

Kalesi isyanı başgösterdi. Bu başkaldırı Şah Abbas Safevi tarafından bastırıldı ve ardından Kızılbaş ordusu Urmiye'nin batısında kalan Kürtleri katletti.

1639'da Şah Abbas, Osmanlı Padişahı Sultan Murat'la bir antlaşma imzaladı ve böylece Kürdistan'ın paylaşımı resmen yürürlüğe girmiş oldu. O günden şimdiye kadar geçen 350 yıldan beri Kürdistan'ın bu kesimindeki sınır önemli bir değişikliğe uğramadan olduğu gibi kaldı (2).

Çaldıran Savaşı üzerinden geçen bu 470 yılda Kürtler, İran'da her dönemde, önceleri başkenti İsfahan olan ve sonra Tahran'a taşınan merkezi devlete karşı koymuş; 19.yüzyılın ikinci yarısına kadar bağımsızlık ve özerkliklerini korumayı başarmışlar. Başkenti Sine (Senendej) olan

İran'daki son Kürt hükümeti Erdelan Hanedanlığı'ydı ve 1865'e, yani bundan 125 yıl öncesine kadar özerk olarak hükümlerini sürdürdü.

En büyük Kürt ayaklanmalarından biri de 19.yüzyılın sonlarında, 1880'de başgösterdi. Dini bir önder, siyasi bir şahsiyet olarak büyük bir nüfuza sahibolan Şeyh Ubeydullah Nehri'nin adıyla anılan bu başkaldırı, Urmiye ile Van Gölle-ri arasında kalan bölgeyi kurtarmayı başardı. Bu, amacı "Bağımsız Kürdistan" olan ilk ayaklanmaydı. Türkiye ve İran devletlerinin işbirliğiyle bastırıldı. Buna rağmen ulusal duyguların canlanması, Kürt ulusunun birleşip güçlenmesi üzerinde büyük bir etki yaptı.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Kürdistan bu savaşta yer alan devletler, özellikle de Osmanlı ve Rus kuvvetleri arasında tam bir savaş alanına dönüştü. Türkler, Kürt ulusal bilincini geriletmek için yoğun bir çaba gösterdiler. Rus ve Ermeniler gibi Müslüman olmayan halklara karşı, Kürt halkının dinsel duygularını kullanmaya yöneldiler. Bu yolla bazı Kürt aşiretlerini yanlarına çekerek Ermeni soykırımına bulaştırmayı başardılar.

İran Kürdistanı halkı çok defa, Rus ve Osmanlı ordularının yağma ve kanlı saldırılarına hedef oldu. Birinci Dünya Savaşı'ndan geriye yıkıma uğratılmış bir ülke; derbeder olmuş, yorgun, yoksul ve hastalıklarla yüzyüze bir halk kalmıştı.

Bu savaşın sonucunda Osmanlı İmparatorluğu dağılmıştı. Bu durum Türkiye Kürtlerinin konumlarını güçlendirmeleri, ulusal özgürlüklerini elde etmeleri bakımından uygun fırsatlar yaratmıştı. 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması, Türkiye'de Kürt halkının haklarını belirli oranda resmen tanımış, özerklik ve hatta bağımsızlığa açık bir durum ortaya çıkmıştı. Irak'ta ise Şeyh Mahmut önderliğinde yaygın ve etkin bir ulusal ayaklanma gerçekleşmişti.

Bu oluşum İran Kürdistanı'nda da varlığını göstermekte gecikmedi; Şıkk Aşiretleri Reisi Sımko (İsmail Ağa) 1920'den 1922'ye kadar, İran Kürdistanı'nın kuzey bölgesini tümüyle egemenliği altına almayı başardı ve bağımsızlığını ilan etti. Sımko, Şeyh Mahmut'la görüştü; iki tarafta süren Kürt hareketini ortak amaçlar etrafında birleştirmek için çaba gösterdi.

1921 yılı başlarında Britanya'nın yardımlarıyla gerçekleşen askeri darbe sonucu Rıza Şah işbaşına geldi ve 1925'de Tahran'da kendisini Şah ilan ederek Pehlevi saltanatını kurdu. 1930 yılına kadar süren Sımko önderliğindeki direniş, İran'da güçlü bir merkezi otorite kurmak isteyen Rıza Han'ın önünde önemli bir engel oluşturuyordu. Bu nedenle yapılan bir plan sonucu Sımko, 21 Haziran 1930'da bir görüşme yapmak üzere geldiği Şino'da bir İran albayı (serheng) tarafından kallesçe öldürüldü (3).

Bir diğer ayaklanma da 1931'de Kürdistan'ın güney kesiminde Cafer Sultan önderliğinde gerçekleşti. Merkezi devlet bundan büyük korkuya kapıldı ve bu nedenle Rıza Şah bölgeye büyük askeri kuvvetler sevketti, direniş çok vahşi bir biçimde bastırıldı. Heme Reşid Han 1924'ten 1930'a kadar

Sımko (İsmail Ağa)

(Foto: M. Uzun'un arşivinden)

Bane bölgesinde İran kuvvetlerine karşı birçok askeri operasyonlar yaptı. Bu girişimin, tıpkı Cafer Sultan hareketinde olduğu gibi aşiretsel yanları vardı ve daha çok merkezi devlet otoritesinin güçlenmesine duyulan düşmanlıktan kaynaklanıyordu. 1930'da Heme Reşid Han yenildi ve Irak'a sığındı.

Şahlık yönetimi Tahran'da giderek güçlü bir otorite kurdu. Kürdistan'daki isyanları bastırmanın yanı sıra Loristan, Belucistan, Huzistan, Türkmen Sahra, Azerbaycan gibi ezilen diğer İran halklarının direnişlerini ezerek, İngiliz emperyalizminin İran'daki planlarını yürütmesini kolaylaştırmak için uygun koşullar hazırlamak istiyordu.

Yirmi yıllık Rıza Şah diktatörlüğü döneminde ulusal baskı had safhaya ulaştı. İranlılık şovenizmi, Pehlevi yönetiminin resmi devlet politikası haline geldi. Fars olmayan İran halkları, ağır ve acımasız bir ulusal baskı altına alındılar. Bu halkların ulusal değerleri, tarih ve kültürleri yok edilmek amacıyla uzun ve planlı bir politika yürütüldü ve böylece Fars olmay-

an halklar asimile edilerek ortadan kaldırılmaya çalışıldı. Eski ve yeni tarihin sapıtılması, köy ve kent adlarının değiştirilmesi, ulusal eser ve kalıntıların yasaklanması gibi tüm bu önlemler, İran'da sadece bir Fars ulusunun bulunduğu görüntüsünü yaratmak içindi. Ünlü şair Baba Tahir'in eski Lor lehçesiyle yazmış olduğu şiirler, sözde edebiyat bilginleri tarafından çarpıtılarak Farsça'ya maledildi. Reşid Yasemi, Kültür Bakanlığı'nın buyruğu üzerine Kürtlerin ayrı bir ulus değil Fars olduklarını kanıtlamak amacıyla "Kürtler, Irk ve Tarihleri" adlı bir kitap yazdı. Dershane kapılarına, devlet dairelerine "Farsça Konuşun!" sözleri yazdırıldı. Tüm bu uygulamalara karşılık Kürtlük duygusu bütün Kürtlerin yüreklerinde öylesine bir canlanma gösterdi ki Rıza Şah'ın politikası tıpkı Türkiye'deki Mustafa Kemal'inki gibi boşa çıkartıldı (4).

Bu zulüm ve zorbalığa karşı İran Kürdistanı'nın bazı yörelerinde aşiret ayaklanmaları boyverdi. 1926'da Merivan bölgesinde Mahmut Han isyan etti. Gerçi bu isyan siyasal içerikli değildi, erken bastırıldı ve Mahmut Han Irak'a sığındı. 1928 ve 1929'da Mehabad çevresindeki Mengur aşireti, Mela Halil önderliğinde merkezi devlete karşı, özellikle Kürt giyimkuşamının yasaklanması yüzünden ayaklandı. Mela Halil ve silahlı kuvvetleri, İran kuvvetlerine karşı birkaç büyük savaş yaptılar. Fakat ayaklanma 1929 Haziranında bastırıldı. Serdeşt yöresinde Kâhya (Köxa) Ömer Paşa liderliğinde gerçekleşen bir diğer isyan da yine İran kuvvetleri tarafından ezildi.

1930'da İhsan Nuri Paşa önderliğinde meydana gelen Ağrı ayaklanmasına bağlı olarak Biro ve Ferzende'nin başını çektiği Celali aşiretlerinin direnişi 1931'e kadar sürdü. Sonuçta İran ve Türkiye devletlerinin işbirliğiyle bastırıldı. Biro, Ağrı direnişi sırasında şehid oldu. Yöre halkının onun için söylediği marş şu sözlerle başlıyor:

*De rabe Bro, de rabe rabe
Ararat bo çi te hişt xerabe.*

*(Uyan Bro, artık uyan uyan
Nasıl braktın Ararat'ı böyle viran.)*

O zaman "Emniye" diye adlandırılan jandarmanın baskısı ve zulmü Kürdistan halk kitlelerini canından bezdirmişti. Jandarmalar mermi ve kaçak eşyayı Kürt köylülerinin evlerine gizliyor, çeşitli sorgulama ve planlarla onları gözaltına alıyor, cezalandırıyordu.

Rıza Şah döneminde emniyeler Kürdistan köylerinde hakimi mutlaklardı. Kendilerini halkın canı, malı ve namusunun yegâne sahibi sanıyordu. Kanun onların buyruklarından başka birşey değildi. Kürt gençlerini yakalayıp zorla askere gönderiyorlardı. Kürdistan halkı haklı olarak askerliğin adını "icbariye" koymuş ve onun için bir türkü uydurmuştu. Askerliğin kötülüklerini dilegetiren çokça türkü vardı ve bunlardan biri şöyle başlıyordu:

*Mangê hewt qran, rojê çuar şayî
Çi bîdem be qend çî bîdem be çayî*

(Ayda yedi kran, günde dört sahi
Ne vereyim şeker ne vereyim çaya)*

* İran para birimleri

Ardından da halkın Rıza Şah yönetimine duyduğu kin ve rahatsızlık dilegetiriliyor:

*Kurûn gewre krd be qendî şarî
Reza Şa brdî le bo icbarî
Ya Xua Reza Şa textt wergerî
İcbarî Kurdî deba bo şerî.*

*(Oğlumu büyüttüm şehir şekeriyile
Rıza Şah götürdü icbariye.
Allahım Rıza Şah'ın tahtını devir
Zorla savaşa sürüyor Kürtleri.)*

Çok defa bu baskı ve zulüm sonucu sade halk canından oluyordu. Bir memur ya da emniye tarafından ya öldürülüyor, ya askerden kaçıyor, ya asker kaçağı olup dağa çıkmak zorunda kalıyordu.

Kürdistan yörelerinden binlerce insan İran'ın diğer bölgelerine sürüldü. Biçoğu ünlü Kacar Sarayı zindanlarına atıldılar. Pehlevi saltanatından rahatsızlık duyan Kürdistan halk kitleleri, hoşnutsuzluklarını 3 Eylül 1941'de etkili bir biçimde açığa vurdu; birkaç gün gibi kısa bir zamanda binlerce asker ve emniyeyi silahsızlandırdılar. Kürdistan'ın pekçok bölgesinde, özellikle köylerde merkezi devlet otoritesine fiilen son verildi.

İkinci Dünya Savaşı başlarında Rıza Şah giderek Nazi Almanyası'yla yakınlaştı; hatta öyle bir durum oluştu ki İran, Hitler Almanyası casuslarının açık ve yoğun trafiğine sahne oldu.

1941'de Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasının ardından Sovyetler Birliği, Amerika, İngiltere gibi büyük devletlerce Almanya, İtalya ve Japonya'ya karşı fiilen büyük bir cephe oluştu. Müttefikler kendi aralarında yaptıkları görüşmeler sonucu İran Devleti'ni Nazi Almanyası'nın nüfuzundan arındırarak bura üzerinden Sovyetler Birliği'ne silah ve mühimmat yardımında bulunmak amacıyla 25 Ağustos 1941'de Kızıl Ordu kuzeyden, Amerikan ve İngiliz kuvvetleri güneyden İranı işgal ettiler. Rıza Şah'ın diktatörlük yönetimi Müttefik kuvvetlerine karşı en küçük bir direniş gösteremedi ve yıkıldı. Ülkenin güneyi İngiliz ve Amerikalıların, kuzeyi de Sovyetler Birliği'nin denetimine girdi. Rıza Şah diktatörlüğünün çökmesiyle İran'da bazı demokratik özgürlükler oluştu, siyasal parti ve örgütler kuruldu ve yirmi yıllık diktatörlükten sonra İran özgürlükle tanıştı.

İran Kürdistanı'nın güney kesimine İngiltere ve Amerikan kuvvetleri, kuzeyine ise Urmiye'ye kadar Kızıl Ordu yerleşmişti. Mehabad yöresi bu durumdan uzaktı, yani ne Batı dev-

letleri ne de Kızıl Ordu buraya girmişti. Bu yüzden Mehabad bölgesinde özel bir durum ortaya çıkmıştı. Öteyandan Mehabad ve çevresinin Kürt ulusal kurtuluş savaşımında uzun ve önemli bir geçmişi olmuştu. Bu nedenledir ki İran Kürdistanı'nın ilk Kürt siyasal örgütü olan JK (Komelî Jîyaneweyî Kurd) Mehabad yöresinde kuruldu. 15 kurucu 16 Eylül 1942'de Mehabad'da toplanarak amacı Kürt halkının kurtuluşu olan JK örgütünü kurdular.

Komele, illegal bir örgütü ve onun kuruluşunda Irak Kürtleri de yer almıştı. Temsilcileri Irak ordusunda subay olan Mirhac Ahmed, Hiwa örgütü adına kuruluş toplantısına katılmıştır. Hiwa Partisi 1939'da Süleymaniyeli birkaç aydının girişimleriyle Refik Hilmi ve Mahmud Cevdet'in önderliğinde kurulmuştur. Komela'nın kuruluşu, İran Kürt tarihinde yeni bir fenomen olmuştur. Çünkü sade halk tarafından kurulan ilk siyasal örgütü o.

Komela'nın kurucuları Mehabad'ın orta sınıf ve tabakalarından gelen, küçük-burjuva denilebilen kimselerdi. Bunlar Komela'yı kurmakla, alışlagelen eski kural ve yöntemleri yıktılar. Ve bu kez hareketin önderliğini bir şeyhe, bir ağaya ya da bir derebeye vermediler. Komela'ya üye olmak isteyen kişinin, Kürt halkına ihanet etmeyeceğine, Kürt ulusunun kurtuluşu için çaba göstereceğine, örgütün sırlarını açıklamayaacağına, kadın ve erkek her Kürdü kardeş bileceğine, Komela'nın kararı olmadan hiç bir parti ve örgüte girmeyeceğine yemin etmek zorundaydı. JK örgütünün savaşım anlayışı, ozamanki bileşimi, bununla birlikte programı (açıktır ki derlitoplulu bir programı yoktu, ancak önüne bazı hedefler koymuştu), örgütlenme biçimi onun bir yandan salt Kürtlük için çaba gösteren milliyetçi bir örgüt; öteyandan da sekter ve kapalı bir yapıya sahip olduğunu gösteriyor. Bu yüzden de halk kitlelerini saflarına çekemedi, illegal bir örgüt olarak birkaç kişinin ya da birkaç yüz kişinin darçemberi içinde kaldı. 1322 (1942) Mayıs ayında üyelerinin geniş katılımıyla, JK örgütünün ilk kongresi olarak değerlendirilen bir toplantı düzenledi. Xudaperest (Hüdaperest) dağında toplanan bu kongreye yaklaşık yüz kişi katılmıştır. Bu kongrede, örgütün görüşlerini açıklaması amacıyla bir dergi çıkarılmasına kararı alındı ve bunun sonucu Nîştman (Yurt, Vatan) dergisi yayınlanmaya başladı. Nîştman'ın yazılarına bakıldığında, JK örgütünü kuran ve yönetenlerin, uluslararası durumu, devletler arası politikayı, hatta halkların ulusal kurtuluş savaşımını yeterince kavramadıklarını gösteren birçok şeyle karşılaşılır.

Nîştman dergisinde Britanya, sadece Kürt halkının dostu değil, aynı zamanda tüm halkların ve bu arada Kürt halkının özgürlük bayrağını yükselten bir devlet olarak tanıtılıyor. Bunun Kürt ulusunun kurtuluşunu amaçlayan siyasal bir önderlik olduğu açık; ama bu davayı, en büyük sömürgeci devlet olan Büyük Britanya'nın yardımıyla çözümlenmek istiyorsa en azından aklından zoru var demektir. Bunun yanısıra herkesin bildiği ve tarihin de kanıtlaştığı gibi, Kürt ulusunun özellikle yirminci yüzyılın başından Birinci Dünya Savaşı'na, hatta Komela'nın kurulduğu (1942) tarihe kadar içinde bulunduğu

çaresizliğin ve çıkmazın baş suçlusu Britanya olmuştur. Üstelik birçok uluslararası toplantıda Kürt ulusunun varlığının resmen tanındığı, Sevr Antlaşması'nda onun bağımsız yaşama hakkı dahi belirtildiği halde, haklarını elde edemedi. Durumun böyle sonuçlanmasının sorumluluğu her bakımdan Büyük Britanya'ya aittir. Bununla birlikte Britanya'nın o dönemde Sovyetler Birliği ve Amerika'nın yanısıra anti-faşist bir cephede yer almış olması da onu temize çıkaramazdı. Ulu su ve yurdu kurtarmak amacıyla yola çıkan ezilen Kürt halkının siyasal partisi, Kürt halkını zulüm ve zorbalık altına iten bu devletten özgürlük bekliyordu. Bütün bunlara rağmen JK örgütü, ulusal bilincin İran Kürdistanı halkı arasında yayılmasına katkıda bulundu. Mehabad ve diğer yörelerde taban tuttu ve gerçekte İran Kürdistanı'nda ilk siyasal parti olan Kürdisan Demokrat Partisi'nin kurulmasına temel oluşturdu.

JK örgütünün kurulduğu ve siyasal faaliyetine başladığı dönemde dünya, faşizme karşı bir savaş yaşıyordu. Avrupa, Asya ve Afrika'da savaş sürüyordu. Her ne kadar o zaman Hitler Almanyası, Musolini İtalyası ve Hirohito Japonyası savaşın başarılı tarafı olarak görünüyorduydu da, Müttefik Devletler Mihver Devletlere karşı büyük bir askeri güç seferber etmişlerdi. Bunun yanısıra Nazizmin baskısı altında ezilen halkların savaşımı Avrupa'da, Japonya'ya karşı Asya'da, İtalya'ya karşı Afrika'da gündün güne gelişip güçleniyordu. Bir yandan Rıza Han diktatörlüğünün çöküşü, diğer yandan dünya halklarının faşizme karşı yürüttükleri savaşımın yükselişi Kürt halkı bakımından İran Kürdistanı'nda geniş bir alan oluşturmuştu. Bir yanıla nasyonalist bir yanıla da kapalı ve illegal bir örgüt olan JK, Kürdistan halk kitlelerine açılmıyordu. İran Kürdistanı'nın içine girdiği bu yeni koşullara yanıt veremeyecek bir yapıdaydı. İran Kürdistanı'nda hareket -ki İran'da daha önceleri görülmeyen bir biçimde kabaran hareketle organik ilişki içinde- eşsiz bir gelişme göstermişti. Bu durum birleşik bir örgüte, demokrat ve halk kitlelerine açık, net ve derlitoplulu bir programa sahip bir partiye gereksinme duyuruyordu. Böylece Komela'nın görüş ve düşüncelerini Nîştman dergisinde yayınlamaya başladığı 1322 (1942)'den 1344 (1944)'e kadar, bu örgütün her geçen gün gelişip yükselen Kürdistan halk kitlelerinin hareketine öncülük yapamayacak durumda bulunduğu artık açığa çıkmıştı. Ayrıca 1322 (1942) Mayıs toplantısında Komela'nın yönetimine getirilen kişilerin bileşiminde izlenen yol onların, Kürt halkının Kürdistan'da gelişen savaşımını tüm İran halklarının savaşımı ile bağlantı içinde genişçe düşünmelerine ve aynı zamanda da ülkenin içinde bulunduğu gerçek durumu kavrayıp örgütleri için gerekli programı oluşturmalarına ve uygun sloganlar saptamalarına elverişli bir yapıda değildi.

Tüm bunların yanında İran'da demokratik özgürlüklerin gelişmesi, genel demokratik hareketin yükselişi, bununla birlikte Hitler Almanyası'nın çöküşü ve ve faşizme karşı halkların başarısı, Kürt ulusunun tarihinde ilk defa dönemin istem ve gereksinmelerine yanıt verecek, onun tarihsel amaçlarını gerçekleştirecek öncü bir örgütün kurulması için uygun ko-

şullar oluşturdu. Öyle bir parti ki, hem tarihsel bir gereksinime duyuluyordu hem de oluşumu için gerekli koşullar hazır-
dı.

1. Her ne kadar çoğunluğu mezhep bakımından Sünni olan Kürtler Osmanlı Sultan Selim'i destekledilerse de, İran Kürtlerinin bir kısmı da Safevi ordusu saflarında yeralarak Osmanlılara karşı savaştılar. Bunlardan en çok ünyapanı Baneli Sarupire'dir. Şah İsmail'in yanında Çaldıran'a götürdüğü bu zat, orada kahramanca dövülmüş ve ölmüştür.

2. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu dağıldı ve Kürtler Türkiye, Irak ve Suriye arasında bölündüler ve bir kısmı da Sovyet topraklarında kaldı.

3. Sınko, savaşımı süresince birkaç büyük hata işledi. Bunlardan birisi Urmiye bölgesinde bulunan Asurilerin lideri olan Mar Şemun'un Şubat 1918'de öldürülmesidir. Bunun sonucu Asurilerin düşmanlığına hedef oldu.

4. Kürt tarihinden ders alınrsa, Kürtlerin şöyle ya da böyle asimile olma olasılığının bulunmadığı anlaşılır. Colonel W.G.Elphinston, *The Kurdish Question (International Affairs, Jan. 1946)*.

"Çıl Sal Xebat le Pênawî Azadî, Kurteyek le Mêjûyî Hızbî Dêmokratî Kurdistanî İran (Özgürlük Üğruna Savaşında Kırk Yıl, İKDP Tarihinden Bir Kesit)", Cilt 1, s. 10-21

Kürtçe (Soranca)'den Çev. Mustafa Düzgün

QASIMLO ŞÊHÎD KIRIN

Roja tarî şeva sêzdehê Tirmeha 89'an
Xebekê reş pêkhat bi destê neyaran.
Zû hate bihîstin li çar aliyên cîhan
Sê Kurdê qehreman qetlûn bi Dehakan.

Derba giran bilav bû li gund û bajarên,
Kurdan carek din reş reş li enîya xwe giredan.
Lûlekên pêşmergan xwar bûn, şûnda bi lez rakirin,
Ji bo cangoriyên xwe sona herî mezin ducar kirin!..

Bi hevra hemûyan
Sonda gelê Kurdistan:
Ya hebûn, ya neman!
Çiya bi wî dengî hejîyan.

Her bijî Qasimloyê Abdurrehman,
Hevalên te Fazil Ressel, Abdullah Qadirî
Serê we venemirî, niha gurtir destpêkirî.
Girîyê çavan temirî, sterkên sor dibarin
Ewna yê li serê neyar wekû gulle-baran bin!..

Bi qetlûna we em birîndarin bi hawar û axîn
Dil û hinavên me peritîn, bûne delevên xwîn.

Hûn gazî dikin û dibêjin "Ey Kurdino!
Rabin ser xwe yekbin, dengê şerê azadî bilindkin.
Binêrin, bibînin ku tu rêyên din jî qet nînin.
Ala azadî me da we, bigirin û berbipêş biçin,
Yên di şerê azadî da şehîd dibin tûcaran namirin.

Emê guh bidin şehîdan, dest dirêjî hevdu kin,
Emê şopa wan bigirin, bawerîya wana baş naskin,
Emê dest jî piştê hev berdîn, welat tevda xilaskin,
Emê zulm û zordarîya dujmin jî holê rakin,
Emê Kurdistanek aza û serbilind da bi serfirazî bijîn.

Her bijî Qasimlo, her bijîn pêşmergêyên qehreman,
Hûn di dilê me da ne, em we jî bîrnakin tûcaran.
Gotina Awê Balî gelo sivik megirin, guh bidin,
Helê werin, werin enîyek Kurdistanî da cîh bigirin.

15.7.1989
A.BALÎ

ANTİK KÜRDİSTAN'DA DİNSEL YAPILANMA ZERDÜŞT VE ÖĞRETİSİ

"Bizim dinimizde, yemeden bir gün geçirmek günahtr. Bizim için oruç; göz ile, dil ile, kulak ile, el ile, ayak ile işlenen günahlardan uzak durmaktır."

Sed Dar, lxxxiii (1)

Zerdüşt (Mizgîn: Nr.4 1/86 Bonn)

Giriş:

Kürdistan'da yaşam tüm ulusal öğeleriyle bir gökkuşağının tüm tayflarını ve güzelliğini bağrında coşkuyla yansıtır. Bu çeşitlilik kimi alanlarda coğrafi konumla uyumlu belirli bir yoğunlaşmaya yönelir. Yine de farklı dinleri, farklı yaşam alışkanlıklarını, çeşitli halkdanslarını, değişik müzik geleneklerini ve folklorun diğer pekçok unsurunu Kürdistan'ın ulusal potasında eritip kaynaştırarak kucaklamaktan geri durmaz. İnsanlığın ortaya koyabildiği en büyük değerlerin bileşkesi ve doruğu olan uygarlıkların tarihsel süreç içinde bilinen en eski çağlar boyunca, en yoğun biçimde, en üst düzeyde ve ivmede doğup yayıldıkları bir coğrafi konumun odak noktasında bunun böyle olmaması pek şaşırtıcı olurdu. Kürdistan'ın dinsel haritası da bu gerçeğe aykırı değildir.

Çağdaş Kürdistan'da dinlerin dağılımına gözattığımızda, Kürtlerin çoğunluğunun Şâfiî geleneğine bağlı Sünni Müslümanlar olduğunu görürüz. Güneyde Senendej'in ötetarafına

doğru yöneldiğimizde, buradaki Kürtlerin çoğunun komşuları İranlılar (Persler) ve Lorlar gibi Şii oldukları dikkati çeker. Türkiye ve Irak'ta ise Kürtlerin komşuları farklı olarak Hanefilik geleneğine bağlı Sünnilerdir. Doğu Anadolu'da Dersim, Sivas, Erzincan, Elazığ yörelerinde genelde Şii kabul edilen Kızılbaş olarak da adlandırılan, Zazaca ya da Kurmançça konuşan Alevi-Kürtler yaşarlar. Kürdistan'ın diğer ucunda, doğudaki Hewramanlılar ve Sencabi aşireti arasında ise Ehl-i Hak inananları bulunmaktadır (2).

Tarikatların da Kürdistan'da güçlü bir zemin buldukları gözlemlenmektedir. Özellikle Türkiye, İran ve Irak arasındaki sınır bölgelerinde yoğunlaşarak geniş bir alana yayılan bu tarikatların başlıcaları, Şeyh Abdulkadir Geylani (1077-1166) tarafından kurulan Kadiri Tarikati ve Buharalı Muhammed Bahaeddin tarafından kurulan Nakşibendi Tarikati'dir.

Sünni ve Şii Müslümanlar dışındaki en büyük grubu, daha çok "Melek Tavus'a Tapanlar" diye adlandırılan Yezidiler oluşturmaktadır. Aslında Melek Tavus'a tapınmaktan çok,

onu evrendeki gözardı edilmemesi gereken güçlü bir devindirici olarak kabul eden Yezidiler Güneydoğu Anadolu merkezinde Suriye sınırına yakın olarak ve Irak'ta Cebel Sincar bölgesinde yerleştiler. "Kitêb-i Celve" (Tecelli Kitabı) ve "Mushaf Reş" adında kendilerine özgü kutsal kitapları vardır (3).

Kürdistan'da Hristiyanlar da bulunmaktadır. Kürdistan'da yaşayan Hristiyan toplulukların çok azı kendilerini Kürt olarak kabul etmektedir. Başlıca Hristiyan Kiliseleri olarak Kürdistan'da şu üçü bulunmaktadır (4):

1. Ermenice konuşan Ermeni Kilisesi
2. Doğu Süryanicesini kullanan Nesturi (Süryani) Kilisesi
3. Batı Süryanicesini kullanan Asuri Ortodoks Kilisesi

Özellikle İsrail Devleti'nin kuruluşundan sonra İsrail'e doğru hızlanan göçler nedeniyle sayıları çok azalmış olmakla beraber, Kürdistan'ın değişik bölgelerinde Yahudi Kürtler de bulunmaktadır. Bunlar 1951-1952 yılları arasındaki büyük göçlerine değin başlıca Irak kesiminde (146 topluluk halinde), İran kesiminde (19 topluluk halinde) ve çok az olarak da Türkiye kesiminde yaşıyorlardı (5).

Genelde olduğu gibi, Kürtlerle ilgili olarak yapılan çelişkili değerlendirmelere dinleri de dahildir. Bu çelişkili değerlendirmeler, Kürtlerin günde beş kez ibadet gibi İslami kuralları uygulamadıklarını belirtenlerden dinsel inançlara bağlılık konusunda onların en fanatik müslümanlar olduğunu ileri sürülenlere, ya da yüzeysel bir İslam örtüsü altında Zerdüştü inanç ve uygulamaların süregeldiğini savunanlara değin uzanan değişik görüşleri kapsamaktadır (6).

Bu ve benzeri görüşleri sağlıklı bir biçimde irdeleyebilmek için, özellikle Kürdistan'daki İslam-öncesi dinsel yapılanmaya tarihsel gelişim süreci içinde -kısaca da olsa- bir gözatmakta yarar var. Ondan önce, yukarıda sözü edilen coğrafi dağılım özelliklerinin genel olarak Kürtlerle komşuları olan diğer uluslar arasında varolan az ya da çok belirgin dinsel farklılıkları ortaya koyduğunu belirtmek gerekir. Bu dinsel farklılıkların özellikle dil farklılıklarıyla da bütünleştikleri sınırlarda Kürt kültürünün diğer halkların kültürleriyle karışmasını önlemede ve Kürt ulusal kimliğini korumada önemli etkileri, bazen de belirleyici rolleri olmuştur denilebilir.

KÜRTLERDE İLKE DİN

Din ve inanç düşüncesinin ne zaman, toplumsal yaşamın hangi evresinde başladığı bilinmiyor. Ancak bunun toplumsal gelişim sürecinin başlangıçlarına kadar uzandığı, insanlığın henüz yeterince gelişmemiş olan yeteneğiyle doğayı ve çevresini kavrayıp yorumlama çabalarından kaynakladığı söylenebilir. Bu anlamda daha baştan, insan topluluklarının belirli dinsel inançlara sahib oldukları, ekonomik ve toplumsal yaşamın sürekli değişim ve gelişim süreçlerine paralel olarak dinsel inançların da değişime uğrayarak günümüze kadar sürüp geldikleri biliniyor. Doğa ve çoktanrılı dönemin ardın-

dan gelen tektanrılı dinler, eski inançları hepten dışlamadı, dışlayamadılar; onların birçok norm ve motiflerini ya aynen ya da belirli bir değişikliğe uğratarak aldılar. Bunun yanı sıra değişik insan toplulukları ve halklar, tektanrılı din formunu hemen ve kolaylıkla benimsemediler; çok defa ve özellikle İslamiyetle Hristiyanlık kendilerini, kandökerek ya da ağır baskılarla benimsettiler. İster inanmak zorunda bırakılarak, ister içten inanarak olsun toplumlar tektanrılı dinleri benimzedikten sonra da eski inançlarını hepten terketmediler, yer yer onları yeni dinin rengine uydurarak -kısmen de olsa- sürdürdüler. Bu nedenle bir toplumda dinin evrimi, inançların geçirdiği değişimi ve ortaya çıkan değişiklikleri incelerken sürecin bir bütün olarak ele alınması sağlıklı sonuçların elde edilmesi bakımından zorunludur.

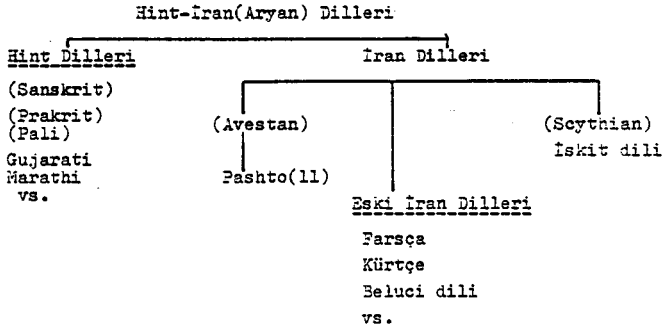
Kürtlerin atalarının ilkel dinleri hakkındam ayrıntılı ve yeterli kaynaklar yok. Varolanlar da Kürtler açısından yeterince değerlendirilmiş değil. Bu konudaki başlıca bilgilerimiz Halikarnas (Bodrum) doğumlu Yunanlı tarihçi Herodot'un (M.Ö. 5.yy.) Persleri ele alarak ilkel Aryan dini hakkında yaptığı açıklamalara dayanmaktadır. Herodot'un yazdığına göre; heykel dikilmesi ve tapınak yapılması pek yaygın bir uygulama değildi. Bu doğa dininin gereklerine göre dağların en yüksek zirvelerine çıkılarak, tüm tanrıları temsil eden Gök-Tanrı (Zeus) adına adaklar adanıyordu. Ayrıca güneşe, aya, toprağa, ateşe, suya ve rüzgârlara da tapınılıyordu. Bunlar asıl özgün tanrılarıdır. İbadet eden kişi herhangi bir kişisel ve özel dilekte bulunamazdı. Ancak sadece kral için ve kendisinin de bir parçası olduğu toplumun genel iyiliği için dua edebilirdi (7).

ZERDÜŞT VE ÖĞRETİSİ

Kürtlerin İslamiyetten önceki kutsal dinlerinin Zerdüşt dini (Zorovastrenizm, Zerdüştlük) olduğu bilinmektedir. M.Ö. 660-583 yılları arasında yaşamış olduğu bilinen Zerdüşt Peygamber tarafından kurulan Zerdüştlük, uzun savaşlar sonucunda zamanla yaygınlaşmış ve Sasâni Hükümdarlığı (M.S. 211-640) zamanında devlet dini olarak kabul edilmişti. Zerdüşt dininin bir diğer adı ya da formu olan "Mazdeizm", "Mazda" ya da "Ahura Mazda" kökenlidir (8). Tanrı Zeus'un karşılığı olan Ahura Mazda, Zerdüştülerin tüm gök, güneş, ay, ateş, su tanrılarını adlandırmak için kullandıkları genel bir addi (9). Zerdüşt dini hakkındaki bilgiler Zerdüştülerin başlıca kutsal kitabı olan "Avesta", Pehlevi kitapları, Herodot ve Plutarch gibi tarihçilerin yapıtlarıyla çeşitli İslam, Ermeni vb. kaynaklara ve günümüze değin Zerdüştlük inancına bağlı kalmış olan kimi topluluklardan (Gebriler, Parsiler) elde edilen bilgilere dayanmaktadır.

Avesta dili, artık kullanılmayan çok eski bir dil olduğu için yorumlanması oldukça güç olmuştur ve bilimsel çalışmalar için de yeterince doyurucu değildir. Avesta'nın yazılmış olduğu dile "Avestan" (Avesta Dili) denilmektedir. Hint-Avrupa diller ailesinin Hint-İran dil grubuna dahildir (Tablo:1).

Avesta Dili en çok Sanskritçeye yakın olmakla birlikte ondan tamamen ayrıdır. Sanskritçe ile olan bu yakınlığı, Avesta'nın güvenilirliğini sağlayan öğelerden biridir ve halen onun çevrilmesinde en büyük öneme sahiptir. Avesta'da iki farklı lehçeye rastlanır. Bunlardan biri Gâthâ lehçesi olup Avesta'nın "Gâthâ Avestan" adı verilen ve doğrudan Zerdüş't Peygamber'e ait oldukları kabul edilen en eski bölümlerinin, diğeri ise Avesta'nın geriye kalan daha bir bölümünün yazılmış olduğu "Yeni Avestan" lehçesidir (10).

Tablo 1: Hint-İran Dil grubu şeması (Random House İngiliz Dili Sözlüğü'nden yararlanarak). Parantez içine alınanlar artık kullanılmayan ölü dilleri, diğerleri ise halen kullanılmakta olan dilleri göstermektedir.

Avesta, sunduğu dilden (Avesta Dili) çok daha yeni bir alfabe ile yazılmıştır. Bu alfabenin yazı karakterleri Sasâni dönemi Pehlevi dilinden alınmıştır (Sasâniler döneminde orijinal Avesta'dan elde kalabilenler toplanıp basıldığında sözlü anlatımlar Pehlevi dilinde kaydedilmişti). Özgün Avesta'nın yazı dili hakkında birşey bilinmemektedir. Avesta, günümüzde de Zerdüş'tlüğe bağlılıklarını sürdüren Hindistan'daki Parsilerin ve İran'daki Gebrilerin kutsal kitabı olarak geçerliliğini sürdürüyor. Büyük İskender'in M.Ö. 330'da Ahamenilerin Persepolis'teki saraylarını yakması ve Semerkant'ı ele geçirmesiyle bu iki yerde büyük bir özenle saklanan iki adet orijinal Avesta kopyası yok edilir. İskender'in yıkıcılığı ve ardından gelen beş yüzyıllık Silifke ve Part egemenliği Zerdüş'tülerin tarihindeki en karanlık dönemlerden birini oluşturur. Orijinal metinlerin çoğu bu dönemde kaybolur. Bundan daha yıkıcı ve daha ciddi bir durum, Arapların Pers (ve Med) ülkesini istilası ve Kuran'ın baskısı sonucunda ortaya çıkmıştır. Dinsel baskı ve katliamlarla Zerdüş'tü inançları bırakmaya ya da göçe zorlandılar. Nekadar Zerdüş't kitabı bulunduydu yakılmaları buyuruldu. Eldeki Avesta bu yıkımlardan kurtarılabilen ve Pers Ülkesi'nde kalan Zerdüş'tülerle Hindistan'a göç eden Parsiler tarafından korunan yazılı metinlerin biraraya toplanmasından oluşmuştur (12). Bunlardan en eski olanlar 13. ve 14. yüzyıllara aittir.

Zerdüş't Peygamber'in Kökeni:

Kaynaklara göre Zerdüş't, Med Ülkesi (Medya)'nin batısında ve Urmiye Gölü yakınlarında bulunan bir Med şehri Raî (Raghâ,Raghae)'de doğup büyümüştür. Herodot tarafından da bir Med aşireti olarak sözü edilen "Magi" aşiretindedir (13).

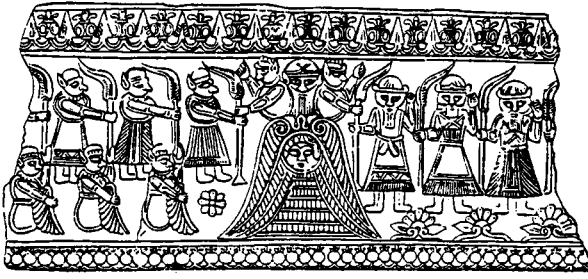
"Magi" sözcüğü Latince "Magus, Eski Persçede ise "Magu" olarak geçer. Bu ada en eski olarak Pers hükümdarı Darius'un Bisütun yazıtlarında rastlanmaktadır (14). "Magi"nin sözlükteki karşılığı olarak "Eski Medya ve Pers Ülkesi'ndeki doğaüstü güçlere sahib oldukları kabul edilen dinadamları ve müneccimler sınıfı ya da Zerdüş't dinadamları sınıfı" açıklaması verilmektedir. Bir topluluğu, bir aşireti ve sınıfı dile getiren "Magi" sözcüğü çoğul anlamda olup tekil biçimi "Magus"tur.

Magi, Medler içindeki bir toplumsal (dinsel) sınıfı ve Aryan hakimiyeti döneminde buyruk altında bulunan topluluğun liderleri olarak bilinir. Magi aşireti üyeleri Medler döneminde müneccim, hekim ve sihirbazdılar. Herodot'tan öğrendiğimize göre, Magi yalnızca bir dinadamları topluluğu olmayıp aynı zamanda bir Med aşiretiydi (15). Pehlevi yazarlarından Dinkârt, Avesta'yı Magi dinadamlarının kutsal yazıları (kitapları) olarak kabul eder. Arap tarihçisi El-Bîrûnî, Magilerin aslında Zerdüş't Peygamber'den çok daha önceki var olduklarını ancak aralarında Zerdüş't dinini uygulamayan kimsenin kalmadığını aktarır (16). Pekçok Arap ve Asuri yazar, Zerdüş'ten "Magili", "Magilerin önderi", "mezhebin lideri", ya da "Magili Peygamber" olarak söz etmişlerdir (17).

Meyciyanizm (Magianism) de denilen ve Şamanizm'in bir türü olan Magi dini inançları, Perslerinkinden farklı olmakla birlikte pekçok benzerlikler de taşıyordu. Magi üyeleri güneş ve ateş gibi bu ortak ya da benzer unsurları da kullanarak yeni toplumsal yapı içinde de güçlerini sağlamlaştırmaya çalışıyorlardı. Meyciyanizmin daha sonraki gelişmesi, Sasâni Hükümdarlığı döneminde olduğu gibi Zerdüş'tlüğün tarihi içinde yer alır (18). Herodot yazılarında birçok yerde Magi'den söz etmekte, hem Med hem de Pers egemenliği dönemlerindeki etkinliklerini açık bir biçimde ortaya koyan çokça örnek vermektedir:

Resim 2: Zerdüş't dininin sembolü.

Resim 3: Hem kadın hem erkek olan Zurva'nın Ehriman'ı doğuşunu betimleyen gümüşten bir plaka. 10. yy Loristan

"Bunlardan birinde, Medlerin Persleri egemenlikleri altında tuttukları Kiyaksar'ın oğlu Med Kralı Astyages (Astyaj) döneminde geçenlerden söz ediliyor. Herodot'un aktardığına göre, Astyages bir Persli ile evli olan hamile kızına ilişkin olarak gördüğü bir rüyayı müneccimlerine (Magi) yorumlatır. Onlar da bu rüyayı, doğacak torununun (ki bu ilerde dedesi Astyages'i yenilgiye uğratıp Medlerin Persler üzerindeki hakimiyetine son vererek onları Perslere tabi kalacak olan Siyrus'tur) Astyages'in tahtını ele geçireceği şeklinde yorumlarlar. Siyrus (Cyrus) doğunca onu öldürmesi için Krak Astyages akrabası Harpagus (Harpşjus)'u görevlendirir. Ancak Harpagus çeşitli düşünceleri nedeniyle onu öldürmez ve saklaması için kralın çobanına verir. Siyrus on yaşına geldiğinde bir olay yüzünden onun yaşadığından kuşkulanan Astyages, gördüğü yeni bir rüya üzerine ne yapması gerektiğini Magi'ye danışır. Onlar da Siyrus'un yaşadığını ve kral olmaya aday olduğunu belirterek şöyle derler: "... Bu çocuk bir Persli ve bir yabancı. Güç onun eline geçerse, biz farklı bir ırktan olan Medler, Persler tarafından aşağılanacak ve köleleştirileceğiz. Ama siz bizim hemşerimizsiniz ve sizle birlikte tahta sizin bize bağışladığınız güç payına ve şeref mevkilerine sahibiz." (19)

Kürtlerle ilgilenen araştırmacıların hemen tümü, Medlerin Kürtlerin ataları oldukları konusunda aynı ortak düşünceyi paylaşmaktadırlar ve Kürtlerin kendi yargıları da bu yöndedir. Tüm Med prensliklerini merkezi bir otorite altında toplamayı başaran Med Kralı Kiyaksar (Cyaxeres M.Ö.633-584)'ın M.Ö. 612 yılında ünlü Asur başkenti Ninova (Niniv)'yi fethetmesi, Medlerin Med ve Pers ülkeleri üzerindeki egemenlikle birlikte büyük bir Medya İmparatorluğu (M.Ö. 612-550)'nun başlangıcı olarak kabul edilir. M.Ö. 612 yılı Antik Kürt Takvimi'nin de başlangıcı olarak kabul edilmiştir (20).

Medlerin M.Ö. 612-550 yılları arasındaki egemenlik dönemleri ile Zerdüş Peygamber'in yaşadığı ve öğretisini yaymaya çalıştığı M.Ö. 660-583 yıllarının birbiriyle çakıştığı

kolayca görülür. Bu paralellikten hareketle Zerdüş'ün öğretisini, kısa sürmesine karşın Medlerin güçlü ve egemen oldukları bir dönemde ortaya koyduğu ve yayma olanağı bulduğu anlaşılmaktadır. Zerdüş'ün, Magi diye adlandırılan bir Med aşiretinden gelmesi ve Medlerin de Kürtlerin ataları oldukları tarihsel gerçeğinden hareketle, Zerdüş'ün ve öğretisi olan Zerdüşlüğün Kürt nitelikleri abartmalı olmayan savlar olarak ileri sürülebilir. Med ve Pers ülkelerini de içine alan bir alanda, Zerdüş'ün sadece dinsel yönelimi sonucu değil ayrıca kendi toplumunun iç dinamiklerinin de zorlamasıyla ortaya koyduğu aynı öğreti, Medlerden sonra (Perslerden sonra İranlıların olduğu gibi) Kürtlerin de kutsal dini olmuştur.

Zerdüş Peygamber'in Kimliği ve Yaşamı:

Avesta'da, Zerdüş Peygamber'in adı sürekli olarak "Zarathustra" ya da tam olarak "Spitâma Zarathustra" biçiminde belirir. Zerdüş'ün soyağacı ayrıntılı bir biçimde ortaya konmuştur. Buradaki "Spitâma" unvanı, Zerdüş'ün atalarından olan tanınmış bir kahramana aittir. "Zarathustra" adı, değişik dillerde değişik söyleniş ve yazılış biçimlerine bürünmüştür. En yaygın olarak kullanılan "Zoroaster" (Zervastur) biçimi Latince'deki karşılığı olan "Zoroastres"den uyarlanmıştır. Ermenicede "Zaravêst" ve "Zradasht", Pehlevi dilinde genellikle "Zaratüş" biçiminde olup çağdaş İran dillerinde Zardüş, Zartüş, Zarduhaşt, Zarâtüş, Zarâduşt, Zârduşt, Zarâtuhâşt, Zârâhuşt gibi söyleniş biçimleri geçer. Türkçede "Zerdüş" olarak geçen bu adın Kürtçedeki karşılığı ise "Zerdeşt" (21) ya da "Zardeşt"dir. Tüm bunlar Avesta'daki "Zarathustra"nın değişik söyleniş ve yazılış biçimleridir (22). Cigerxwin'e göre asıl doğru olan "Zardeşt (Zar-deşt)"dir. Kürtçede "zar" lisân, dil; "deşt" ise "doğru", "düz" anlamına gelmektedir. Böylece "Zardeşt", "doğru söyleyen, doğru söylemiş" (peygamber) demektir (23).

Daha önce de belirtildiği gibi Zerdüş, bir Med şehri olan Raghae'de ve bir Med kabilesi olan Magi aşireti üyesi olarak dünyaya gelmiştir. Onun yaşadığı yıllar olarak Dr. E.W.West'in yapmış olduğu hesaplamalara dayanarak ortaya koymuş olduğu M.Ö. 660-583 yılları kabul edilmektedir. Zerdüş'ün annesinin adı, Avesta'nın bölümlerinden birinde Dughdhovâ (Duğdovâ) olarak geçer. Pehlevi dilinde Dûghdavo ya da Dûkdav, Pers dilinde ise Dughdû (Duğdu)'dür. Babasından ise Avesta'da, Pehlevi yazılarında ve daha sonraki Zerdüş kaynaklarında sık olarak sözedilmektedir. Adı Pourushaspa (Pörüşhâspo, Pürşesf)'dir (24).

Zerdüşnâme'nin aktardığına göre, parlak bir geleceği olduğu babası tarafından önceden bilinen Zerdüş, henüz yedi yaşına gelmeden babası onu Burzîn-kurûs adlı dürüst ve bilgili bir adama eğitilmek üzere teslim eder. Ancak bunun dışında Zerdüş'ün çocukluk yılları ve aldığı eğitim, onun yaratıcı düşüncesini oluşturan itici güçler ya da içinde doğup büyüdüğü, gelişip yönlendirdiği toplumun koşulları hakkında

da hemen hiç ayrıntılı bilgiye rastlanmıyor. Zerdüş'tün dikkatini yönelttiği ve yenileştirici çalışmalarına yolaçan nedenler arasında, çevresindeki şeytana-tapma düşünceleri, büyükbaş hayvanların kesilmesi ve onlara kötü davranılması, ahlâk yoksunluğu, yalancılık, verilen sözün tutulmaması gibi davranışlar ve kişilik bozuklukları sayılabilir.

Daha küçük yaşlardayken çevresindeki yanlışlıklara karşılık gelmeye, tartışmaya başlayan Zerdüş, yirmi yaşına geldiğinde aile ocağından ayrılır ve fakirlere yemek vererek hizmet eder. Zerdüş'tün, gelenekleri geliştirme ve reformlar yapma yönündeki düşünceleri konusunda bir fikir vermesi bakımından şu örnek oldukça karakteristiktir. Zerdüş anne ve babasının da onayıyla evlenmek istediğinde, babasının kızı önceden görmüş olmasına karşın, geçerli olan geleneğe karşı gelerek, kendisiyle evlenmeden önce kızın yüzünü mutlaka görmek istediğini belirtir.

Otuz yaşından sonraki yedi yıl kadar süren sessizlik dönemi, diğer başlıca dinlerin öğreticilerinde olduğu gibi meditasyon ve dinsel hazırlanma dönemlerini içeriyordu. Yine aktarıldığına göre, Zerdüş, zamanının büyük bir bölümünü İran'daki Sebelân (Sabalân) Dağı'nın ya da bugünkü Irak Kürdistanı'nda yeralan Kürt kenti Erbil (Ardabil) yakınlarındaki dağlardan birinin tepesinde olduğu belirtilen doğal bir mağarada geçiriyordu (25).

Zerdüş Peygamber, ortaya koyduğu yeni öğretiyi ilk on yıl süresince sadece kuzenine inandırarak kabul ettirebilmişti. Ancak Bâlkh (Bactria) yöresindeki (daha sonradan Zerdüş inancının koruyucusu olacak olan) Kral Visthâspa'yı inandırdıktan sonradır ki Zerdüş dini hızla yayılmaya başladı. Kaynaklara göre Zerdüş, bu sırada 42 yaşındaydı. Kral Visthâspa'nın da saflarına katılmasından sonra Zerdüşlülerle inanmayanlar arasında uzun süren savaş dönemleri olmuştur. Zerdüş bu savaşlardan biri sırasında, beraberindeki bir grup dinadamıyla birlikte bir altarın (kurban sunulan yer, sunak) yakınlarında öldürülmüştür (M.Ö 583).

ZERDÜŞTLÜK ÖĞRETİSİ

Bir Magili olan Zerdüş'tün kendi toplumunun çoğu uygulamalarına karşı çıktığı ve öğretisinin de bir reform hareketi olduğu ileri sürülebilir. Çünkü Zerdüş, yaşadığı bölgedeki aşiret topluluklarının sadece inançlarını, dinsel yaşamlarını değil, ayrıca onların sosyal alışkanlıklarını da değiştirmek istiyordu. O dönemde etrafındaki Med aşiretlerinin çoğu göçebe bir yaşam sürüyorlardı ve Zerdüş'tün amacı onları bu göçebelikten vazgeçirip yerleşik yaşama yöneltmekti. Bu nedenle Zerdüş öğretisinin önemli bir sosyo-ekonomik içerik de taşıdığı görülür.

Zerdüş öğretisinin asıl özünün Avesta'nın bölümlerinden Yesna XXX'daki şu cümlelerde adeta özetlenmiş olduğu söylenebilir:

"Kendilerini görünüşte ikizmiş gibi gösteren başlıca iki ruh;

düşüncede, sözde ve eylemde İyi ve Kötü'dür. Ve akıllı olan, bu ikisi arasında doğru seçim yapmayı bilir, akılsız bilmezdir."

Bu özden hareketle yasaya uyan insanın iyi ruhun, yani akıl tanrısı Ahura Mazdâh (Ahura Mazda)'nın ruhunun, yalan ve ihanet ruhu olan "Angra Mainyu" (Angra Manyu)'ya karşı elde edeceği "mutlak" zafere katkıda bulunacağı belirtilmektedir (26).

Zerdüş dininin Hint-Akdeniz din grubu içinde yeralan tüm diğer dinlerden en belirgin farklılığı olarak onun radikal düalizmi gösterilir. Düalizm kavramı ilk kez Thomas Hyde tarafından 1700'lerde kullanıldığında, asıl olarak var olan bir "iyi" ile birlikte ve beraber bir "kötü"nin de var olduğu bir düşünce sistemini açıklıyordu. Daha sonraları ise bir düalist olarak bilinen Cristian Wolff (1679-1754), "düalist" kavramını, beden ve ruhu birbirinden tümüyle ayrı şeyler olarak kabul edenleri, realitenin bütünlüğünün yalnızca maddeden ya da yalnızca ruhtan elde edilebileceğini ileri süren monist düşüncülerden ayırmak için kullanmıştır. Bu ikinci kullanım biçimi en yaygın tanımlamadır (27). Düalistik kavramlara doğru belirli bir yönelim Zerdüş dininin en belirgin özelliklerindedir. Bu, Gatha'larda iki farklı dünyanın, "ruh" ve "madde" dünyalarının sürekli yinelenen bir ayrımı (örneğin iki yaşamın, şimdiki ve gelecek yaşamın varlığı) biçiminde görülür (28). Pettazzeni'ye göre, düalizm görüşü Zerdüş dininde mono-teizme (tektanrıcılık) karşı bir tepki olmaktan çok, gerekli ve mantıklı bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır ve kötülüğün kökenlerini açıklamak amacıyla (29). Diğer bazı araştırmacılara göre ise, Zerdüş çevresinde varolan katı tektanrıcılığı gelenekselleşmiş olan ayrıcalıklardan ayırmak ve insanı, tanrılarla arasında olan sihirle, büyüyle karışmış tüm bağlardan kurtarmak isteyen radikal bir reformcuydu.

Ancak kimi araştırmacıların yanı sıra, Zerdüş inancını günümüzde de sürdürmekte olan Parsiler, inançlarının düalistik olduğunu kabul etmiyorlar. İyi ve Kötülüğü seçmiş olan iki gücün sürekli savaşımının Zerdüş inançlarına göre zamanın sonunda İyi gücün zaferiyle sonuçlanacağını belirtmektedirler. Kimi araştırmacılar da bunun bir düalizm örneği olmadığı, eğer öyle olsa bunun Hıristiyanlık ve Müslümanlık için de geçerli olabileceğini öne sürmektedirler. Ancak Avesta'daki sistem bu ikisinden (Hıristiyanlık ve Müslümanlık) belirgin iki temel farkla ayrılır: Öncelikle, Zerdüş inancında Kötülüğün sahibi olan varlık "kendiliğinden" vardır, yani varlığını İyiliğin yaratıcısına borçlu olmayıp ondan bağımsız olarak varolmuştur. Ayrıca, bu varlığın (Kötülüğün sahibi olan varlık) kendisi bir yaratıcı olup İyi ruhun yaratıklarına ve İyi ruhun istemlerine karşıt olan, onlarla çatışan varlıkların yaratıcısıdır (30).

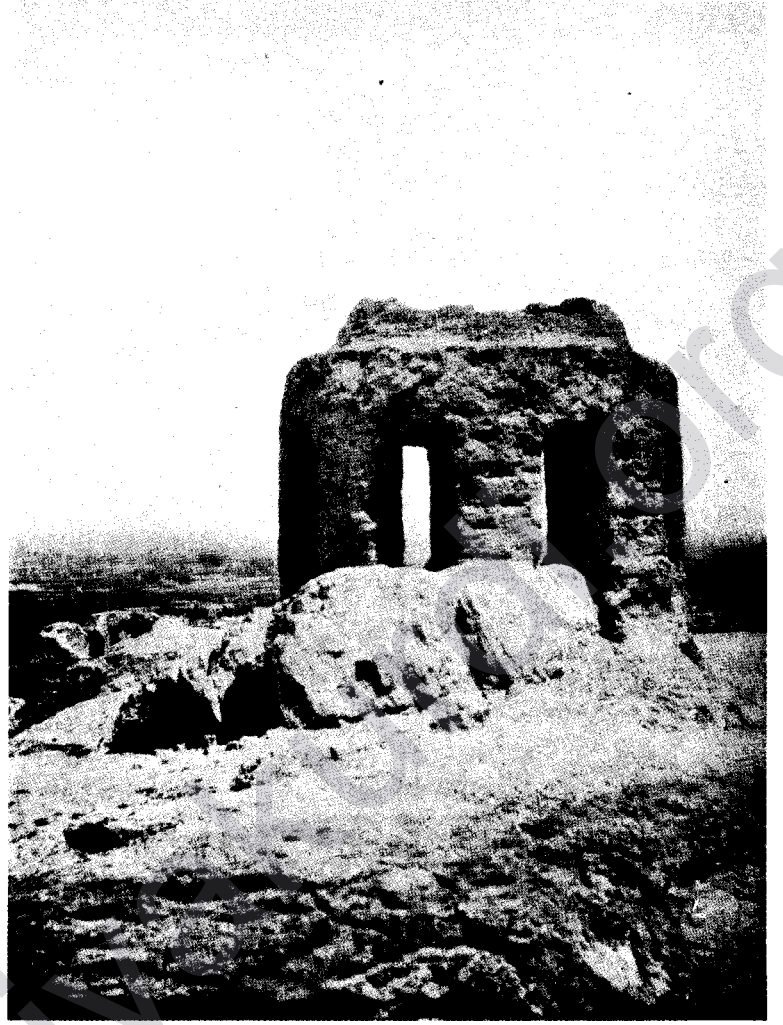
Daha çok dinsel bir öğreti olarak değerlendirilen Zerdüşlüğün, ilk olarak Pers ülkesinin doğu ve merkezi-güney bölgelerinde, günümüzde İran ve Afganistan arasında bölünmüş olan Hindikuş ve Seyistan'a uyan alanlarda oluşarak yayıldığı

kabul edilir. Tüm klasik eskiçağ yazarları Zerdüş'tün tarihsel bir kişilik olduğu konusunda ortak görüştedirler. Avesta'nın en eski bölümlerini oluşturan Gât-hâ'larda, bizzat Zerdüş Peygamber kendisini reform getiren ya da yeni bir inanç öğreten biri olarak tanıtır.

Avesta'dan bilindiği üzere Zerdüşlük iki evrensel güç (iyilik ve saflığın temsilcisi Ahura Mazda ile kötülük ve ihanetin temsilcisi Angra Manyu) düşüncesi üzerine kurulmuş, çok ince işlenmiş bir dinsel düşünceler ve moral (ahlaki) alışkanlıklar sistemini içerir. Bu inanca göre, yaşamı yoksullaştıran, doğada ve pratikte yaşama karşı gelen her durum ölümün bir belirtisi ve kötü ruhların eylemi olarak kabul edilir. Böylece kuraklık, soğuk, sağlığa zarar veren maddeler, zararlı otlar, bitkileri mahveden hastalıklar, zararlı böcekler vs. tüm olarak kötü Angra Manyu (Ehriman)'ya aittir ve insanoğlunun olumlu eylemine karşı yönde çaba gösterir. Bu özden hareketle Zerdüşlükte, dinsel görevlerle uygarlaşma çabasının birlikte ve elele gittiği görülür. Yaratıcı ve üretici insan eylemi Zerdüşlükte her zaman büyük bir değer görmüştür. Sağlıklı ve güçlü biri olmak bir görevdir. Bir kişi evlenmeli, sağlıklı çocukların babası olmalıdır. Erkeğin doğurtanlık gücünü azaltabilecek her türlü eylem ve doğal olmayan her türlü cinsel ilişki kesinlikle yasaklanmış ve şiddetle cezalandırılmıştır.

Büyükbaş hayvanların ve otlakların bakımı, Zerdüş reformunun büyük bir bölümünü oluşturur. Zerdüş, kurduğu dinin önderi ve ilk savaşçısı olmanın yanı sıra otlakları koruyan ve onlara gereği kadar değer veren bir sığır besleyicisiydi de. Bu ekonomik çabalar, kurulan yeni inanç sistemiyle ayrılmaz bir biçimde bütünleştirilmiştir. Zerdüşlük öğretisinde dünyasal şeylere ve üretime ilişkin etkinliklere seçkin bir yer verilmiş, güçlü anti-isetik (sofuluk ya da çilecilik karşıtı) içeriği Avesta'yı gelişkin Hint dinlerinden ayıran önemli bir özellik olmuştur. Bunun sonucu olarak, evli ve çocuk sahibi bir erkek evlenmemiş ya da çocuksuz bir erkeğe oranla; evi olan biri ise evi olmayana oranla daha üstün (makbul) kabul edilirdi. Oruç tutmak, aç kalmak Zerdüşlüğe göre ağır bir günahı. Yemeden hiç kimsenin güçlü bir inanç için, toprağı ekmek için, güçlü çocuklar yetiştirmek için yeterli güce sahibolamayacağına inanılıyordu (31).

Yunan ve Romalı klasik eskiçağ yazarları Zerdüş inancında tapınak, sunak ve resimlerin bulunmadığını ileri sürerlerse de, pekçok araştırmacı tarafından bu yargı yeterince sağlıklı bulunmamıştır. Herodot kişisel gözlemlerine dayanarak "Perslerin, tapınak ve sunak yapımının doğru olmadığına inandıklarını ve öyle yapanları budala kabul ettiklerini" belirtir. Ancak Herodot'un sözkonusu dönemlerden çok sonra ya-

Resim 4. İsfahan yakınlardaki eski bir ateşapnağı. Yapıldığında kubbeli olan bu tapnağın inşasında yanmayan tuğlalar kullanılmıştır. En azından Sâsâniler döneminden kaldığı tahmin ediliyor. Foto: Prof. A.V. Williams

şamış bir yunanlı tanıyıp bildiği sunak tipinin Zerdüşlülerinden çok farklı olduğu ileri sürülerek bu görüşe karşı çıkmıştır. Bir göl, nehir ya da akarsu kıyısı, Zerdüşlülerce kurban ve adaklar için uygun bir yerdi. İlkel Aryan dininde kurbanların yüksek dağların tepelerinde kesilmesi ile en büyük tanrının Gök-Tanrısı olması arasında bağlantı kurularak, Zerdüşlülerin bu yüksek dağları kendilerine tanrı tarafından sunulmuş doğal sunaklar olarak gördükleri ve belki de bu yüzden doğal olmayan platformlar dikenlere alaycı bir tavırla yaklaşmış oldukları ileri sürülmektedir (32).

Zerdüşlülerde tanrıların antropomorfik (insana benzer) görüntülerine Pers Kralı 2. Artaxerxes (Artakses)'in hükümdarlığı döneminde rastlanılır. Artaxerxes, imparatorluğunun belligiş merkezlerine Bereket Tanrıçası Anâhitâ'nın heykellerini koydurmuştur. Boyce gibi kimi araştırmacılar Ata-

xerxes'in bu çabasını, yüzyıllarca sürecek olan ve putevlerini (uzdês kadag) reddederek ateşevlerini (âteşgân) yaygınlaştırmaya yönelik savaşımının başlangıcı olarak değerlendirirler (33). Ateşgedeleri ya da ateştapınakları dört kemer (cahâr tâq) modeli üzerinde kurulmuşlar ve özellikle Sâsâniler döneminde yaygınlaşmışlar (Resim 4 ve 5).

Zerdüş tapınaklarında içinde kutsal ateşin sürekli olarak yandığı ayaklı büyük vazolar, ateşlikler bulunur ve zaman zaman bu ateşin üzerine güzel kokular serpilir. Ayrıca herkesin kendi evinde sürekli olarak yanar halde tutulmaya çalışılan kutsanmış bir ateş bulunur. Zerdüştüler, ateşe verdikleri sembolik değer nedeniyle özellikle Müslümanlar tarafından "Ateşe Tapanlar" diye adlandırılmışlardır. Zerdüştlük öncesi ilkel din uygulamaları döneminde, gök, güneş, ay, su ve rüzgar gibi ateş de tapınan bir doğa tanrısı, bir güç olmuştur. Ancak ateş, Zerdüş inancında sembolik bir nitelik taşır ve olasılıkla ilkel dinin bir kalıntısı olarak Zerdüş dininde de işlev değiştirerek varlığını sürdürmüştür.

Zerdüştlük bayramları ve geleneksel kutlamaları hakkındaki bilgiler genel olarak Avesta ve Pehlevi kaynaklarından değil de Fars ve Arap yazarlarının eserlerinden elde edilmiştir. Bu konuya ilişkin en önemli kaynaklardan biri El Bîrunî olmuştur.

Zerdüştülerde her günün ve ayın ayrı bir anlamı vardı. Başlıca kutlama günleri olarak; Newroz (Yeni Yıl), Aydınlık ve Gerçek Tanrısı Mitra (Resim 6)'ya adanan ekinoks günleri (21 Eylül Sonbahar Dönümü, 21 Mart İlkbahar Dönümü), bir mevsimden diğerine geçişteki "Gâhanbârlar", Yeniay ve Dolunay günleriyle bitmekte olan yılın son günleri sayılabilir. Avesta'da yıl, "gâhanbâr" denilen ve aynı uzunlukta olmayan altı değişik bölüme ayrılmıştır. Daha sonraları, doğanın altı değişik dönemine ait mevsim-bayramları olarak yorumlanmalarına karşın, gâhanbârların aslında yaygın bir biçimde kutlanan bayramlar oldukları da ileri sürülmektedir (34). Zerdüş kaynaklarında "Gâhanbâr" olarak adigeçen ve yılın değişik geçiş dönemlerindeki kutlama günlerini dilegetiren bu terim, gerek sözcük olarak gerekse de anlam olarak günümüze değin gelen ve Dersim Kürtleri ile yöredeki Ermeniler tarafından -sona ermekte olan yılın son günlerinde (Der-

sim'de Aralık ayının son üç günü)- kutlanan "Gaxand" (Gaxand) ile büyük benzerlik göstermektedir. Bu yakın benzerlik Gaxand'ın kökenini Zerdüş geleneklerine bağlayan M.N.Dersimi'min görüşünü destekler niteliktedir (35).

Zerdüştülerin başlıca iki büyük festivali Newroz ve Mitra (Mihrican da denir) Bayramları'dır ve belki de altı gâhanbârın varlığından ötürü bunların her ikisi de altışar gün sürmekteydi. Newroz'un ilk gününe "Newroz-i Amma" (Halkın Newrozu) ya da "Küçük Newroz" ve altıncı gününe ise "Newroz-i Hâşa" (Soyluların Newrozu) ya da "Büyük Newroz" denilmekteydi. Her altı günün tek tek toplumun hangi kesimleri tarafından ve nasıl kutlanacağından önceden ve belirli kurallarla belirlenmiş olduğu El Bîrunî tarafından ayrıntılarıyla açıklanmıştır (36).

Kimi araştırmacılara göre Newroz, tüm eski İran halklarınınca 21 Mart Bahar Dönümü'nün bir kutlanması olarak doğmuştur ve daha sonra Zerdüştüler tarafından alımp değişikliğe uğratarak kutlanılmaya başlanmıştır (37). Mihricân'ın kutlanması da Newroz gibi altı gün sürüyordu ve bu günler Newroz'a benzer şekilde adlandırılmışlardı, benzer şekilde kutlanıyordu. Newroz ve Mihricân arasındaki büyük benzerlik ve paralellik en basit açıklamasını her ikisinin de Yeni Yıl bayramı olması gerçeğinde bulur. Yeni Yılın benzer şekillerdeki çift başlangıçları Babililer ve İbraniler'de de görülür. Bu düşünceyi açıklamak üzere Marquart gibi kimi araştırmacılar, Avesta yılının (Zerdüş Takvimi) özgün olarak 21 Eylül Sonbahar Dönümü sırasında başladığını ve I.Darius (M.Ö. 522-486)'un saltanatının son yıllarında düzenli Babil Takvimi ile uyum sağlamak amacıyla değiştirildiğini ve bu değişiklik sonucunda da 21 Mart İlkbahar Dönümü sırasında başladığını belirtirler (38). Sâsâniler döneminde kullanılan Zerdüş Takvimi'nde yıl 365 güne ve en sonuncusuna 5 gün eklenen ve 30'ar günden oluşan 12 aya bölünmüştü.

Kutlama ve bayramların tersi olan oruç ya da perhiz Zerdüştülerde kesin olarak yasaklanmıştır. Diğer dinlerde bir borç ve görev olan orucun Zerdüş dininde günah olarak kabul edildiği bilinmektedir. Evlilik, aile, doğum, ölüm vb. toplum yaşamında yeralan pek çok olgu Zerdüş dininde kendine özgü uygulama biçimlerine ve kurallar sistemine tabidir. Bunlar ilgili kaynaklarda ayrıntılı ve geniş olarak anlatılmıştır.

ZERDÜŞTLÜĞÜN KÜRDİSTAN'DAKİ TARİHSEL SÜRECİ

Kürt tarihinin Medlerden sonraki dönemleri incelendiğinde, uzunca bir süre boyunca ayrı bir ülke olarak Medya'dan (ya da Kürdistan'dan) ve ayrı bir halk olan Medlerden (ya da Kürtlerden) sözedilmeyip, eski Pers ve Med halklarının yaşadıkları Med ve Pers ülkelerinde (İran ve Kürdistan) meydana gelen hemen hemen tüm sosyal ve tarihsel gelişmelerin Pers Ülkesi (Persia), İran ya da Persler/İranlılar başlıkları altında işlendiği ve değerlendirildiği dikkati çeker. Bu durum

a

b

Resim 5. a. Parlılara ait bir madeni para. Paranın bu yüzünde Ahuramazda, içinden kutsal ateşlerin yükseldiği bir ateştapınağın üzerinde, bir kayıkla yüzer gibi gösterilmiştir (Revue archeologique, 1884, Plate V, No: 2)

b. Bir Sâsâni sikkesi üzerindeki ateş sunağı (Mouis Herbert Gray'in koleksiyonundan).

Resim 6: Aydınlık ve Gerçek Tanrısı Mitra (Mithra)'nın yaşamından 12 değişik kesiti gösteren bir rölyef. 1838'de Heidelberg yakınlarındaki Nevenheim'de ortaya çıkarılmıştır. Sol-üst köşede Tanrı Mitra'nın kayadan doğuşu; sağda, bir boğayı yakalayarak mağaraya taşıması; üstte ise Ahura Mazda'ya çıkışı betimlenmiştir.

Kürtler için tarihlerini incelemeye, ulusal kültürlerini tanıma her adımda karşularına önemli bir güçlük olarak çıkıyor ve tarihsel evreleri ayıklayarak değerlendirmelerini zorlaştırıyor. Bu güçlüğün temelindeki neden her iki komşu ülkenin, akraba halkın en eski çağlardan beri yanyana (Med ve Pers İmparatorlukları) ve birlikte (Med İmparatorluğu, Medo-Persian Dönem, Pers İmparatorluğu) iç içe gelişen ortak bir tarihi paylaşmış olmaları gerçeğinde yatar. Zerdüş ve Zerdüşlük öğretisini incelerken de aynı güçlük kendini tüm ağırlığıyla hissettirir.

M.Ö. 612'de Ninova'nın alınarak Asur Devleti'nin bölgedeki hakimiyetinin Med Kralı Kiyaksar tarafından sone erdirilmesiyle Med egemenliği dönemi başlar. M.Ö. 550 yılında değin sürecek olan bu dönem boyunca Zerdüş öğretisi doğup güçlenir, yayılması bakımından uygun koşullar bulur.

Kiyaksar'ın torunu olan Med İmparatoru Astyages (Asstyaj)'in bir Persli ile evli olan kızından doğan torunu Cyrus (Siyrus)'a M.Ö. 550'de yenilmesiyle Medler ve Persler ortak bir imparatorluğun sınırları içinde birlikte yaşarlar. Ve bundan sonra, tarih kitaplarında yazıldığı biçimde, Kuzey İran (Medya)'ın üstünlüğü Güney İran (Persia)'a geçer ve Akameniyen Hükümdarlığı (M.Ö. 550-330) da denilen yeni bir yönetim, Medlerle Perslerin ortak (Medo-Pers) yönetim dönemi başlar. Ekbatana (Hemedan), Persepolis ve Susa bu Medo-Pers İmparatorluğu'nun başlıca şehirleriydi. Büyük Siyrus'un baş-

kenti olan İsfahan ile Şiraz arasında bulunan eski Pasargade şehri kalıntıları arasında bulunan bir taş sütun üzerinde şu sözler kazılıdır: "Ben Cyrus, Kral, Ahemeniyen" (39). Zerdüşlüğü, her iki halk arasında yerini güçlendirmeyi sürdürdüğü Akameniyen dönemi III.Darius Codomannus (Kodomannus)'un M.Ö. 330'da ölümüyle sona erer.

Etnik kökenleri, dilleri ve sosyal özellikleri birbirine çok yakın olan Kürt ve Acem Arî halklarının ortaklaşa kurdukları devletler her iki halkın da kendi ulusal varlıklarını, kültürel değerlerini koruyup geliştirdikleri, eşitlik ilkesine dayalı siyasal organizasyonlar biçiminde oluşmuşlardır. Bu durum, İslamiyet'in İran sınırlarına dayanmasına değin uyumlu bir biçimde sürmüştür (40).

Zerdüş dinine bağlı Kürtlerin İslamı kabullenmeleri ancak zorlu ve uzun savaşlar sonucu gerçekleşmiştir. Henüz daha Muhammed'in öldüğü yıl olan 632 içinde Arap orduları, İslam dinini yaymak üzere İran ve Kürdistan topraklarına kadar uzanırlar. Dicle Nehri'nden Amu Derya'ya kadar uzanan savaşlar yaklaşık 30 yıl kadar sürdü. Hazar Gölü güneyinde ayakta kalabilen son Zerdüş hanedanlığı da nihayet 750 yılında yıkılır (41). Ancak Arap istilası bir anda tüm ülkeyi saramadı ve bazı yerlerde uzun zaman aldı. Özellikle, hükümdarlığın ve krallığın merkezi olan Fars'da ve Sâsâni yönetiminin askeri valilerininin 760'lara kadar bağımsızlıklarını sürdürdükleri kuzeydeki dağlık Taberistan bölgesinde direniş sürdü. Hindistan'a göçeden Zerdüştülerin muhtemelen bu yöreden gittikleri ileri sürülmektedir (42). Kürtler Arap istilasına karşı cesaretli ve inançlı bir savaşım verdiler. Bu savaşımın şiddetini ve Arap ordularının yaptıkları zulüm ve yıkıcılığı ayrıntılarıyla ortaya koyan bir hayli belge ve kaynak var (Resim 7). Bunlardan Süleymaniye kentinde bulunan bir deri levha üzerine işlenmiş olarak bu konuda şunlar yazılıdır:

"Kutsal yerler yıkıldı, kutsal ateşler söndü ve Büyüklerin en Büyüğü (43) kendini gizledi. Arap zulmü Şehrizar (44)'a kadar olan tüm köyleri harabetti. Kadınlar ve kızlar esir alındı, erkekler kendi kanlarında boğuldular. Zerdüş inancı yalnız bırakıldı. Hürmüz'ün (45) hiç biri için bağışlaması olmayacak". (46)

Buvayib-Kadisiye savaşları (635-637) ve Nihavend'deki son yenilgi (641) beş yüzyıla yakın süren ve Zerdüşlüğü devlet dini olarak kabul edilmiş olduğu büyük Sâsâni Hükümdarlığı'nı sona erdirir. Kılıçla Kur'an arasında tercih yapmada Zerdüştüler, Hıristiyanlar ve Musevilerle benzer bir kaderi paylaştılar. Cizye adı verilen ve Müslüman olmayan halklara ödetirilen bir haraç karşılığında her ne kadar dinsel inançlarını sürdürmelerine bir ölçüde izin verilmişse de, pratikte bu uygulama kan dökülmesine, kalelerin yağma edilmesine ya da askeri angaryaların verilmesine engel olmuyordu. Müslümanlığı kabul edenlerden Arap olmayanlar (Kürtler, Acemler vb.), Arapların gözünde köleden farksızdılar. Haccac İbn Yusuf'un zorba yönetimi döneminde din değiştirip Müslü-

Resim 7: Kirmanşah'da bulunan Taht-ı Rüstem anıtlarında Zerdüş'tü betimlediği kabul edilen, Sâsânîlere ait bir duvar oyması.

Heykelin yüzü, büyük bir olasılıkla, canlıların resmedilmesini uygun görmeyen ve katı Müslüman olan ilk Arap istilacılar tarafından tahrip edilmiştir.

(Foto: Prof. A.V. Williams Jacson)

man olanlardan bile cizye alındı. Dönemin nisbeten toleranslı ve aydî yöneticilerinden Ömer İbn Abdülaziz, kendisine bağı görevlilerin Mısır'da karşılaşılan çok sayıdaki din değıştirmelerden (cizyelerden sağlanan gelir azaldığı için) yakınmaları üzerine, onlara "Tanrı'nın Muhammed'i bir vergi toplayıcısı olarak değıil bir ahlak öncüsü olarak gönderdiği" biçiminde yanıt verir. Bu tür baskılar, Umeyyidlerin etkilerinin azalarak Abbasilerin halifelığı elegeçirmelerinde önemli rol oynadı (47).

Umeyyidlerin halifelığı kaybetmeleriyle birlikte, Arapların tekbaşlarına sürdürdükleri hakimiyet dönemi de sona erer. Ve, Abbasilerle birlikte İran'lı (Kürt ve Acem) unsurlar da yönetimde önemli rol oynamaya başlarlar. Newroz gibi kimi eski Zerdüş gelenekleri yeniden uygulamaya konur, Halifelik merkezi Şam'dan Bağdat'a taşınır.

Arap ordularının İslamîyeti yaymak için uzandıkları Basra'dan Cebelitarık Boğazı'na kadar genişleyen bölgede bulunan hemen tüm Güney Irak, Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika halkları, İslam kültürünün ve Arap değerlerinin etkisi altında kalarak bir yandan Müslümanlaşırken, öteyandan da zamanla Araplaşır. Kürtler, Türkler ve Acemler gibi halklar ise İslamîyeti kabul ettikleri halde Araplaşmamışlardır (48). 9.yüzyılda bazı bölgeler Halifelikten ayrılarak bölgesel hükümdarlıklar kurmaya başlarlar (Tahiriler, Şaffariler, Gazneliler, Selçuklular vb.) ve yine bunlar birbiri ardına ortadan kalkarlar.

Kürtler İslamîyeti kabul ettikten sonra da bağımsız devletler kurmayı sürdürdüler. Ancak bunlar dönemin koşullarının belirlediği "Hanedan Tipi Devletler"dir. Bu biçimde örgütlenmiş olan Kürt hanedanlıkları arasında Şaddadiler (951-1088), Mervaniler (990-1096) sayılabilir (49). Bu arada, İslam dünyasının tanıdığı en büyük komutan olan ve Haçlılara karşı değışik Müslüman toplulukların birliğini ilk kez gerçekleştirmeyi başaran Selahattin Eyyubi (1137-1193)'in Hadabani aşiretine mensup bir Kürt olduğu anımsanmalıdır. Selahattin'in komutasında Haçlılara karşı girişilen savaşlarda, İslam orduları içinde Kürtlerin sayıları Araplardan ve Türkmenlerden daha fazlaydı. Kürtler özellikle Akka ve Hitin zaferlerinin kazanılmasında büyük rol oynadılar. Bu aşamada Kürtlerin İslamı sadece benimseyip kabul etmekle kalmadıklarını, onu korumak ve yaymak için yapılan savaşlarda etkin görevler üstlendiklerini görüyoruz.

Eyyubi Hanedanlığının yıkılması ve tüm Asya, Hindistan, İran ve Anadolu ile birlikte Kürdistan'ı da baştan başa kasıp kavuran barbar Moğol istilasının ilk yıllarıyla birlikte Kürt tarihinin acılı bir dönemi başlar. Öndegelen Kürt kentlerinden Şehrızor (Süleymaniye) 1247'de, Diyarbekir ise 1252'de Moğolların eline geçer. Cengiz Han'ın torunu Hülagu Han komutasındaki Moğol orduları 1257'de Kirmanşah ve Erbil kentlerini yerlebir ederler; Cizre'de Kürtleri kitleler halinde kılıçtan geçirirler.

Hülagu ordularının son Abbasi halifesini öldürerek 1258'de Bağdat'ı yağmalamasıyla Halifelik kesintiye uğrar.

Yukarıda özetlenmeye çalışılan bu uzun dönem boyunca İslam yavaş yavaş benimsenmeye başlanır ve Ahura Mazda inananlarının sayısı günden güne biraz daha azalır. Ancak yine de Fars, Yazd ve Kirman bölgelerinde yoğun Zerdüş toplulukları bulunmaktaydı.

Darmadağın İran bölgesi ancak Safevi Hükümdarlığı'nın kurucusu olan Şah İsmail'in 1510'da Horasan'ı fethetmesinden sonradır ki yeniden düzenli bir siyasal birliğe kavuşur. Ancak bu birlik, Kürt tarihi bakımından önemli dönüm noktalarından birine gebedir. Şah İsmail, İran'daki İslam-İç mezhep mücadelesinde Sünnilere karşı Şiileri destekler. Sünni Osmanlı Psdişahı (Yavuz Sultan Selim) ile arasındaki mücadelede kendisine yardım öneren Kürt aşiret liderlerinin bu isteğini reddeder ve üstelik de onları hapse attırır. Bu gelişmeleri değerlendiren Sultan Selim, Kuzeydeki Sünni Kürtlerin dinsel eğilimlerini, Safevilere karşı kullanmada oldukça başarılı olur. Bunun sonucunda Kürtlerin bir bölümü ve Türkler, birlikte Şah İsmail'in kuvvetlerini 23 Ağustos 1514'de Urmiye Gölü'nün kuzey-batısındaki Çaldıran Ovası'nda ağır bir yenilgiye uğratırlar. Kürtlerin büyük katılımıyla gerçekleştirilen bu zafer, aslında, Kürt halkının ondan sonraki tarihini olumsuz yönde belirleyen bir dönüm noktasıdır. O güne değin bütünlüğünü korumuş olan Kürdistan toprakları, savaşın sonunda büyük bölümü Osmanlı egemenliğinde kalmak üzere iki imparatorluk arasında ilk kez parçalanmış oldu. Bu bölünmeyi resmi olarak kesinleştiren Küçük Kaynarca Antlaşması (1639) bundan sonraki tüm Kürt tarihini etkiler (50). Böylece Kürtlerin ve Acemlerin ortak tarihleri de bütünlüğü bozulan Kürdistan'la birlikte bir anlamda sona erer.

Zerdüştüleri hedef alan zorla din değiştirmeler, katliamlar, haraç ödeme vs. tüm bu dönemler boyunca da aralıksız sürer. 1794'de Muhammed Ağa Kirmanşah'ı ele geçirdiğinde, orada bulunan Zerdüştüler de kendilerine layık görülen aynı talihsiz yazgıyı paylaştılar. H.Pattinger, 1810 yılında yaptığı bir gezide 600 kafatasından oluşan bir piramit gördüğünü belirtir. Bir zamanlar Timur'un Müslüman kurbanlarına yaptıklarını, şimdi Müslümanlar zerdüştülere uyguluyorlardı (51).

Günümüzde sayıları çok az olmakla birlikte, halen Zerdüştinine bağlılıklarını sürdüren, Zerdüştinine ilişkin önemli bilgileri diri olarak koruyan topluluklar (İran'da Gebriler, Hindistan'da Parsiler) bulunmaktadır. 1976'da yapılan tahminlere göre, dünyadaki Zerdüştülerin toplam sayısı 130 000 olarak hesaplanmıştır. Bunların 82 000 kadarı Hindistan'da (özellikle Bombay'da), 25 000'i İran'da, yaklaşık 5 000'i Pakistan'da (Karaçi, Lahor), geriye kalanların çoğu ise Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşamaktadır (52).

Kürtlerin dinsel inanç ve uygulamalarıyla günlük prarık yaşantılarında, eski kutsal dinleri olan Zerdüştinin kalıntıları ve izlerini hala günümüzde de yaygın olarak gözlemlemek mümkündür. Örneğin; Kürtlerin sabah dualarını Güneş'e dönerek okumalarını, 21 Mart Newroz Bayramı'nı ateş etrafında toplanarak kutlamalarını, aile ocağının

Kürtlerce kutsal sayılmasını ve ateşin sürekli tütmesinin ailenin sürekliliğini simgeleyen bir gelenek olarak kabul edilmesini (53), ateşe su dökülerek söndürülmesinin günah sayılmasını, doruklara çıkılarak kurbanlar adanıp dua edilmesini ve daha birçok âdeti buna kanıt gösterebiliriz.

1. *Sed Dar: 8.yüzyлда Arap istilası nedeniyle eski İran'daki Pers bölgesinden göç ederek Hindistan'a yerleşen ve Parsiler denilen Zerdüştülere ait bir dinsel açıklamalar kitabı. Parsiler, Zerdüştinancını günümüzde de sürdürmektedirler (A.M).*

2. *William Eagleton, Kürt Hahları ve Dokumalarına Giriş, New York 1988; "Din" s. 12-13, İngilizce.*

3. *William Eagleton, age.*

4. *William Eagleton, age.*

5. *Musevi Ansiklopedisi, Kudüs 1978; "Kürdistan" maddesi, cilt 8, s. 1295, İngilizce.*

6. *William Eagleton, age.*

7. *Herodot, Tarih Kitapları, Penguen Yayınları, İngiltere 1987, s. 96, İngilizce.*

8. *Gherardo Gnoli, Din Ansiklopedisi, New York 1987; "Zerdüştin Dini", cilt 15, s. 579, İngilizce.*

9. *Gherardo Gnoli, age. s. 584.*

10. *A.V.Williams Jacson, Din ve Ahlak Ansiklopedisi (DAA), Edinburgh 1926; "Avesta", cilt 2, s. 266-272.*

11. *Pashto (Peştu): Afganistan'ın geçerli resmi dili olup en yaygın olarak ülkenin doğu kesimlerinde konuşulan bir lehçedir (A.M.).*

12. *A.V.Williams Jacson, age. s. 267.*

13. *A.V.Williams Jacson, Zerdüştin, New York 1965, s. 17, İngilizce.*

14. *James Hope Moulton, DAA; "Magi", cilt 8, s. 242-244.*

15. *A.V.Williams Jacson, Zerdüştin, s. 7.*

16. *El Bîrunî, Tarihçe, İngilizceye çeviren: Sachau, Londra 1879, s. 314.*

17. *Gottheil, Asuri ve Arap Yazınında Zerdüştin Kaynakları, New York 1894, s. 24-51.*

18. *James Hope Moulton, age.*

19. *Herodot, age. s. 85-92.*

20. *Dr. S.Şivan, Kürt Millet Hareketleri ve Irak'ta Kürdistan İhtilali, Stockholm 1975, s. 22-23, Türkçe.*

21. *Tewfiq Wehbi ve C.J.Edmonds tarafından hazırlanan, 1965'de Oxford Üniversitesi Yayınları arasında Londra'da basılmış olan Kürtçe-İngilizce Sözlük'de, Zerdüştin (Zerdüştin) sözcüğü Kürtçe karşılık olarak kullanılmıştır (A.M.).*

22. *A.V.Williams Jacson, Zerdüştin, s. 12.*

23. *Cigerxwîn, Kürdistan Tarihi, Roja Nû Yayınları, Stockholm 1985, cilt 1, s. 24, Kürtçe.*

24. *A.V.Williams Jacson, Zerdüştin, s. 15-18.*

25. *A.V.Williams Jacson, Zerdüştin, s. 29-34.*

26. *Gherardo Gnoli, age. s. 864.*

27. *R.Eucken, DAA, "Düalizm", cilt 5, s. 100-101, İngilizce.*

28. *L.C.Casartelli, DAA, cilt 5, s. 111-112.*

29. Gherardo Gnoli, age. s. 581.
 30. L.C.Casartelli, age. s. 111-112.
 31. Nathan Söderblom, DAA, "İsetizm", cilt 2, s. 105-106.
 32. E.Edwards, DAA, "Altar", cilt 1, s. 346.
 33. Gherardo Gnoli, age. s. 586.
 34. Louis H.Gray, DAA, "Pers Takvimi", cilt 3, s. 129.
 35. Mustafa Duzgun, Berhem (Şubat 1989, sayı 4), "Dersim Adet ve Törelere", s. 18, Stockholm, Zazaca.
 36. Louis H.Gray, DAA, "Zerdüştülerde Bayram ve Oruç", cilt 5, s. 872.
 37. Gherardo Gnoli, age. s. 588.
 38. Louis H.Gray, age. s. 872.
 39. A.V.Williams Jacson, DAA, "Mimari", cilt 1, s. 761-762.
 40. Dr. S.Şivan, age. s. 23.
 41. W.A.Shedd, DAA, "İran'da Müslümanlık", cilt 8, s. 898.
 42. D.Menant, DAA, "Gabarlar/Gebriler", cilt 6, s. 147.
 43. Bu deyim, olasılıkla Zerdüştlüğün en büyük tanrısı olan Ahura Mazda'yı tanımlamak için kullanılmıştır (A.M.).
 44. Şehrizar, bugünkü Süleymaniye'nin eski adıdır (A.M.)
 45. Hürmüz, Ahura Mazda'nın Kürtçe'deki karşılığıdır (A.M.)
 46. Abdurehman Kasımlı, Kürdistan ve Kürtler, Prag 1965, s. 35, İngilizce
 47. D.Menant, age. s. 148-149
 48. Dr. S.Şivan, age. s.24
 49. Dr. S.Şivan, age. s. 25-26
 50. Abdurehman Kasımlı, age. s. 36-37
 51. D.Menant, age. s. 148-149
 52. Gherardo Gnoli, age. s. 590
 53. Dr. S.Şivan, age. s. 49

UZUN GECENİN TÜNELİNDE ZERDÜŞT

Elveda toprak, su ve ateş
 Elveda rüzgârlar, ayla güneş
 Ülkem, dağlarında göçer halkım
 Hoşça kal "İylilik ve Kötülük"

Belki, böyle derin olmazdı ayrılığın acısı
 Sevişseydi, altın dilli alevler saçlarımda
 Gecikseydi, bakır yüzlü çocukların öksüz kalması
 Artık, mavi bulutlar gezinir göz pınarlarımda

Med ülkesi elimden
 Elim kılıcımdan uzakta
 Tüm yanım kısaç yemiş

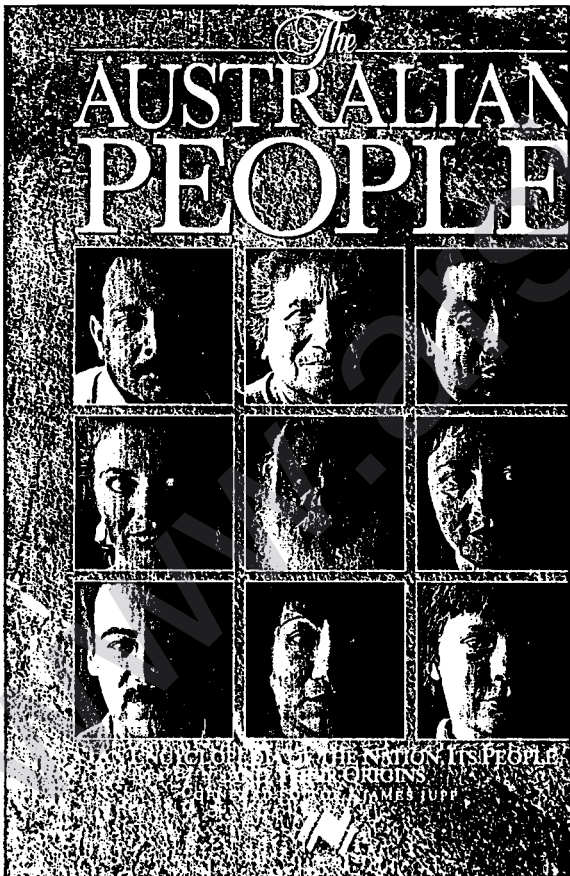
Zifiri, yapışkan bir tuzakta
 Asırlık paslarını silerler etimde
 Lime lime canım alınmakta

Çok yordular beni "Anne"
 Atım koşumsuz
 Uzun gecenin tüneline çıplak bekliyor
 Bıraksalar sonsuza uyurdum, şu kızıl taş sunakta
 şu kızıl taş sunakta

A. MEDYALI

AUSTRALYA NE LI EWROPA YE

(Kurd û Cînanan di Ensîklopêdiya Australî de)

Rojekê ez di trêne de, li Alemanyê, li Kurdekî rast hatim; û dema min jê re got, ez li Australya bi cîh dibim, xort ji min pirsî, heke ez hevlekî wî li Viyenê dinasim, lê ev ne tiştekî weqa mat e li hember gotineke di "Ensîklopêdyaya Netewa Australya, Gelê Wê û Eslên Wan" de hatî nivîsandin: Di dawîya salên 60'î de hejmareke kesên j Tirkîyê, dema dihatin Australya, wisa dizanîbûn ku berê wan li Austîrya ye.

Bi munasebeta derbasbûna 200 sal li ser Australya ya îroj û weşandina "Ensîklopêdyaya Netewa Australya, Gelê Wê û Eslên Wan" (THE ENCYCLOPEDIA OF A NATION, ITS PEOPLE AND THEIR ORIGINS, ANGUS & ROBERTSON PUBLISHERS, AUSTRALIA, 1988; 1039 rûpelên mezî, 79 Dolarên Australî), min xwest ez vê nivîsarê li ser Australya û gotarên di derheqa endamên hin gelên ji Rohilata Navîn hatinî (yên di pirtûka hatî binavkirin de) pêşkeşê xwendevanan kim.

Têye gotin ku ber sala 1770 jî hin kesên Ewropî Australya dîtine; lê sala 1770 bû, dema keştîyên Inglîzî di bin serdarîya Kapîtan Cook de xwe gîhandin Australya û ew weke kolonîyêke Inglîzî danîn ser xerîteya cîhanê. Di sala 1788'an de, angobê 200 sal, keştîyên Inglîzî cara duwem gihîştin wir û ji wir û şûn ve Australya ya nû dest pêkir. Di destpêkê de, leşker û mamûr ne tê de, yê din hemî girtî bûn; lê hêdî hêdî kesên azad jî li wir bi cîh bûn. Ber hatina Ewropîyan, tenê xelkê Australya yê kevn (ABORIGINES) -xekê Aborîjîni- li wir diman. Ji ber ku dîroka vî gelî di tu nivîsarên kevnare de tune û wan bi xwe jî ji hindêk wêneyên di şkeftan de pêve tu şeweyên nivîsandinê nenasîne. Kes jî sedîsed nîzane ew ji ku gihîştine ev aliyê cîhanê. Lê bi gumana hinan, ew ber bi hezaran

sal belkî ji hêla Indonêzya xwe gîhandibin Australya, yan heye ku ber bi hezaran sal derya di navbera Australya ya îroj û giravên Îndonêzya de tunebû.

Jimara Aborijiniyên Australya di sala 1788'an de 314 500 kes bûye, li gor nivîsandina ensiklopêdya. Di sala 1981'an de jimara wan li hemî beşên Australya 159 897 kes bûye. Di salên pêşin yê hatina Ewropîyan de zilm û zordariyeke mezin li Aborijiniyan bû, heta ew bi tevahîya xwe (ji çend kesan pêve) li girava Tasmania (beşek ji Australya ye) hatin tune kirin, lê di ev 10-15 salên dawîn de hukmatên Australya hewl didine ku rewşa wan baştir bikin û tu ferqê nexin navbera wan û kesên Australî yê din. Geleşa herî mezin ew e ku tevî derbasbûna 200 sal li ser damezirandina sîstema îroj jî, xelkê Aborjinî hê jî nikare li gor şertên civaka nû xwe pêşve bibe; tevî ku ew bi piraniya xwe îroj bi inglîzî dipeyivin jî, çanda wan bi ser û binê xwe ve, hema hema bi tevahîya xwe çandekê bi serê xwe ye.

Mezitiya erdê Australya nêzikî 8 milyon km. çargoşe ye, li jimara xelkê wê tenê dora 16 milyon e. Piraniya endamên netewa Australî ji gelên Îngliztan, Îrlenda û Skotlandê hatine, dîvre tîyên Yewnanî, Îtalî, gelên Ewropa yê din, binanî, ... Zimanê welêt yê fermî Înglizî ye, lê hukmat arîkariye dide komên etnik yê dixwazin ziman û çanda xwe li gor şertên Australya biparêzin. Australya xwe wek welatekî çandpîr dide nasîn (a multicultural society).

Piraniya xelkê Australya li pênc-şeş bajarên mezin dimînin; navenda xwe hişk e û hema hema vala ye. Sîstema welêt federalî ye û ji pênc wîlayet (STATES) û du hevêrkan (TERRITORIES) pêk tê: New South Wales (paytext: Sydney), Victoria (p:Melbourne), South Australia (p:Adelaide), Western Australia (p:Perth), Queensland (p:Brisbane), Tasmania (giraveke bi serê xwe ye, lê beşekî Australya ye; p:Hobart), Northern Territory (p:Darwin) û Australian Capital Territory (Hevêrka Canberra, paytextê welêt). Sydney, kevintir û mezintirê bajarên Australya ye û dora 1/4 gelê Australya li Sydney û beşên wê bi cîh dibin. Partiyên mezin li Australya dudu ne: The Australian Labor Party (partiyeye sosyal-demokrat e û karbidestîya federal niha di dest de ye) û The Liberal Party. Di salên dawîn de partiya Labor xwe ber bi rastê bada û ya Liberal xwe hebî ber bi çepê bada. Îroj di navbera herduyan de ferqêke piçûk maye.

Îsal dusedsalîya bûyîna Australya îroj bû. Bi vê munasebetê hukmatê û dezgehên welêt gelek projeyên nû kuta kirin, yan bi rê xistin. Yek ji wan projeyan weşndina ensiklopêdîyeke li ser netewa Australya bû: AUSTRALIAN PEOPLE: AN ENCYCLOPEDIA OF A NATION, ITS PEOPLE AND THEIR ORIGINES (Angus&Robertson Publishers, 1988; 1039 rûpel). Di vê pirtûka mezin de li ser hemî komên etnik, ji Aborijiniyan bigir, Vêtnamiyan (koma herî dawîn, ku xwe gîhandiye Australya) hatiye nivîsandin.

Nivîsara li ser Ereban bi pêşgotineke kurt dest pê dike. Hejmara kesên Ereba di sala 1986'an de li Australya, dora 120 000 kes bûye*, piraniya wan ji Binanê hatine... Li ser kesên ji Misr

û Sudanê hatinî 2 rûpel, li ser Filistîniyan nîv rûpel û li ser Binaniyan 16.5 rûpel hatine nivîsandinê (ji hêla nivîskarên cuda de, Ereba û ne Ereba). Hê di sala 1970 de jî çend kesên Binanî xwe gîhandibûn Australya; piraniya yê ber 1970 hatinî xirîstîyan bûne, lê ji wir û şûnve jimara musilmanan heku çûye bêtir bûye. Îroj li Australya, bi kêmasî sed rêxistin û partiyên Binaniyan û yê Ereba hene.

Nivîsara li ser Tirkan ji hêla Dr. Leonore Manderson de hatiye nivîsandin (6.5). Dr. Manderson Australî ye û bi şeweyeke rêkûpêk behsa hatina Tirkan û bicîhbûna wan kirîye. Hatina kesên ji Tirkîyê bi şeweyeke fermî di sala 1967'an de dest pêkirîye. Di sala 1986'an de dora 50 000 "Tirkên musilman" li Australya hebûne. Nivîsar behsa Kurdan nake, lê bo kesên Kurd ev gotina li pêş zor girîng e: "Ber Australya û Tirkîyê peyman hatina Tirkan bo îmze bikin, hukmata Tirkîyê îsra kir, ku kesên diçin Australya divêt ji hevêrkên rohilat û navenda Tirkîyê bin, ne kesên sinetkar ji roavayê welêt, ... Australya got, ku bo Australya karkerên karxanan divên, ne yê karê ziraetê, ... dîvre dezgeha kardîtinê ya Tirk, KURUM, rê da ku ji %30 sinetkar û ji %70 yê bêsînet û bêxwendina bilind bin. Di salên destpêkê de piraniya kesên hatinî Australya kesên bêsînet bûn, ji rohilat û navenda Tirkîyê. Şûnve, kesên ji bajarên mezin ji hatin, lê piraniya wan kesan ji ji hevêrkên rohilat û navîn hatibûn wan bajarên."

Gotina li jor xuya dike ku jimareke ne biçûk ji ewên ji Tirkîyê hatinî Australya, bi taybetî di salên pêşin de, Kurd bûn, yan bi kêmasî bapîrên wan Kurd bûn. Xuya ye ku piraniya wan kesan ji Kurdên hatinî asîmîlekîrî ne; ew di demekê de ji Kurdistanê derketine, ku têd hestê netewî di razanê de bû, loma wan xwe di destpêkê de Kurd nedan nasîn, û îroj hindêk ji wan bo sedemên cuda ji Tirkan Tirktir in, hindêk jî xwe wisa didin nasîn: Bapîrên me Kurd bûn, lê em "Tirklemîş" bûne.

Piraniya Tirkan li Sydney û Melbourne dijîn; di sala 1984'an de 49 rêxistin û komeleyên wan hebûne.

Nivîsara li ser Farisan di bin navê Îraniyan de (Iranians) hatiye nivîsandin (1 rûpel). Nivîsar ji hêla Nusheen Vahdat de hatiye nivîsandin û piraniya xwe li ser jîyana malbendî û behaîyan e. Tiştêkî li ser Kurdan, yan bi firehî li ser Farisan têde tune.

Li ser Ermenîyan Dr. Ray Kirkland du rûpel nivîsandine. Nivîsar bi şeweyeke akademîk û objektîv ji hêla ev merovê Emerîkî de hatiye amadekirin, bêyî ti bandorên atîfî. Di sala 1985'an de dora 10 000 Ermenî (yê li dervayê Australya hatinî dunê) li Australya bûne, pirraiya wan li Sydney û Melbourne. Yê li Sydney, îroj bi pirraniya xwe li beşekî bakurê bajêr cîh dibin, ku wek şûneke yê ji çîna navend tîen hesabkirin, li dor kilîse û navenda xwe ya çandî (pirraniya Ereba, Tirk, Aşur û Kurdan) di beşên roava de bi cîh dibin.

Nivîsara li ser Aşurîyan ji hêla Aşurîyêkî, P.G. Darmo de hatiye nivîsandin (1 rûpel û çarekek) û wisa dest pê dike: "Aşurî zaroyên neteweyeke, ku rojekê gelekî bi hêz bûne, yê ku li bakurê welatê ku îroj bi navê Îraq tîen nasîn dijîn... Ji dest

KURDS

THE KURDS are the inhabitants of an area known as Kurdistan, meaning the land of the Kurds. Many historians agree they are the descendants of the Medes, who founded the kingdom of Media in the sixth century BC. Their language, Kurdish, is an Indo-European language and, like Farsi (Persian) and Pashto (Afghan), is a branch of the Iranian languages. The first recorded Kurdish script dates back to the seventh century in the form of a verse describing the suffering of the Kurds, who were until then devotees of Ahura Mazda, at the hands of the invading Muslim Arabs. After converting to Islam, the Kurds made important contributions to Muslim civilisation. The Kurdish leader Saladin, under whose leadership the Crusaders were defeated in Palestine in the twelfth century, the role played by the Ayyubid dynasty in the twelfth and thirteenth centuries, and the contribution made by hundreds of very well-known Kurdish scholars in many fields, including literature, religion and music, clearly show the importance of the Kurds to the Islamic empires.

Following the defeat of the Ottoman Empire, Turkey signed the Treaty of Sevres which envisaged a Kurdish State on Kurdish territory. This treaty, however, was repudiated by Atatürk and, on 24 June 1923, the Treaty of Lausanne was signed by the Allied Powers and the newly formed Turkey. Since then, Kurdistan has been divided between Turkey, Iran, Iraq and Syria. Today, although living in one geographical area, a Kurd may be a citizen of any of these countries, or indeed of the USSR where a number of Kurds are living in the Soviet republics of Armenia, Azerbaijan, Georgia, Kazakhstan, Kirghizia and Turkmenistan.

Statistics on Kurdish populations are unreliable. Some Kurdish organisations give high estimates - as high as 30 million. A more realistic figure would be around 18-25 million, of whom about half live in Turkey and most of the rest in Iran, Iraq and Syria.

Aşûriyan hat ku ew ta destpêka şerê cîhanê yê yekem di warê bapirên xwe de bijîn: Li bakurê Îraqê, bakurê rohilata Tirkîyê (bawerim nivîskêr li şûna başurê rohilat, bi şaftî bakurê rohilat nivîsandîye) û bakurê roavayê Îranê (bala xwe bidinê, ku di destpêkê de welatê Aşûriyan wek bakurê Îraqa îroj hatiye xuya kirin; lê dû çend peyvokan beşên Kurdistanê yên din jî bi ser dikevin).

Nivîsara li ser Aşûriyên li Australya wisa didomîne: "Ji ber neheqîya giran ya li Xirîstîyanan dibû, Aşûriyan di sala 1915'an de li dij Tirkan piştî Îngilîz û Rûsan girt, lê wan alîkariyeke leşkerî ya girîng neda Aşûriyan, yên ku nikaribûn bêyî çek, cebirxane û zanistîya leşkerî li dij Tirkan û hevparên wan Kurdan tişteki bikin. Ew neçar man malên xwe li şûn bihêlin û derbas Îranê bibin. Li Îranê jî neheqî ji hêla Farisan û Kurdan de li wan bû,..." (Li ser vê geşê min berê, di pirtûka "Em û Pirsê Me" de nivîsandîye. Hewce nake bêtir binivîsim).

Ensîklopêdya Netewa Australya, 1 rûpel û çarekek daye Kurdên Australya. Nivîsar (ji hêla Chahin Baker, B.A., DIP. ED., de hatiye nivîsandin) bi pêşgotîneke li ser Kurd û Kurdistanê dest pê dîke û dû ku behsa berxwedan û têkoşîna Kurdan dîke, tê ser Kurdên Australya û rewşa wan ta 1986'an.

Pirraniya Kurdên di navbera 1967'an û 1986'an de hatin Australya ji bakurê Kurdistanê hatibûne û li bajarên Sydney û Melbourne bi cih bûne. Çend Kurdên Kurdistana Îraqê û ya Îranê, yên ku wek penaber, yan bo sedemên merovtiyê hatin pejirandin, û çend kesên xwendekar ne têde, Kurdên din hemî bi şeweyeke fermî wek muhacir hatine Australya. Jimara Kurdan (bi texmînan, wek her derê) dora 4 000 li wilayeta New South Wales, bajarê Sydney tev, hatiye dayîn. Di sala 1979'an de Komela Kurdên Australya li Sydney hatiye damezrandin, ku endamên xwe ji 37 malbendên Kurd dihatine. Di wê demê de (ango, ta sala 1986'an) Komela Kurdên Au-

■ THIS KURDISH WOMAN IS NATIONAL COSTUME IN AUSTRALIA. TO PERFORM A FOLKLORE, EVENTS IN CANBERRA
Dîyar Mîrwan

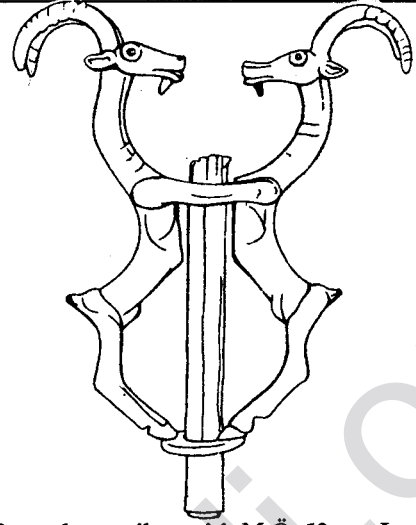
stralya salê du şevên dewlemend organîze dikirine, Newroz û şeveke din dû şes mehan; herweha gellek civînên çandî û rêzanî, ne tenê li Sydney, lê herweha li Canberra û Melbourne jî. Komeke folklorî ya komele şes hebûye, ku li gellek şûnan di bin navê Kurdistanê de stran û dîlan pêşkêş dikirine... Di salên 1982-1983 de programeke radyo bi zimanên Kurdî-Îngilîzî di dezgeheke radyoke FM (Sydney) de hebûye û di Îlona 85'an de li Sydney bernameya Kurdî di degeha komên etnîk ya resmî de, Radio 2 EA, dest pê kiriye (ev program di destpêkê de mehê 30 deqe bû. Di meha cotmehê ya 88'an de bû heftê carekê: Her şem 13-13,30).

Di sibata 1985'an de Şivan Perwer û Gulîstan hatine Australya û tev Melîke Demirag konserek li Sydney dane, ku têde dora 1 000 kesên ji neteweyên cuda beşdar bûne; beşek jî vê konserê ketiye televizyonê jî.

Di destpêkê de gellek kes û rêxistin li dij damezrandina rêxistineke Kurd bûne, lê hêdî hêdî civaka Kurd li Australya xwe daye nasîn. Australya yek ji şûnên hindik e li cîhanê, ku civaka Kurd, bêyî cîhgirtina şer, hebûna xwe li holê feriz kiriye û domandiye.

Erê, Australya ne li Ewropa ye. Australya Kurdan ne wek kesên biyanî, lê wek hevweletiyên xwe dipejirîne. Rewşa Kurdan li Australya bi şeweyeke çak di bin felsefeya Kurdayetî û li gor rewşa Australya dest pêkir; xebateke rêk û pêk navê civaka Kurd li Australya rakir, lê wek her derê dîvre jihevbelevbûn hat...

Li Australya hin kom û kes dikarin xwe bigihînin hemî amancên xwe, belkî bêtir, lê hin kom û kes jî dikarin di ev welatê dîr û fireh de wenda bibin; hindêk kom û kes xwe fêr dikin, xwe pêşve dibin û ji hemî fersendên çak sîdê digirin, hindêkên din xwe di qaşilan de mijûl dikin, di şûna xwe de dimînin... û rojên jîyanê yên beza xwe ji wan derbas dikin.

Bronzdan geyik tasviri, M.Ö. 12.yy - Loristan

KÜRT SANAT VE KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA SORUNU NASIL ELE ALINMALI

Ehmed Şerifi İran Kürdistanı'nda yaşayan bir yazarımız. Bugünkü çetin koşullarda ve bir yığın güçlülere karşın bulunduğu Sine'den bize bu yazıyı ulaştırmış olması bizim için son derece sevindirici olmuştur. Yazı, Latin harfleriyle ve Kürtçe (Soranca) olarak kaleme alınmış. İlk olduğu gibi yayınlamayı düşündük, ancak Latince yazım yanlışlıkları ve gramatik düzenleme gözününe almarak bunun yeni yanlışlara yolaçacağı kaygısıyla yazının Türkçe'ye çevirilerek okuyucularımıza

sunulmasının daha yararlı olacağı kanısına vardık. Haberleşme güçlükleri nedeniyle bu değişikliği yazarımıza duyuramadığımız için bizi hoşgörüyü karşılamaını umuyoruz.

Yazar, tarih boyunca Kürdistan toprakları üzerinde oluşup gelişen uygarlığa Kürtlerin yaptığı katkı sorununun nasıl ele alınması gerektiğini irdeliyor. Doğubilimcilerin "Avesta Dili" olarak niteledikleri dilin gerçekte "Med Dili" olduğu savını ileri sürerek tartışıyor bu yazısında.

Sanat, tüm yönleriyle dünya uygarlığının başlıca göstergelerinden biridir. Bu alanda köklü gelişme gösteren ve başarılı ürünler veren her halk ve ulus, uygarlık bakımından düzeyli, ileri ve kültür sahibi olarak değerlendirilir.

Kürt halkını geçmişte ve şimdi, İslam ve tarihöncesi çağlardaki sanat düzeyi bakımından nasıl nitelemeli? Kürt halkı başlangıç dönemlerinden beri belirli bir sanatın yaratıcısı olmuş mudur? Bunu araştırmada nasıl bir yaklaşımı benimsemeli?

Kanımcı her şeyden önce Kürdistan'ın eski ve yeni coğrafyasına bakmalı, kısaca da olsa sorunun tarihsel gelişimini irdelemeli. Günümüzde Kürdistan diye adlandırılan ve başlıca dört devlet arasında bölüşülen alan, M.Ö.'ki çağlarda, Medler öncesi dönemlerde de genel bir deyişle Kürtlerin başlıca yeri ve yurdu olmuştur. Bu kanıyı doğrulayan çokça belge ve

kanıt var. Ancak burada filan ya da falan eski Yunan yazarının Kürtlerle onların tarihi ve uygarlığı hakkında neler yazıp söylediği; Ermeni düşünürlerinin bu bölge ve Kürtlerin ülkesi konusunda neler yazıp çizdikleri üzerinde ısrarla durma gereğini duymuyorum. Bununla birlikte Kürt sanatı bakımından önem taşıyan bazı belgelere dikkat çekmekte yarar görmekteyim.

Örneğin Yunan'lı tarihçi Xenophon, M.Ö. 400 yıllarında Kürdistan'dan geçişinde gördüğü Kürt kabkacağının, çanak ve çömlekleğin zarafetinden sözeder. Açıkta ki bu eserler sanat bakımından özel bir anlam ve önem taşırlar. Bunun yanı sıra bu bölgenin ünlü Ararat ve Zagros dağlarıncı belirlenen bugünkü Kürdistan olduğu ve çok eski dönemlerden beri Kürtlerin burayı yurt edindikleri açıkça belirtilir. Kürt halkı da yüzlerce ve binlerce klan, aşiret, boy ve aileler halinde bu

ülkenin dağlarında ve ovalarında yaşamış; yabancı yazarların Ararat ve Zagros halklarına ait olduğunu belirttikleri pekçok yerel küçük hükümetler kurmuştur bu topraklar üzerinde. Peki bu Kürt ya da Zagros ve Ararat hükümetleri, hiç bir sanata sahip olmayacak kadar geri miydiler, hiç mi bunlardan bugüne birşey ulaşmadı?

Kürtlerin ülkesi Kürdistan'da ortaya çıkarılan sanat ve uygarlık kalıntıları dört kümede değerlendiriliyor:

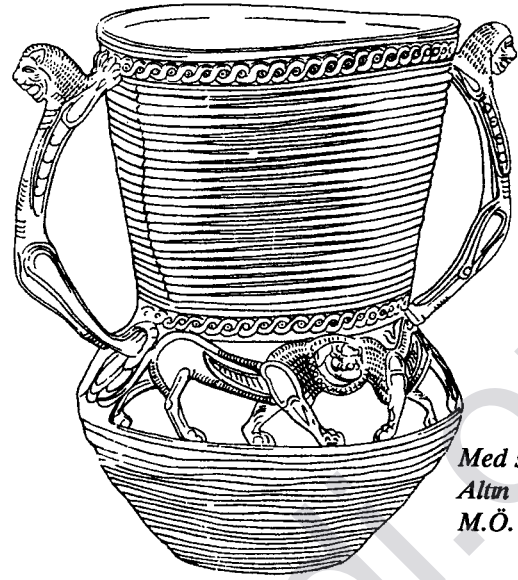
1. İran Kürdistanı'nın çeşitli yörelerinde açığa çıkarılmış olan herşey, iki kesimde tanımlanıyor: Tarihöncesi buluntuları Zagros kabilelerine, tarihdönemi de Ahameni, Part ve Sasanilere malediliyor.

2. Irak Kürdistanı'nda elde edilen tarihi eserler, tümüyle Asurlara ve Babillere ait olarak sunuluyor.

3. Türkiye Kürdistanı'nda ortaya çıkarılmış olanlar, yalnız Urartu ve Van uygarlıklarının kalıntıları olarak gösteriliyor.

4. Sovyet Kürtlerinin bulunduğu alanda elde edilenler ise Kafkas halkları hesabına yazılıyor.

İster istemez burada, "Bu denli zengin sanat eserlerinin ortaya çıkarıldığı Kürdistan'da neden Kürtlerin adı geçmiyor?" sorusu akla geliyor. Neden tüm bunlar yalnız başka halkların uygarlık ürünleri olarak tanıtılıyor? Doğrudur Kürdistan diye adlandırılan bu Orta-Doğu ülkesinde özellikle Ermeni ve Asuri gibi başka halklar da yaşamışlar (şimdi de yaşıyorlar); ancak neden ortaya çıkarılan tüm sanat ve uygarlık kalıntıları yalnız bu iki halka ve ardından da Farslara malediliyor? Tarih süreci boyunca burada onlarca ve yüzlerce yerel hükümet kurabilmiş olan Kürtlerin sanat ve uygarlıktan yana hiç mi katkıları olmamıştır? Ya da bu Ararat ve Zagros kavimleri arasında Kürtlerin ataları yok muydu? Bu soruların yanıtlarını bilmemiz gerekmez mi? Yine, Kürdistan'ın bağrında ortaya çıkarılan Hesenlu gibi son derece önemli bir uygarlık merkezini Kürtlerin katkısı olmadan nasıl değerlendirebiliriz? Saqız Zêwe'de bulunan eşsiz hazineleri ve tarihte çok büyük rol oynamış olan bu uygarlık çevresini nasıl Kürtlerden başka bir kavmin adına yazabiliriz? Musul'un Hatra'da ve Türkiye Kürdistanı'nda günyüzüne çıkarılan onlarca, yüzlerce, binlerce yazıt, tablet ve Kürdi-

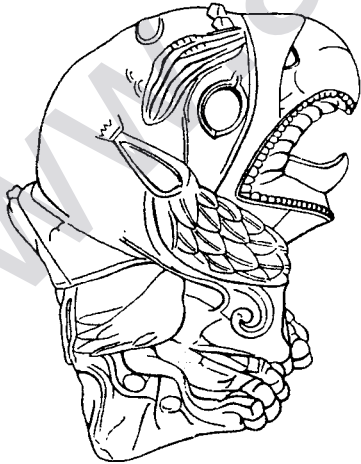
Med sanatı:
Altın vazo.
M.Ö. 7-6 yy.

stan'ın daha birçok yerinde bulunan tarihi zenginlikler, sanat ve uygarlık merkezleri neden yalnız ve yalnız Asur ve Urartu'ya ait sayılıyor? Asurlar ve Urartular, tarihin belirli bir döneminde bu topraklar üzerinde egemen olmuş, devletler kurmuşlar. Bu olgu, binlerce yıllık Kürdistan uygarlığını salt bu iki devletin defterine yazmak, sorunu açıklar mı? Bu devletler, tarihsel bakımdan Kürtlerle birbirlerine yakındılar, yanyana ve içiçe yaşamışlar. Buna karşın, böylesine geniş topraklar üzerinde ve büyükçe bir nüfusun sahibi olarak yaşamış olan Kürt halkının, tarih ve sanat merkezlerinin oluşumunda hiç mi katkısı olmamış ya da Kürt sanatı diye bir şey oluşmamış mıdır?

Kanım odur ki, Kürdistan'da şimdiye kadar ortaya çıkarılmış olan eşsiz hazineler ve sanat zenginlikleri ya da binlerce yazılı tablet, yeniden incelemeye tabi tutulmalı; yabancı doğubilimcilerin oluşturdukları genel yargıya kuşkuyla bakılmalı ve sorun bilimsel bir anlayışla yeniden ele alınmalıdır. Bunu katı milliyetçi duygularla söylemiyorum. Kürdistan'da bulunan tüm uygarlık kalıntıları sadece ve sadece Kürtlerin malıdır ve bölgede yaşamış ve yaşamakta olan halkların, komşu ve sınırdaş olanların bunda payı ve etkileri olmamıştır demiyorum. Ancak tüm diğer halklar gibi bir Kürt kültür ve sanatının da var olduğunu, bir yazıları bulunduğunu da görmezlikten gelemeyiz.

Saqız'ın Zêwe'de ortaya çıkarılan devirlerden birine ait buluntularda Kürtlerin, tarihöncesi çağlarda hiyeroglif yazısından yararlandıkları anlaşılmaktadır. Bu buluntular şimdi Muzexaneyi İrani Bastan'ın bir köşesinde sıkı koruma altında tutuluyor ve kimsenin gözüne görünün istemiyorlar. Ayrıca bugüne kadar bu hiyeroglifli tabletin herhangi bir resminin yayınlanmasına izin verilmemiştir.

Bununla birlikte Sümerler (Zagros halklarından biri olarak biliniyor) tarafından çiviyazısının kullanıldığı dönemde bu

Altın mitol.
Zêwe,
M.Ö. 8-7. yy.

kez bu yazıdan yararlanmış olmaları. Küçük Sümer halkı, zamanımızdan en fazla 5 bin yıl önce Kürtlerin Zagros Dağları yöresinden Beynelnehreyne göçmüş ve orada dönemin en büyük uygarlığını kurmuşlar. Çivi alfabesini bulmuş, bunu Orta-Doğu halklarının kendi dillerini yazmada kullanmalarına olanak sağlamışlar. Sümerlerden binlerce yazılı tablet ulaşmış günümüze. Sümer dili, Kürtçe ile önemli bir yakınlık gösteriyor; her iki dilde ortak anlam ve söylenişe sahip çokça sözcük var (Bu konuyu "Sümer Dili ve Mitolojisinin Kürt ve Farslarinkine Karşılaştırılması" adlı yazımda işledim). Anlaşılan odur ki Kürtler, o dönemde Çiviyazısını kullanmışlar. Çünkü Ahamenilerin son dönemlerine kadar da tüm İran'da bu alfabe kullanılmıştır. Söz konusu bu devirlerde Kürtlerin kendi yerel hükümetleri bulunduğu halde, ne yazık ki bizzat Kürdistan toprakları üzerinde elde edilen tarihi yazıt ve buluntular hep Asur, Babil ve Akamenilere mal edilmiş; Kürt dili, kültürü ve sanatından söz bile edilmemiştir. Bu yazıt ve belgelerin yapımcıları nasıl olur da kendilerinden, yani Kürtlerden ve kültürlerinden herhangi bir işaret koymadan tüm bunları yaparlar?

Zerdüştinin doğup gelişmesi, Med dili ve kültürünün ilerleme kaydetmesi nedeniyle Çiviyazısının zayıflamasından sonra, tüm İran'da uzun bir süre dini işler, kanun ve töre, defter tutma ve benzeri etkinlikler Med dili ve yazısıyla yürütülmüştür. Medlerin, Kürtlerin ataları oldukları ise bugün hemen herkesçe paylaşılan genel bir görüştür.

19. ve 20.yüzyıllarda Fars sovenler, Avesta yazısı ve Avesta dili adı altında aslı-esası olmayan bir kavram ortaya attılar. Gerçekte ise bu adla herhangi bir dil ve yazı olmamış; bunu doğrulayacak herhangi bir belge ve buluntu da ele geçmemiştir. Bu ırkçıların "Avesta dili" olarak adlandırdıkları dil, gerçekte Med dili ve Med yazısıdır. Bu görüşümü doğrulayan kanıt şudur: Herhangi bir halkın ya da kavimin arasından çıkan her peygamber, kendi halkının dili ile konuşmuş ve doğru bildiği yolu bizzat o halkın diliyle açıklamıştır. Urmiye Gölü çevresinde, Med kabileleri arasından çıkan Zerdüştin, halkın bilmediği yabancı bir dille ümmetine seslenmesi, inançlarını bu yolla etraftaki kent ve köy halkına duyurması düşünülemez. Açık ki kendi boyunun, köy ve kentinin konuştuğu dille onlara seslenmiştir. Bunlar Med'di ve Zerdüş de Medce konuştu. Kutsal kitap Avesta, Med diliyle ve o zaman yine kendi halkınca kullanılan bir yazı stiliyle yazılmıştır.

Gerçek buysa, "Avesta Dili" adlandırmasının anlamı nedir? Kanımca bu yalan ve yanlış birşeydir ve gerçekte hiçbir ilgisi yoktur. Ancak Zerdüştin ölümünden sonra, dini işler Medli mohlara (rahiplerin) elinde kalır. Bunlar, Avesta'yı yazılı hale getirirken doğal olarak ülkelerinde kullanılan yazı türünü kullandılar. Bu ise Med dili ve yazısıydı. Kürt kültürünün kapsadığı geniş ve karmaşık alanın anlaşılmasını kolaylaştırmak ve belirli bir sonuca varmak amacıyla bu konuyu biraz daha açmakta yarar görüyorum. İran tarihinde sadece dört Med hükümdar ailesinin adı geçer. Bunlar Diyako, Fe-

Kürt haçerlerinin kabzaları

.Foto: Henry Binder, Au Kurdistan 1887

rewertiş, Howeşetere ve Astiyax (Herodot'daki adlandırmaya göre sırasıyla Deiokes, Phortes, Kyaxares, Astyages-ÇN)' dırlar. Tevrat'da, yirmiden fazla Med hükümdarının adlarından söz edilir. Bu farklılık nasıl ve nereden geliyor?

Kürtlerin eski ataları Medler, federatif Medya Devleti kurulmadan önce, Kürdistan toprakları üzerinde yerel ve yöresel hükümetlere sahip bulunuyorlardı. Her kabile ve aşiret Kürdistan'ın herhangi bir bölgesinde kendi adına egemenlik kurmuş, hükümrân olmuştur. Tıpkı Sümerlerin Beynelnehreynde kurdukları gibi; Manlar, Mukriyan'da; Lulubiler, Şarezur'da; Kasiler, Hewreman, Goran ve Zehaw'da; Sekakanlar, Heşar ve Hobatu'da; Arizantlar, bugünkü Erdelan ve Loristan'la Huzistan'ın bir bölümünde; Zamuwakanlar, Mecidhan çayı çevresinde; Heriheler, Mergewer ve Bradost yörelerinde; Nairiler, Nehri ve Şemdinan'da...vb. biçimde yerel hükümetler kurmuşlar. Bunun yanı sıra birçok Kürt kabilele-

ri de başka halkların arasında yerel hükümetler oluşturmuşlar. Bu küçük hükümetler, hem kendi aralarında hem de çevrelerindeki diğerleriyle anlaşmazlık ve savaş içinde olmuşlar. Manların hükümdarı Diyako, bu dağınık Med kabilelerini bir federasyonda birleştirerek bağımsız bir devletin oluşmasına önderlik eder. Böylece Med Devleti kurulur. Bu devletin iki başkenti bulunduğu anlaşılıyor: Yazları Hemedan'ı, kışları da İlam bölgesindeki Madagtu/Mudaktu'yu başkent olarak seçmişler. Bu adların anlamları kanımca şöyle açıklanabilir:

- Hemedan: "Hemmadan" biçiminde olsa gerek.

- Madaktu: "Mad", Med kavimleri ve devletinin adıdır. "-ek" takısı ise eski İlam ve Sümer dillerinde "kax" ve "koşk" anlamını vermektedir. Bugünkü Farsça'da "ödev" anlamında kullanılır. "tu", "sıcak, sıcaklık" anlamındadır ve günümüz Kürtçe'sinde "Güneş" anlamında kullanılır.

Federatif Med Devleti, uzunca bir egemenlik döneminden sonra Ahamenili Kuros tarafından yıkılır. Ülkede uzun zaman egemenlik kurmuş olan Med Devleti ile ilgili herhangi bir sanat ve edebiyat buluntusunun günümüze kadar ulaşmamış olması gerçekten ilginç bir sorundur. Med dönemine ilişkin herhangi bir uygarlık kalıntısı ve sanat buluntusu şimdiye kadar gerçekten bulunamamış mıdır? Yoksa Kürt halkının karşıkarşıya bulunduğu bu karmaşık güçlükler ve sorunlar yüzünden Kürtlerle ilgili herşey örtülmeye, yoksayılmaya mı uğramıştır? Kürtleri uygarlıktan ve sanattan yana nasipsiz göstermek bazılarının işine mi yarıyor?

Şimdi bu soruların ışığı altında Kürt sanat ve kültürüne yeniden bakmak istiyoruz. Daha önce de belirtildiği gibi, tarihöncesi ve tarih çağlarında şimdiki Kürdistan toprakları üzerinde onlarca yüzlerce yerel ve yöresel hükümet ve devletçikler kurulmuş. Bu dönemden yüzlerce yazıt, tablet, çeşitli eşya, altın ve gümüş geriye kalmış; bunların çokça örnekleri açığa çıkarılmış ve korunuyor. Sanat ve uygarlık bakımından son derece önem taşıyan bu eserler Kürt sanat ve kültürünün kalıntılarıdır. Kürtlere aittirler, Kürdistan'da bulunmuş ve Kürt sanat ve kültürünün özelliklerini taşıyorlar. Oysa tüm bunların Zagros ya da Ararat, Kafkas ve daha başka halkların ürünleri olduğu söylenir sadece. Ülkemizin eski eserlerini ve uygarlık kalıntıları ele alıp bilimsel bir anlayışla, Kürt halkının bugünkü sanat ve kültürüyle karşılaştırsak, birçok şeyin aydınlanacağı kanısındayım.

Diğer topluluklar gibi Kürtler de başlangıçta çotanlı bir dönem yaşadılar. Herşeyin ya da her unsurun kendine özgü bir tanrısı vardı ve bu durum Kürt sanat ve düşüncesini değişik biçimlerde etkiledi. Yazılı tabletlerde, kayalar üzerinde, çanakçömlek motiflerinde, altın ve gümüş eşyalar üzerinde bu inançların izlerini görmek mümkün. Bunun yanı sıra dere ve vadilere, nehir ve çaylara, dağ ve tepelere kendi tanrı ve

tanrıçalarının adlarını vermişler ve bunlardan bazıları günümüze kadar gelebilmiştir. Örneğin sözkonusu tanrılardan biri olan "Endra"nın adı bugün de Mukriyan yöresinde birkaç köyün adı olarak sürüyor; "Endırqaş" ve "Baendir" köyleri gibi. Kasi Kürtlerinin ya da Kürt Kasilerin "Seryaş" ve "Şêxo/Şêxan" adında iki büyük tanrıları vardı. Bunlardan Seryaş, karanlık ve aydınlık, su, fırtına ve dirilik tanrısı; Şêxo ise dağ ve savaş tanrısı olup savaşçıların yardımına koşmuş. Bugün "Seryaş" adı "Seryas" biçiminde Hewreman'ın Pawe yakınlarında güzel havası ve suyuyla tanınan bir köyün adı; Şêxo adı da Newsud'da yakınlarında Sirwan çayının, bir köyün ve dağın adı olarak yaşıyor. Tarihin eski dönemlerindeki Kürt kabile ve hanedanlıklarının adlarına dikkatle baktığımız zaman, onların egemen oldukları bölgelerde bugün de adlarının yaşadığını görürüz. Bununla birlikte onlardan birçok sanat ve kültür merkezlerinin de geriye kaldığı görmek olanaksız değil. Kanımca bu tür yer ve izler, eski Kürt kültür ve sanatının en eski ürünleri olarak araştırılıp incelenmelidir. Böylece maksatlı bazı doğubilimcilerin ve Kürdistan'ı aralarında bölüşen devletler hesabına fikir yürütenlerin, Kürdistan'da ortaya çıkarılmış ve çıkarılacak olan tüm tarihi uygarlık kalıntılarını sadece Kürdistan'ın eski işgalcilerine ve bu ülkeyle komşu devletler kuran Asur, Babil ve diğerlerine maletme yanlışı ve bilimsel tutumu önlenebilir.

Kuşkusuz bu sorun bilimsel bir anlayışla incelenmeli ve gerçek açığa çıkarılmalıdır. Kürtler, bölgenin en eski halklarından olup bu ülkenin sahipleridir. Onların da diğerleri gibi, resim, nakış, çeşitli sergi eşyası, giyim-kuşam, köy ve kentleri, mezarlıklar ve mezar taşları ve daha birçok etkinlikleri ve ürünleri olmuştur. Bu eski sanat ve uygarlık kalıntıları, günümüzdekilerle karşılaştırılıp incelendiği zaman, kaya ve tabletler üzerindeki motif ve figürlerin, sanat stiline yanı sıra daha birçok şey günyüzüne çıkarılabilir. Çünkü bugünkü Kürt sanatlarının, elişlerinin işledikleri değişik motif, resim ve çizgileri çok eskilere uzanır ve bu, kanımızca elde edilen eski eserlerle olan bağın ve sürekliliğin saptanmasını kolaylaştırır. Bunun gibi Kürdistan'ın birçok mağara ve vadilerinde, ilk insanların kaya yüzlerine çizdikleri çeşitli resim ve figürlerin bulunduğu biliniyor. Bunlarda o dönemin Kürt yerel sanat özellikleri saklıdır. Bunların araştırılıp açığa çıkarılması, halkımızın en eski dönemlerle olan tarih ve uygarlık bağlarının aydınlatılması; onun ülke, bölge ve insanlık kültürüne yaptığı katkının belirlenmesi görevi günümüzdeki Kürt aydınlarını bekliyor. Çünkü Kürt halkının da uzunca bir tarihi, sanat ve kültürü olmuş, uygarlıklar kurmuş ve başka uygarlıkların kurulup gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Kürtçe (Soranca)'den çev. M.DÜZGÜN

ADET U TOREYÊ DÊRSIMÎ - V -

MISAYVÊNÎ

"Misayvênî" hem jê adetode dînî, hem ki jê sertêde "camêrdvîyene" yena werte. Kes o ke bê misayiv o, hetê îqarben-diye ra eve qisûr o, ya kî sertêde xo nîyardo hurendî. Çi ke mordem gere wayrê raywer, pîr u mursidê xo vo; misayiv u kewrayê xo kî bivo u îno nasbikero ke, îndî jê mordemode kamil bêro hasav kerdene. Adetê Kirmancîye de cayê "misayvênî" nîya honde muhîm o u qedr-qîmetode giran danê misayivênî u misayivê xo.

Misayvênî wertê di xorto ya di camêrdo de bena. Her çî ra avêr seweta camêrdo sert a u îqarben-diya wertê di camêrdon a. Hama di kesî ke bî misayiv, îndî cînîyê hurdemêna misayivo zuvînî rê "misayiv" û "wayê axirete" yê. Cînîya misayivî kî misayivê mêrdê xorê "misayiv" a û "waa axirete" ya. "Axirete", roza merdene ra têpîya dest kena piro u alaqa xo eve dîna bîne ra esta. Dêma ke "misayvênî" têyna "na dîna" nê, "dîna bîne" kî cêna xover. Hama zu maye u zu pî ra bîyayîne yan birayênî, têyna "na dîna" de hukmê xo ramnena; "dîna bîne" de her kes raa xora sono u wayrê qeder-tezelê xo yo. Misayvênî, eve mana u meremê xo birayênî ra zêde wayrê qedr-qîmetî ya; çî ke, "hurdemêna dînao" de hukim kena, têde amrê mordemî sanena xover. Xora na rivat ra eve "birayênaya axirete" yêna namekerdene.

Hurdîmêna misayivî, kar u emelê zuvînî ra, xêr u guna zuvînî ra, weşîye u nêweşîya zuvînî ra, xiravîye u rindîya zuvînî ra, her het u her rivat ra zuvînî ra mesul ê. Çi ke "na dîna u a dîna" de xêr u guna îno pîya yena pers kerdene; sewalê îno zu yo u gere tim haydarê zuvînî vê. Wajîme ke qisurêde mordemî ame verte; pîrî ve raywerê xo û ûrznara dare ci ra pers kerd, mekeme kerd; gere misayiv kî lêwe de ûrzo ra dare. Pers u sewalê misayivo pîya ro, xêr u guna îno pîya ra çî "na dîna" çî "a dîna" de vo. Misayiv ke sucdar vo u na sevet ra sewalê eyî bikerê, eke misayivê xo camat de nêbo u têyna misayive ûza de bo, gere misayiva xo lêwê misayivê xo de urzo ra dare. Onca anagorê adetî, mêrde ke ust ra dare gere cînîya xo kî têtay raurzo. Eve na hal çî misayiv çî misayivî bê, têde pîya ûrzenê ra dare u sewalê îno pîya yeno kerdene. Xora roza "axirete" yan

"roza qîyamete" de kî kar u emelê îno pîya yeno perskerdene.

Misayiv, ma u pîyê misayivê xo jê ma u pîyê xo zano u cirê dayma hurmet keno. Pîyê misayivê xorê vano "bavalix", maa misayivê xorê kî vano "analix". Eke qalê ma u pîyê misayivê xo keno, vano "bavalixê mi, analixê mi". Wa u birayê misayivê xo jê yê xo naskeno. Se ke ma corde kî vatvî misayive, misayivê mêrdê xorê jê waye ya. Çi wext misayive, misayivê xorê nêkuna. Mordem besenêkeno ke misayiva xode yan misayive misayivê xode xor nîyado, eve xiravîye fikir bikero, çim civerdo yan dawa zewejî bikero yan bikêrê. Qesa kilme awa ke, kesê ke zuvînî rê misayivî yê, besenêkenê zuvînî ra bizewejiyê, yan çêno bidê bijêrê. Hata derezaûnê zuvînî ra (derezaûnê nêjdî) kî besenêkenê bizewejiyê. Kam ke na qeydo nêcero çimî ver, eve qewlê camatê Dêrsimî "raye ra vejîyayê" vo, "bê îqarar o", "naletme o"...

Mordem bê misayiv nêbeno u besenêkeno bêmisayiv bimana. Rêy ke di mordemo îqarar da zuvînî u bî misayiv, îndî îqarben-dê zuvînî yê u besenêkenê zuvînî ra çîya bê yan îqararê xo raverdê. Têyna halê merdene de mordem misayivê xora beno çîya u bê misayiv maneno. Merdena misayivî ra têpîya, gere mordem zêde wext werte nêfîyo u honde ke dest ra yeno gere rozê awêr, xorê misayivode nêwe tayîn kero. Na hal de, ya birayêde misayivê xo, ya derezaûnêde misayivê xorê îqararê misayivênî nanoro. Gegane kî hetê misayivê pîyê xo serde sono, û çê ra zu xorê misayiv cêno. Nîya kî nêvî sarê teverî ra misayivênî vano. Yanê her hal de gere bê misayiv nêmano u bêmisayiv nêmiro.

Mordem têyna qedr-qîmetê misayivê xo nê, gere qedrê misayivê pîyê xo u yê misayivonê biraûnê xo kî berz bijêro. Cirê hurmet bikero, tim eve rîyo wes u huyayê têtay nîyado.

Misayiv, birayê dînalîg u axirete wo. Wextê zewejî de, misayivê zamayî gere lêwe de vo u raa raste ci musno. Veyve, bê misayivî nêbeno. Eke misayiv merdo, gere xorê misayivode nêwe; eke misayiv xeravîye de ro yan cayê zaf dûrî de ro, na sewet ra besenêkeno veyvê misayivê xo de ca bijêro, gere hurdeniya eyî de kesode bîn jê wekîl bêro tayîn kerdene. Yanê

eve her hal, vêyve de gere misayîv kî bivo; lêwê misayîvê xo de raorjîyo u pîya soye berzê sarê veyvike. Kar u barê veyvî de pîya bê u pîya vejîyê verê camatî. Naye ra eskera beno ke wertê zewejî u misayvênî de alaqtode rasterast esto.

Naye lêwe de, tayê mordemê ke eve sero raa terîqetê xo ramenê, adet u usilê dinê xorê mutî yê, dest u nefis u zonê xorê wayîrê, roze yena ke cayê xo vezenê (cayêxovatene); sewta caveca kerdena na mesela, têde îqronê xo tekmîl kenê u cemcamatê xo ora têpîya cênêde. Na merasimê terîqetî de misayîv kî gere bivo u cayê xo bijêro. Gere têde maqamê dînî bîrê tamam kerdene, ke misayîv kî jê rayverî ve pîrî ra na îqraro ra zu yo. Caînê bînê na nûstene de, eve mana xo ya hîraye na adetê "Cavatene" sero gere vinderîme. Naza de "cavatene", eve mana xo ya kilme a wa ke mordem gunahûnê xo cêno xo dest, vejîno huzirê camatê xo; heqa kamî ke eyî sero menda ya esta dano ci, zerê qulî xora keno wes u îndî a sate ra têpîya kar u emelo xirav terkkeno, destê xo malê dîna ra onceno, têde meyl u xizmeta xo dano "dîna bîne".

Misayîv Çitûr Cêrîno?

Sare de, yan wextê xo yo kan de kamî kamî rê misayvênî vata, na îqrar eve çî usilî raye ra şîyo, rind pê nêzoneme. Hama na seserra pêylene ra hênî eskera beno ke, xortê ke zuvînî ra hazkenê u pê zuvînî qayîl benê besekenê îqrarê misayvênî wertê xo de ronê. Gegane kî çê yê ke zuvînî rê dostê, alaqtode kan u germ wertê xo de esto, pîlê nî hurdemêna çewo (yanê sermîyanê çêyî) qesê birnenê ke domanê xo misayîv bê. Çî xortî ve xora çî pîyê îno qese ronê, axirîye de mesela hetê dostênî ser sona u wertê dosto de safî bena. Domanê dercîrano, sarê zuaşîre, sarê aşîronê cîya cîya besekenê zuvînî rê misayvênî ronê. Hata kesê ke zuvînî rê rind nîyê, werte de dismenayîni yan tayê meseleyê bînî estê seweta dostênî gegane î kî îqrarê misayvênî danê zuvînî.

Terîqet ra Vêrayîna Misayîvo.

Di xorto ke zuvînî rê misayvênî vate, gere demê ra têpîya merasimê misayvênî bivînê ke îqrarê xo qayîm bo. Na merasimî rê vanê "terîqet ra vêrayîne"; tayê kes kî eve qesa "gorgî" name keno, ke Tirkî ra yena u wextê Bêkteşênî ra menda. Tavî her kes besenêkeno îmkân u firsend pêydakero u na sertê xo bîyaro hurendî. Na sewet ra zaf rêy xorto seke qese da zuvînî u zuvînî rê misayvênî vate, îndî "terîqet ra ravêrê" ya ranêvêrê jê misayîvonê rastên yenê qevul kerdene. Hama "gorgî" dîyene seweta miqerimbîyene u minbarekkerdena îqrarê misayvênî lazimo; hama sertode nêbonêbeno nîyo. Mi ra gore, adetê "terîqet ra vêrayîne" lêwê Bêkteşênî de amo Dêrsim, hama zaf bine nêgureto u rind qayîm nêbîyo. Rast o sarê Dêrsimî Bêkteşênî hata tayê ca qewul kerda u eve çimode wes têy nîyado, hona kî rind vînenê. Tayê meselo ve sertone camatîye ra raye nêda ke terîqetê Bêkteşênî Dêrsim de ya kî wertê Elevîyonê Kirmancî de riçik berzo u jê vatena xo hîra vo. Zonê

na terîqetî eve her halê xo, Tirkî vî; dîwa u îvadetê xo têde na zon de kerdê u hona kî nîyaro. Na sewet ra Bêkteşênî, qatê wendîso de mende u nêreste qatê sarî. Çike têyna wendîsî Tirkî mûsê u keso ke Tirkî zono tim senik bîyo. Naye ra qeyrî, jê ferqkerdena tayê adetonê dînî û êtîqatîye, taye sertone bîno kî tesîr na mesela sero kerdo.

Bêkteşênî Dêrsim de zaf bine nêgureto; çî ke wextê pêydavîyena na terîqetî de camatê Dêrsimî ve têde Kirmanconê Elevîyo ra ya eve Dimilkî ya kî eve Kirdaskî qesey kerdene. Keso ke Tirkî bizonêne u na zon de wendis vî ya zaf senik vî ya kî qe era çimî ver nêkutênê. Naye lêwe de, îvadet u resmîsmê Bêkteşênî sayîya pîro ve mesulonê terîqetî de icra bîyêne. Dêrsim de eve hazaro pîr-rayver bî. Wertê îno ra kes o ke zonê Tirkî zonênê ya çînevî ya kî çend keso ra zêde nêvî. Na rivat ra, ne ke wextê destpirokerdena Bêkteşênî de, hata na seserra peyêne kî wertê Kirmanconê Elevîyo de, jê name u fikir mende; hetê usilê îvadetî u merasimê dînî ra zêde hîra nêvîye. Axirê Dêrsim de hona kî ca ve ca erkânê misayvênî eve usilê Bêkteşênî ya kî eve dîwawonê Tirkî yeno kerdene. Î yê ke na dîwawo u erkânê misayvênî zonê, eve zêdeyî pîr u rayverê wendoxê. Keso bîn kî eve zonê xo (Kirmancî, Kirdaskî) na kar beno sare. Xora tayê kî seke îqrarê misayvênî do zuvînî, bê erkân u bê usil qesa xo sero vîndenê u misayvênî ya xo hata merdene qorî kenê.

Mana u meremê cavatene ya terîqet ra vêrayîna misayvo çitûr bena u yena çî mana?

Keso ke raa raste musneno ra qom u talivê xo, cira vanê Rayver. Hetê rindîye ve xiravîye ra îno haydar keno; mordemê ke kutê raa çewte ser, îno ûza ra çarneno ra ano raa raste ser u tim rastênî salixdano îno. Caveca kerdena erkânê misayvênî de kî rayver wayrê cayêde hewlî yo. Onca û kuno virnîya misayîvo u ano "meydanê ewlîyawo".

Seweta caveca kerdena usilê misayvênî pîr ve zakîrê xo ra, ya "Cemxane" de ya kî çêode rind de nîsenêro u camat dorme de kom beno. Rayver, hurdemêna misayîvo anagorê edeb-erkânî hazir keno, kuno virnîya misayîvo u beno huzirê pîrî. Misayîvî pirênode sipê (yeno mana kefenî) kenê xoro, qirvan u nîyazê xo cênê, warway sonê huzirê pîrî. Se ke çêverde kunê zere, huzirê pîri de bulbenê (naye ra vanê "sezde") u rayver halê na keso pîr ve haziro rê nîya erz keno (Nî dîwayî eve zonê Tirkî yêde wendene, hama naza de mi kerdê Kirmancî):

"Hala Hala!..

Sarê xo verde ro, destê xo pîrî de ro.

Goyîlê xo Dara Mansûrî de (1), raa Mehemed-Elî dero.

Mêydanê ero (2) de, dîwanê pîro de canê xo qirvan, tenê (3) xo danox o.

Dostonê Des-di Îmamo, Des-çar Masumonê Pako xorê dost; dismenonê îno xorê dismen zonê.

No can eve na qewl, warway, rîser xizbîyo amo mêydanê ewliyawo, huzirê haziro;

Wastoxê ogit-neşîhatê (4) pîrî yo, seweta kar u emelê xo.

Eve qirvan u nîyazê xo ra amo na mêydan, îcazet wazeno ke bikuyo raa Mehemed-Elî, Bezmê Terîqetê Heci Bêkteş Welî ser.

*Heq vêneno, raa Heqî xorê heq zoneno;
Wazenê jê Mansûrî dardebê, jê Nesîmî çerme bê (5), jê Fazlî
dêynê xora bixeleşyê.
Hîmet pîrî ra, Alaeywala!"*

Na qesonê rayverî ra têpîya pîr qese cêno u haziroya pers keno, vano:

"Ey camato hazir! Sima na cano (6) ra rajîyê ya nê?"

Na persê pîrî ser, wertê camatî de -çi camêrd çi cinî vê- kam ke na misayîvo ra rajî nîyo, îno ra neheqîye u xiravîye dîya, huzirê pîrî de eskera vano. Her çîra avêr nerehetiyê ke wertê sarê camatî ve misayîvo de rê, yê nê safî kerdene u millet zuvî-nî ra beno rajî aye ra têpîya pîr Qurane ra ayetêda xo eve Ere-vî waneno. Onca qesa çarneno Tirkî ser u nîya tede sono:

Tobe esterfilayî, tobe gunahonê ma rê!

Gunahê ke ma eve zonê xo, eve dest u nefesê xo kerdê têdî-ne rê tobe!

Îsyankariya ma rê tobe!

Can u goyîl ra amo cem-camatê ewliyawo.

Heqo eve to sukir onca amo dîwanê pîrê xo!

Eleman o!..

Mi xo esto ram u comerdiya sima.

Dimara kî vano, "Cemalê Mehemedi ve kemalê Hesên-üşê-nî rê, Elî Murtezay rê salawata xo bîyarê" ... Sarê camatî tede pîya salawata xo anê.

Pîr onca qese cêno:

"Na raa Elî ya, Dara Mansûrî ya, huzirê Heqî yo.

Heqî can da meyîtê to, îman kerd zerê to.

Qelvê to mursido, zonê to îqrar o;

Vaze!

To çi hesno, çi dîyo?"

Na persê pîrî ser, î yê ke dare de rê eve zufek pîya vanê:

"Heq, Heq!.."

Naye dima pîr, ogit u neşîhat dano sezdekaroy; na sate ra tê-pîya gere sebikêrê, kar-emelê îno çitûr vo, hetê axlaxîye ve emelîye ra gere eve çi usil raa xo biramê, zuvezu cirê vano u qesê xo nîya qedêneno:

"Zerar do kamî, xo ra rajî ke;

Kam ke do bervîs, rîyê eyf bihuyne;

Çi ke rizno, viraze...

Rast bifetelîye, zerê dosto xora meverde.

Eve rîza, xo berze şîya mursidê xo.

Zûr meke,

Bêbextênî meke,

Heram mewîye,

Zîna meke...

Eke eve destê xo ronêno, mejê;

Eve çimê xo nêdîyo, mevaze...

Mê!

Eke ama, meso;

Eke sona, mê!..

Kam ke yeno, malê xora beno;

Kam ke sono, canê xora beno.

Eve rîyakarênî êtîqat,

Eve gûman îvadet nêbeno.

To çi ke vato, yê hazirono;

Nêvato, yê tû yo.

Halla eywalla!..

Pîr, ogit-neşîhatê xo hondê vatena xo keno ra derg. Gere na game ra têpîya jê vatena pîrî raurzê-ronîsê. Hama hona vatenê pîrî nêqediyê u wastena xo tamam nêvîya. Nafa kî hetê Terîqetî ra sono... Pîr, zuvezu personê xo pers keno; kesê ke dare de rê, gere na het ra kî halê xo nasbikêrê, sewalê xo bidê u îmanê xo qayîm bijêrê. Pîr nîya pers keno:

"Sima mêydanê ero de, huzirê pîrî de teslimê mursidî bî?"

Raa Heq-Mehemed-Elî, Des-di Îmamo ve Ehlîbêytî rê îman-îqrar kerd?

Qeder u tezelê xorê rajî bî?"

Eve qewlê pîrê momino Îmam Cafer Sadiqî, rastîye rast u çevîtye çewt vînenê?"

Hazkerdaxonê Mehemed-Elî u yê Ehlîbêytî ra hazkerdene qevul kerde; nêwastoxonê îno kî red kerdî?"

Çar çêverî ve çewres maqamî (7) ra heq ê?"

Eke sima eve malê na dîna hetê minafîqo ra yenê xapnene u raa momino ra cêrenê ra, roza maşerî de rîyê sima şîya vo?"

(Î yê ke sezde dêrê, tede pîya u zu fek ra îqrar kenê)

"Halla eywalla!.."

Naye ser, pîr qesa xo nîya gîrêdano ya kî nîya kerme keno u erkânê misayvênî îta de qedîno. Îndî nova yêna vilakerdene ve werdena nîyazo u qirvano:

"Heq-Mehemed-Elî, Hunkar Hecî Bêkteşî Welî sima îqrarê sima de qayîm u qedem kero!"

Halla eywalla!

Demê haziroya rê hû!.."

Kok u Binyatê Misayvênî Kotî ra Mendo?

Tayê adet u toreyî estê ke kes nêzono kamcî wextê camatê mordemîye ra mendê, ya çitûr vejîyê werte. Adetê misayvênî kî nîno ra zu yo. Hama eve her halê xo hênî aseno ke dînê Îslamî ra avêr o u xêlê xêlê kan o. Çi ke, dînê Îslamîye de adeto-de nîyanên era çimî ver nêkuno. Mesela adetê sunetî Îslamî ra zêde zêde kan o, hama dînê Îslamîye de kî ca gureto u hata

nika amo. Misayvênî nîya nîya: Îslamî ra kan a, hama jê adetode kan dînê Îslamîye de miqerim nêbiya. Onca kî wertê qomanê Îslamî de jê adetode kan kuno ra çimî ver u zêde ya senik hukmê xo ramena. Na rivat ra ma na nûstena xo de hetê tarixî ra nê, hetê mana ve usilê caveca kerdena îqrarê misayvênî ra mesela cême dest. Beno ke eve na usil kok u binyatê mesela misayvênî tenêna zelal vo u safî kerdena mesela kî tenêna hasan vo.

Misayvênî, wertê camatê Sûniyo de kî esta, hama têyna wextê zewejî de yena werte. Vêyve de misayiv ve cîniya xo ra raye musnenê misayiv u misayiva xo; kar u emelê veyvî de tim lêwê zuvînî de vîndenê u ardim danê zuvînî. Hama veyve ra têpiya îndî hukmê misayvênî nêmaneno u belka jê alaqtê dostênî wertê hurdemêna çêo de manena. Hama kulturê sarê Dêrsimî u yê tayê qewmonê bîno de misayiv, "birayê dîna u axrete" wo, hata roza merdene qedr-qîmetê zuvînî berz cênê ra u zuvînî ra nêzewejînê (çi ke birayê zuvînî yê), zuvînî rê dirêxiya can u malî nêkenê... Hênî aseno ke, misayvênî -jê adetode kan- wertê xêlê mileto de biya u menda. Hama tayîne de hukmê xo îndî kerdo vîndî ya zaf sist menda, hama mintiqâ kulturê Dêrsimî de hona eve hukm a u xo wes qorî kerdo. Beno ke na halo nikayên de, îqrarê misayvênî yo ke Dêrsim de mendo u hona zêde qewetin o; kok u binyatê xo yo kan ra tenêna nêjdî vo? Helvet tayê reng u xisletê Îslamîye kî pazeleqiyê u hetê camatî ra îndî jê adetêde dînê Îslamî yeno zonayîne. Tayê kokim u zanayê Dêrsimî vanê ke misayvênî, Mehemed-Elî ra menda. «Rozê Mehemedî pirênê sipê kerdo xoro, vengdo Elî u û kî amo kuto zerê na pirênî. Di sareyî pirên ra vejîyê (sarê Elî u Mehemedî), ama lesa îno jê zu lese asa. Naye ser, Mehemedî kesonê haziro rê vato ke "Ma esas de zu kesî me, têyna jê di saro aseme". Eve na hal, misayvênî Mehemed-Elî ra menda u hata nika jê îqrarê îno dom kerdo ama.» Mordem ke kar u emelê misayvo de nîyadano, mana ve erkânê misayvênî cêno ra çimî ver rind eskera beno ke na adet wextê Îslamî de nê, eyî ra avêr biyo. Eke nîya ro, ça jê adetêde Îslamîye yeno zanayîne ya name kenê? Cabê na persî hasan o. Çi ke, têde qomonê kano ke -çi eve darê zorî çi eve riza xo bo- dînê Îslamîye qevul kerdo, tayê adetî ve êtiqatê xo yê kanî qorî kerdê; hama binê perda dînê nêwey de u eve rengode nêwe... Dînê Îslamî Erevo ra vejîya u eve destê îno vila bî. Hama wertê qomonê Erevo de kî tayê adet u toreyê kanî jê xo mendî u hona kî hukmê xo ramenê. Naye lêwe de zuvînî rê sadiqvîyayîna Elî ve Mehemedî, dostênî ve birayênî ya îno kî hetê misayvênî ra jê nûmûne xo dîyar kerdo. Beno ke na sewet ra wertê misayvênî u Mehemed-Elî de aleqtode nîyanên amo dîyene. Çi ke adetê misayvênî de sadiqvîyene u zuvînî ra hazkerdene prensivode esas o. Hama na fikir têyna eve xo tarixê misayvênî eskera nêkeno u mesela hetê tarixî ra safî nêbena. Eke misayvênî Îslamîye ra menda, ça tayê meshevonê Îslamî de -ke na het ra zaf husk ê- ya çîna ya kî zaf sist u zayif a? Onca ça tayê dînonê bîno de -mesela Êzdênî de- esta u wayrê qedr-qîmetode giran a? Na hal eve xo rind musneno ma ke misayvê-

nî ananeode zêde kan a u Îslamîye ra avêr biya u hata nika ama.

Camatê Ehl-i Heqo (8) de, "wayênî u birayênî" esta. Na anane hetê axlaxî ra jê sertê "kamiliye" ya "kamilkerdene" caveca beno. "cîni u camêrdê ke na îqrar danê zuvînî, zuvînî ra vanê bira/wayê" (9). Êzdîyo de kî na mesela jê "waa axrete u birayê axrete" vejîna werte:

"Waa axrete ve Birayê axirete ra muesesade mezmurî ya (seweta her Êzdî gere wayêda axirete ve birayêde axirete bivo). Nî, tim destê zuvînî keke kenê u roza merdene de ardim danê zuvînî. Pirêno ke nî kenê xoro - îşligê ke Şerq de kenê xoro, îno têdîne ra ferq keno- gocegê xo pêyê vileyî de rê; gere sifte waa axirete na gocego rakero.

"... Mâyît, verê çimonê (huzirê) Birayê axirete de eve destê şîxê Êzdîyo ra yeno sutene." (10)

Se ke yeno dîyene ananê misayvênî hîra wo, zaf cao de u wertê cire cire camato de esto u hona eve qewet o.

1. Meremê na qeşî Hallac-i Mansur o. Serra 857 de Îran de eyaletê Fars de amo dîna, serra 922 de hetê Mislîmanonê husko ra amê dardekerdene. Qesa «Enel Heqî (yanê «Ez Heq o») eyî ra menda. Na dîwa de keso ke gorgî vêneno, gere jê Mansûrî fikir bikero, fikrê xo eskera kerdene ra nê terso... Ya kî na raye, rayêda henêna ke mordem gere merdena xo ra nêterso u tim xo halê Hallac-i Mansûrî de hasav bikero.

2. Mâydanê ero: Tirkî de vanê "Erenler meydanî". Keso ke sir u hêkmetonê na dîna ra xeverdar o u wayrê axlaxode zaf rind u berz o, ci ra vanê "er" ya kî "ewliya". Cao ke Cem tede cênêde, jê mâydanê ero yan jê mâydanê ewliyawo yeno naskerdene.

3. Tenê xo: Qesade Farisî ya, mana "beden"î de ra.

4. Ogî- neşîhat: Mana na hurdemêna qeso jê zuvînî ya. "Ogî (ögüt)" Tikî yo, "neşîhat (nasîhat) kî Erebi yo. Made zaf rey hurdemêna têlewe de yenê vatene u mana qesa rinde ve xêre ra danê.

5. Jê Nesîmî çerme kerdene: Tarixê dînaamene u merdena Nesîmî sero texmînê cir cireyî estê; hama seserra 15. de hukim kerdo. Mitasavif u saîrode pîl o. Rivatê fikr u felsefa xo ya Elevênî ra, qomê şerfatî û Heleb de çerme kerdo kisto.

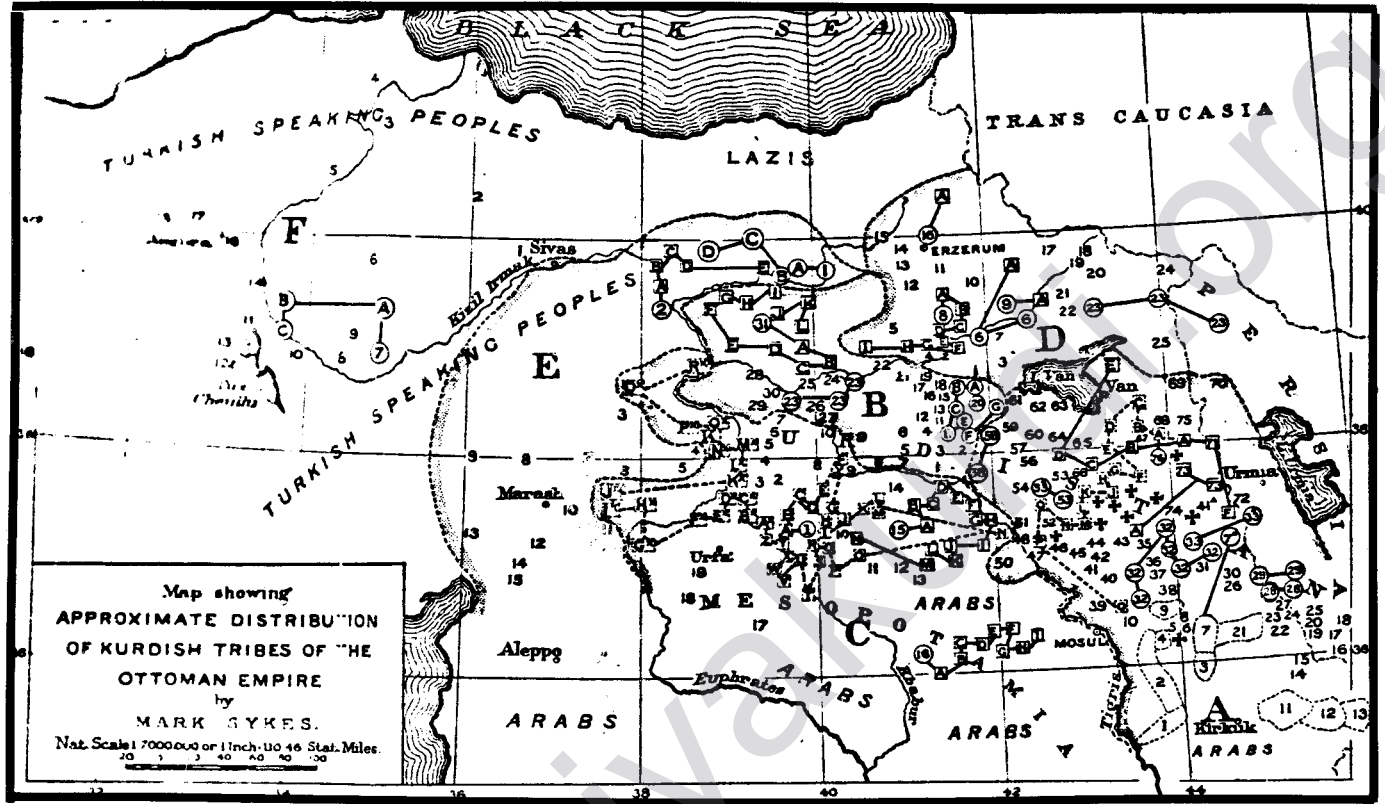
6. Can: Nazade mana "însan"î der o.

7. Çar çêverî ve çewres maqamî: Şerîat, Terîqet, Marîfet, Heqîqet namê çar çêveron ê. Her çêver wayrê des maqamon o, eve na hasav beno çewres maqam.

8. Ehl-i Heq: Îran de namê qom u êtiqatode servexo yo. Eve qesa "Elî Îlahî" ki yenê name kerdene. Hetê îqrar-îmanî ra sarê Dêrsimî ra zaf zaf nêjdî yê.

9. Ana Britannica, cild 8, "Ehl-i Hak", perre 41 (eve Tirkî)

10. Ansîklopediyê Îslamî, cild 13, "Yezidiler"

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN KÜRT AŞİRETLERİ

Bu yazı, ünlü Sykes-Pico Antlaşması'na adını veren Sir Mark Sykes'in 1915'de Londra'da yayımlanan "The Caliphs' Last Heritage, A Short History of The Turkish Empire" adlı yapıtının "Appendix" bölümünden alınmıştır. Yazısında da belirttiği gibi yazar, bu bilgileri elde edebilmek için uzun yollar katetmiş ve yoğun çaba göstermiştir. Bu liste hala birçok antropolog ve araştırmacının başvurduğu en derli toplu olanıdır. 19.yüzyılın başlarında Kürdistan'da varolan ve kimi-

lerinin şimdi de varlığını sürdürdükleri Kürt aşiretlerinin yerleşik oldukları alanlar, hane sayısı gibi bazı bilgilerin yanısıra -doğru ya da yanlış- bu aşiretlerin bazı karakteristik özellikleri ile göçebe, yarı-göçebe ya da yerleşik olduklarına dair bilgiler de veriliyor. Biz, adları Türkçe söylenişe göre yazılan bazı aşiretlerin Kürtçe adlarını parantez içinde vermekten öte başka bir ek yapma gereğini duymadık (MP).

İzleyeceğimiz sayfalardaki bilgiler, hayvan sırtında geçen 12 075 km'lik bir yolculuk ve muhafız, molla, katırcı, reis, çoban, at tacirleri, sırtçılar, ilk elden bilgi verebilen diğer kişilerle yapılan sayısız sohbetler sonucu elde edilmiştir. Varılan bu sonuç, korkarım hayli yetersizdir; ancak gelecekte buraları gezecek olanlara bu çalışmanın ışık tutacağı umudundayım.

Daha önce bu konuda İngilizce olarak yazılmış eserler hemen hemen yok denebilecek kadar az. Bu nedenle Kürtlere ilişkin bu çalışmayı bibliografik bir perspektifle değerlendirmiyorum. Bununla birlikte sözkonusu eksikliğin bu çalışmanın önemini azaltacağını da sanmıyorum. Ayrıca son gezimde Kürtlerin en önemli üç kesiminden gelen temsilciler vardı hizmetkârlarım arasında. Böylece değişik bölgelerdeki göçebe ve yerleşik Kürtler arasındaki diyalekt farklarını çivirtirmekte güçlük çekmedim.

Gelecekte bu konu üzerinde çalışacak olanlara bir kolaylık olsun diye, bildiğim ve adları anılan çeşitli aşiretlerin bir kataloğunu düzenleyerek liste halinde sunuyorum.

Konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla, Kürtlerce meskûn bulunan yöreleri 6 bölgeye ayırdım ve her bölgeye katalogda ayrı bir yer verdim. Her bölüm ayrı bir liste halinde sunuluyor. Bunun yanında aşiret adları alfabetik olarak da kolaylıkla bulunabilecek bir biçimde dizilmiştir. Örneğin Merzigi 76B, Bölüm A. Aşiretin konumlandığı yöreleri bulmak için okuyucunun haritadaki A bölgesinde 76 sayısına bakması yeterlidir. Okuyucunun karşılaşacağı bu numara harflerin sıralanışına bağlıdır ve B harfi, örneğimizdeki aşiretin bulunduğu alanı göstermektedir. Bu ayrıntılar, katalogun A bölümünde numara 76B'de sunulmaktadır.

Bu açıklamayı bitirmeden, haritada gösterilen bölgelerin etnolojik olmayıp sadece anlaşılabilir bir gruplamayı sağlamaktan ilerigeldiğini de belirtmem gerek.

Kesim: A

Giriş:

Bu bölgeyi öne almanın başlıca amacı, burada oturan Kürtlerin, Xenophon'un gerçekleşmesini hücumlarıyla güçleştiren eski Cordueni (Korduen)'lerin soyundan olmaları ve Kürtlerin ilk kez tarih sahnesinde görüldükleri yer olmasıdır. Yoğun nüfuslu olan bu bölge, Kuzeyden Van Gölü ve Ermeni yaylası, Batıdan Dicle ve Güneyden Irak ovalarıyla çevrilidir. Tahminlerime göre halkın büyük bölümü Kürt olmasına rağmen ovalarda azımsanmayacak kadar yabancı azınlıklar da var. Listemde adı geçen bazı aşiretlerin Kürt aşiretleri olmayıp zamanla benliklerini yitirerek Kürtleşmiş olabileceklerin olası olduğu belirtilmiştir. Yabancı ya da Kürt olmayan, soy olarak Musul'un Arap-Aramileri, Kêwî Sancak, Akra ve Ain Kawa'nın, Nesturi ve Jakobit Hıristiyanları olarak anılan hakiki Aramileri, Erbil, Kerkük ve Altınköprü'nün Türk halkı ve Musul'dan doğuya doğru uzanan ova ve Dicle kıyılarındaki Arap Felah ve Bedevilerini sayabiliriz. Bu bölgede kökenleri hakkında emin olmadığım iki halk Şebek (Shabak) No:5, Bejwan No:10 ve Zaho (Zakho), Amadiya ve Hakkari'nin Nesturi (Nestorian) hıristiyanlarıdır. Nesturilerin varlığı + işaretiyle gösterilmiştir. Aşiretsel bir yapıya sahibolan Hakkari hıristiyanlarının kökenleri (Kürt mü yoksa Arami mi?) hakkında kuşkuluyum. Tilla'lı Şeyh Nasreddin, Nehri'li Şeyh Sadık (öldü), Başkale'li Şeyh Hamit Paşa gibi tanınmış bilgili birçok Kürt, Hakkari'nin Nesturilerinin İslamıktan önce Hıristiyanlığı kabul etmiş Kürtler oldukları kimsinidalar. Diğer taraftan Hıristiyan dinadamları ise farklı düşünmektedirler. Kanımca her iki varsayım da kısmen doğrudur. Çünkü Musul ve Irak'dan kaçan Hıristiyanlar, Hakkari'nin Hıristiyan Kürtlerine sığındılar. Bu yeni piskopal aileler ya-

*Başkale'li
Hamid Paşa*

Foto: M. Sykes

nında, kendilerinin Arap Emirleri soyundan geldiğini varsayan Müslüman Kürt şefleri de vardır. Nesturi aşiret adlarının ayrıntılarını saptayamadığım için çok üzgünüm. Ancak umarım Centerbury Başpiskoposluğu'nun İngiliz Misyonu bir gün bu eksikliği giderecektir.

Edindiğim kanıya göre Kürtler, üç kısma ayrılabilir:

I. Ova ve güney tepelerinin yarı-göçebe Kürtleri olan 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25 nolular;

II. Yerleşik dağ Kürtleri olan 21, 26, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41A, 44, 48, 52, 53, 53A, 65, 68, 71A, 71B, 71C, 72, 73 nolular; III. 50 nolu olanı hariç geri kalan aşiretleri kapsayan yarı-göçebe dağ aşiretleridir.

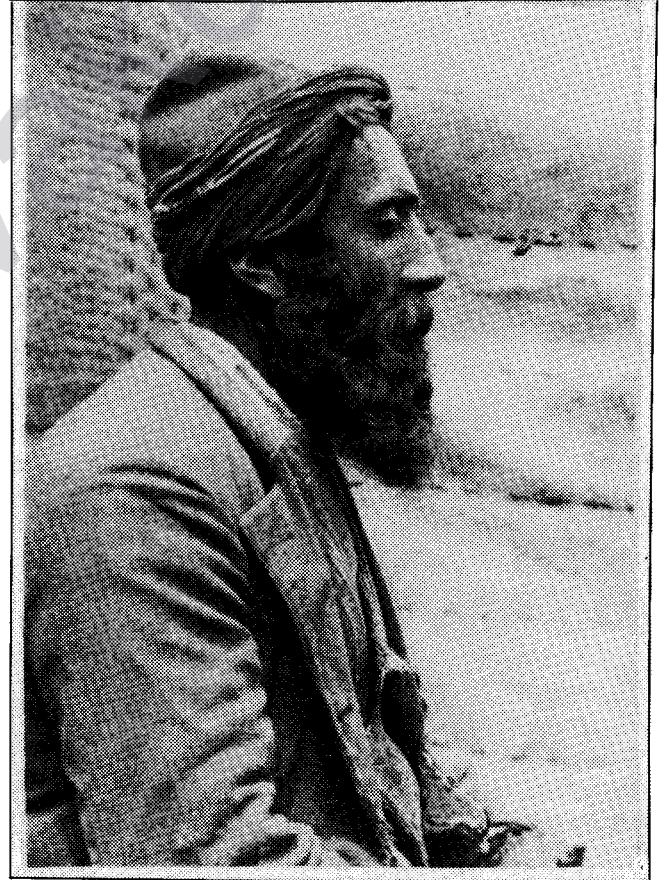
Kısım I: Bu aşiretler, adet ve görünüşleri bakımından benzer özelliklere sahiptirler. Çoğunlukla zengin bir hayvancılığa sahip ve ikinci derecede de ziraatla uğraşırlar. Genellikle dışarıdan getirilen işçiler bu alanlarda çalıştırılır. Bunlar demircilik, dokuma ve çadır yapmada uzmandırlar. Ayrıca çok çalışkan, ticarete zeki ve eğitime yatkın yanları ve zekâca diğer Kürtlerden üstündürler. Bu aşiretler babadan-oğula geçen ve soya dayalı bir sistemle gelen aşiret ilerigelenleri tarafından yönetiliyor. Aşiretler arası kavga, çekişme, düşmanlık ve savaşlar olağan bir durumdur. "Baba" veya "Baban" olarak bilinen bu yarı-göçebe Kürtler alicenaplık, cesaret ve hırsızlık eğilimleriyle dikkatleri çekerler. Bütünüyle iyi atbinicidirler ve son yıllarda tüfeğin mızrağın ve kılıcın yerini almasından beri nişancılıkta ustadırlar. Tahminime göre Partların (Partians) ünlü süvari orduları benzer aşiretlerden oluşturulmuştu. Çünkü bu süvari orduları, halkın (Baban) bugünkü gelişme ve manevraları Plutarch'ın "Crassus'un Hayatı" adlı eserinde anlattığı gibi Surenas'ın ordularını anımsatmaktadır. Baban Kürtlerinin "evliya"ları, büyük bir saygıyla bağlandıkları Halit ibn Velid (Khalid-ibn-Walid)'dir. Anlatıldığına göre bu zat, halkı putperestlik ve ateşe tapmaktan kurtarmıştır. Bu kesimde adigeçen tüm aşiretler ortodoks Sünni Müslümandırlar.

Bu aşiretler Ekim, Kasım, Aralık, Ocak ve Şubat aylarını haritada gösterilen ilgili numaraların civarındaki köylerde; Mart-Haziran aylarını ise çadırlarda geçirmektedirler: Her aşiretten pekçok aile bu dönem içinde hayvanlarını da yanlarına alarak Wezne (Wazna) ya da başka yörelere geçederek, Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarını yaş ağaçlardan yaptıkları çardak ve kurdukları çadırlarda geçirirler. Sonbaharda geceler soğumaya yüz tuttuğu zaman tekrar köyelerine dönerler. Bu kesimdeki aşiret ilerigelenlerinin pekçoğu Mezopotamya Arapları ile aşiretler içi evlilik yapmaktadırlar. Buna rağmen çarpıcı bir güzelliğe sahibolan kendi öz kadınlarına büyük bir serbestlik tanımışlar. Bu kadınların birçoğu atabinicilikte ve nişancılıkta kendi erkekleri kadar ustadırlar; ancak evişleri ve yağ yapma dışında herhangi ağır bir işde çalıştırılmazlar.

Kısım II: Bunlar dağlık bölgelerde yerleşik bulunan Kürtlerden oluşuyor. Adet ve giyinimleri bakımından Baban Kürtlerinden tümüyle farklıdırlar. Bunlar çalışkan birer

ziraatçıdırlar ve köyleri çevresinde varolan bir karış toprağı bile boş bırakmazlar. Köyleri civarındaki terasları sulamak amacıyla hendek yapma ve kurutmada, su kanalları açma ve gölet yapmada büyük bir yetenek ve ustalığa sahiptirler. Arpa, buğday, mısır, pirinç ve yüksek kalitede tütün yetiştirmektedirler. Aşiret şeflerinin yönetimi altında yaşamakta ve Baban Kürtleri gibi birbirleriyle sürekli savaş halinde bulunuyorlar. Erkekler tüfek ve hançer taşırlar, hareketli birer savaşçı ve avcıdırlar. Her köy, merkezde ya da köy yakınında, kesme taşlardan yapılmış bir kaleye sahiptir. Savaş esnasında savunma amacıyla halk bu kaleye sığınır. Aşiretler arası savaşlar çoğunlukla çok kanlı olmakta ve 20 kişilik bir gruptan altı ya da yedi kişinin ölmesi olağan karşılamaktadır.

Yerleşik olmalarına rağmen bu Kürtler, yazları damları üstünde kurdukları köşk ya da çardakta yaşarlar. Baban Kürtlerinde olduğu gibi kadınlar peçe örtmez ve iyi muamele görürler. Bu kesimde sunulan aşiretlerin bir kısmı, kendilerinin hıristiyanlıktan dönme oldukları fikrindedir. Ancak bunların büyük bir çoğunluğu putperestlik adetlerine sahiptirler. Bunlar arasında azımsanmayacak kadar Yahudi var ve hiç bir kötü muameleye tabi tutulmamışlar. Ancak bu yahudilerin silah taşımalarına ya da aşiretler arası çelişkilere karışmalarına izin verilmemektedir. Bundan ötürü Yahudiler, hiç

Koçkiri Kürdü (Foto: M. Sykes)

*İbrahim Paşa
(Mili)
Foto: M. Sykes*

çekinmeden düşman ya da dost olsun bir aşiretten diğerine ticari seferler yapabilmektedirler. Bu aşiretler arasında yaşayan Nesturi huristiyanları bazen tabi bir konumda yaşamaktadırlar ve genellikle toprak edinme ve bölüşümde müslüman aşiretlerle aynı haklara sahip değiller.

Kısım III: "Kesim A"nın geri kalan diğer Kürtleri, dağlık bölgelerde yaşayan yarı-göçebe olup tarım, hayvancılık ve kısmen de at ticaretiyle uğraşmaktadırlar. Giyiniş bakımından I.kısımdakilerden ziyade II. kısımdakileri andırmaktadırlar. Bunlar hırsızlığa yatkın bir yaratılıştadır, kanasusamış, korkak ve çoğunlukla gaddardırlar. Kadınları çirkindir ve çok çalıştırılıyorlar, onlar genellikle eşek ve katırlara biner ve hareketlerinde dengesizdirler. Genel bir deyimle bunlar görünüşleri itibarıyla I. ve II.kısımdakilerden farklıdır. Erkekler iri kemikli, ağır yapılı ve koyu esmerdirler. Bunlarla karşılaşan biri, bunların aynı soydan geldiklerine inanmaz. Göç esnasında genellikle denk veya sazlıklar arkasında kurulan çadır veya barınaklarda yaşarlar. Genel bir kural olarak bu yarı-göçebeler kötü bir biçimde silahlanmış, sahibolduğu eşyaya fakir ve korkakça bir yapıya sahiptirler. Görüldüğü kadarıyla din olarak belirli ve kesin bir inançlarının olmadığı söylenebilir. Dini kurallara pek aldırmaz, ama müslüman sayılırlar.

Kesim A'daki 50 nolu Miran, yukarıdaki açıklamalara bir istisna oluşturur. Okuyucu konu hakkındaki ayrıntılar için aşiretlerin ait oldukları numaralara bakmalıdır. Ayrıca belirtilmesi gereken nokta, Güney Irak'da, Wezne ve Musul civarında göçebe olmak asalet adedilirken, dağlarda "koçer" ya da "çoban" (davar sahibi) sözcükleri "vahşi", "cahil" ya da "kaba" (hayvanlaşmış) ile eşanlamlıdır.

1. Daudieh (Davûdî): 4000 aile. Aşağı Zap kıyılarında yarı-göçebe bir aşirettir. Baban Kürtlerinden olan bu aşiret yüzü-

cülükte ünlü, ama atbinicilikte yoksuldu.

2. D'sdie: 5000 aileden oluşan bu büyük aşiret, kısmen göçebe ve kısmen de tarımla uğraşanlardan oluşuyor. Gibbur Arap kadınlarıyla evlilik sonderece olağandır. Bu aşiret kıml akını ve kuraklıktan ötürü zengin olanlarının büyük bölümünü yitirmiş bulunuyor. Oldukça güzel olan kadınları, özgün ve güzel bir giysiye tutkundurular. Erkekler gibi mavi sarık bağlar, renkli ve süslü olmayan simsiyah bir elbise giyerler. Baban Kürtlerinden olan bu aşiretin anamerkezi Karaçuk Dağı'ndaki Sultan Çiftliği olup, iyi atbinicisi ve zıraatçıdır.

3. Şeyh Bezeini (Şeyx Bızınî): 4000 aileden oluşan, şamatacı, azgın, savaşkan ve soygunculuğuyla tanınan büyük bir aşirettir. İyi atbinicisi ve çok zekidirler. Martini tüfeklerini kendileri yaparlar. Kışın köylerde, ilkbaharda köy civarlarında çadırlarda yaşarlar. Hasattan sonra (Haziran), hayvanlarıyla birlikte İran sınırlarına kadar uzanırlar. Eylül ayında ya da havalalar iyi giderse daha sonra köylerine dönerler. Baban Kürtleri olup Persler biçiminde giyinirler.

4. Shaykhan (Şeyxan): Hayvanlarını Dicle ile Zap arasındaki meralarda otlatan, zengin, tamamiyle göçebe ve 500 aileden oluşan bir Baban aşiretidir. Bunların Yezidilerle ilişkisi yoktur (Kesim A'da 46'ya bak) ve Tai Arapları ile yaylaya çıkar, fakat Araplarla evlenmezler.

5. Şhabak (Şebek): 500 aileden oluşan bu aşiret yerleşiktir. Bazılarına göre bunlar Şii, diğer bir sava göre gizli bir dine sahiptirler. Kimilerine göre de bunların "Babis" ve "Baba" adında peygamberleri vardır.

6. Mamund: Aile sayısı bilinmiyor. Bu aşiret hakkında hiç bir bilgin yok. Ancak tahminime göre Kesim A'da 11 nolu Hamawand (Hemawend) aşiretinin bir kabilesidir.

7. Girdi: Hayvancılık ve ziraatla uğraşan, savaşçı, arasıra soygunlar yapan ve 6000 aileden oluşan güçlü bir aşirettir. Çok zengin, iyi birer atçı olup Persler stilinde giyinirler. Kesim A'da 21 nolu Khosnao (Xoşnaw) aşiretine iş vererek ziraat işlerinde çalıştırılır. Hayvanlarını otlatmak için Wezne'ye göç ederler. Bu aşiretin Uskaf Safka'da oturan bölümü, yabancılara açıktır. Yaklaşık 4 saat uzaklıkta Ain Kawa'nın oturan diğer bölümü ise yolkesicilikleriyle tanınır. Baban Kürtleridir.

A. Girdi: 1200 aileden oluşan bu aşiret takriben 60 yıl önce Girdmamuk yakınlarından göç ederek buraya gelmiş. Yazları kullandıkları çadır yaşamını artık terk etmiş ve şimdi civardaki dağlıklardan farkedilmez bir hale gelmişler. Çalışkan ve zengindirler. Anaaşiretle olan ilişkilerini hala koruyorlar ve her baharda Uskaf Safka'daki şefe hediyeler gönderirler. Baban Kürtleridir.

8. Khalkani (Xalkani): Baban Kürtleridir. Yarı-göçebe, fakat savaşçı değildir.

9. Surchi (Surçli): 3000 aileden oluşan bu Baban Kürtlerinden 1000 aile tam göçebedir. Belli bir özellikleri yoktur. Surchilere bağlı küçük Mamekan (Kesim D, 8G ve 9A nolulara bak) aşireti, büyük bir olasılıkla güneğe göç ederek zamanla Surchilerle kaynaşmışlar (Kesim A, no: 26'ya bak).

10. Bejwan: 800 aile kadardır. Yarı Kürtçe yarı Arapça olan karışık bir dil konuşurlar. Komşularına göre bunlar Türk kökenli olup Hacı Bektaş'ın izleyicileridir.

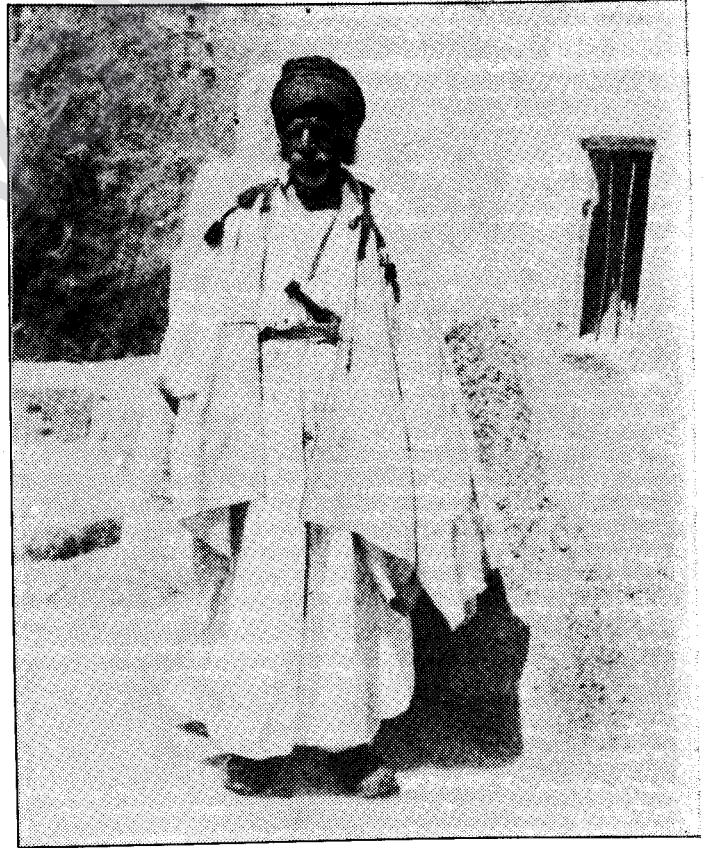
11. Hamawand (Hemawend): 1200 aileden oluşan bu aşiret, Baban aşiretleri arasında en mükemmel atçılar olan, yaman atıcı, demircilikte yetenekli, cesur soyguncu ve iyi ziraatçıdır. Hükümet dairelerinde yetenekleriyle tanınmışlar. Sadece mızraklarla donatılmış 600 Hemawend atlısı, 1878'de Kafkasların içlerine kadar girerek büyük ganimetler getirdiler. Türk hükümeti bu aşiretin gücünü kırmak için son yıllarda hayli çaba göstermesine rağmen, bu insanlar hala yiğitlik, başarı ve zekilikleri ve kadınlarının güzellikleriyle ünlüdürler. Bu aşiretle Araplar arasında evlilik son derece olağan sayılır ve Arap kökenli olduklarını inanırlar. Dilleri Kürtçe olduğu halde Hemawendlilerin çoğunluğu Arapça konuşur. Kısmen Arap, kısmen de Pers stilinde giyinirler. Modern tüfek ve hançer taşırlar.

12. Jaff (Caf): Hemawendler kadar meşhur, yarı-göçebe, 10 000 aileden oluşan büyük bir aşirettir. Selahaddin Eyyubî'nin bu aşiretten geldiği söylenir. Bunlar sınırın iki tarafına

Nehrî Kürdü

Foto: M. Sykes

Sincar'lı bir Yezidi Şeyhi (Foto: M. Sykes)

yerleşmişler. Diğer Kürt şeflerin yaptıkları gibi Caf liderleri de birbirlerine yaptıkları ihanetlerle tanınırlar. Sayıca çok oldukları için bağımsızdırlar ve Avrupa'ları sevmedikleri söylenir. Baban Kürtleridir.

13. Guran: Aile sayısı bilinmiyor. Baban Kürtleridir.

14. Nuredi: Aile sayısı bilinmiyor. Baban Kürtleridir.

15. Piran: Adetleri yönünden Kesim A'daki 3 nolu aşirete (Şeyx Bızni -MP) benzerler ve 900 aileden oluşuyor. Hertuşilerin bir kolu olduğu söylenir (Kesim A, no:76). Bu konuda emin olmadığım için bunları bağımsız bir aşiret olarak ele aldım.

16. Alan: Hertuşilerin bir kolu (Kesim A, 76E) olarak geçmesine rağmen, bu konuda her hangi bir bağlantı bulamadım. Kesim C'nin numara 15C'de "Alian" adıyla anılan bir aşiret görüyoruz. Baban Kürtleridir.

17. Baki Khasa (Xasa): Aile sayısı bilinmiyor. Baban Kürtleridir.

18. Kialoner: Aile sayısı bilinmiyor. Baban Kürtleridir.

19. Ghowruk : Aile sayısı bilinmiyor. Baban Kürtleridir.

20. Malkari: Aile sayısı bilinmiyor. Baban Kürtleridir.

21. Khoshnao (Xoşnaw): Tamamiyle yerleşik 2000 aileden oluşuyor. Gırdi ve Şeyx Bızni (7 ve 3 nolu) aşiretleri için çalışırlar. Savaşkan olmayışlarıyla namsalmışlar. Kökenleri hakkındaki bilgi, aşiretin şefi Ağa tarafından bana verildi: "Ambesbudast, Saranduz'un oğluydu ve Saranduz, Sultan Selim'in veziriydi. İmam Hüseyin'in oğlu, Ambudabest'in atalarına mühürlü bir yüzükle Kermansah (Kirmaşah) ve Musul arasındaki tüm toprakları yönetme fermanını verdi. Ambesbudast, Khoshnao (Xoşnaw)'ların atasıdır. Hanife ve Mazdak (Mazdek) (6.yüzyılda İran'da bir dinin kurucusudur) aşiretin evliyalarıdır.

22. Bilbas (Bilbas): Bir sınır aşireti olan Bilbas, yarı-göçebe, yazları Wezne'de geçiren 400 aileden oluşuyor. Baban Kürtleridir.

23. Acu: Baban Kürtleri olup yarı-göçebe, yazları Wezne'de geçiren ve bir kısmı Rania kasabasında oturan bu aşiret, savaşçılık ve atçılığıyla ünlü 500 aileden oluşuyor.

24. Mamash (Mamaş): Bütünüyle göçebe olan bu Baban Kürtleri 2000 aileden oluşuyor. Yazları Wezne'de geçirirler.

25. Mengor: Yarı-göçebe, savaşçı, yazları Wezne'de geçiren bu aşiret 2000 aileden oluşuyor.

26. Mamakan (Memekan/Mamekan): Aile sayısı bilinmeyen bu aşiret, şimdi Surçilerin (Kesim A, no:9) bir altkolu sayılmaktadır. "Mamakan" ya da bunun değişik bir söylenişi olan "Del Mamakan" (Kesim C, no:15E) ve "Jibranlı" (Cıbrani/Cıbrı) (no:8) aşiretinin bir kolu olan "Mamagan" (Kesim D, no:8G) ve 9 nolu "Sipikanlı" (Sıpikani/Sıpiki) aşiretinin bir altkolu olan "Mamakanlı" (Memekani/Mameki) (9A) tekrar ortaya çıkmaktadırlar. 9A nolu aşirete ve Ermeni dinadamlarına göre "Mamakanlı" aşireti Ermenilikten Müslümanlığa dönmüştür. Belki de bunlar zamanında göçebe bir Hristiyan aşiretiydi ve bu bölgede dağılıp kaldılar. Mamakan, Mamagan ve Del Mamakan'lara ilişkin herhangi bir adet ve töre hakkında bilgi yok.

27. Baliki (Bahki): Bir sınır aşireti olup varlığı hakkında başka bir bilgin yok. Bununla birlikte bu aşiretin Kesim D no:81'de "Bellikan", Kesim E no:15'deki "Bellikanlı" aşiretleriyle herhangi bir bağlantısı olabilir. Buna rağmen, 81 nolu "Bellikan" aşiretinin Zaza bir aşiret olması yüzünden herhangi bir bağın varlığı olası görülüyor.

28. Pirastini : Baban Kürtlerinden olan bu köylü (köyler halinde yerleşmiş -MP) aşiret (Kesim A, no:21'deki Khoshnao aşireti gibi) 1100 aileden oluşuyor.

29. Zemzan: Aile sayısı bilinmiyor.

30: Badeli: Aile sayısı bilinmemekle beraber "Badeli", Rowanduz (Rewanduz)'da yerleşik halde yaşayan küçük bir Sünni Kürt aşiretinin adıdır. Kendilerinin anlattıklarına göre, Kesim E no:1D'deki Badeli aşiretiyle herhangi bir bağı yoktur.

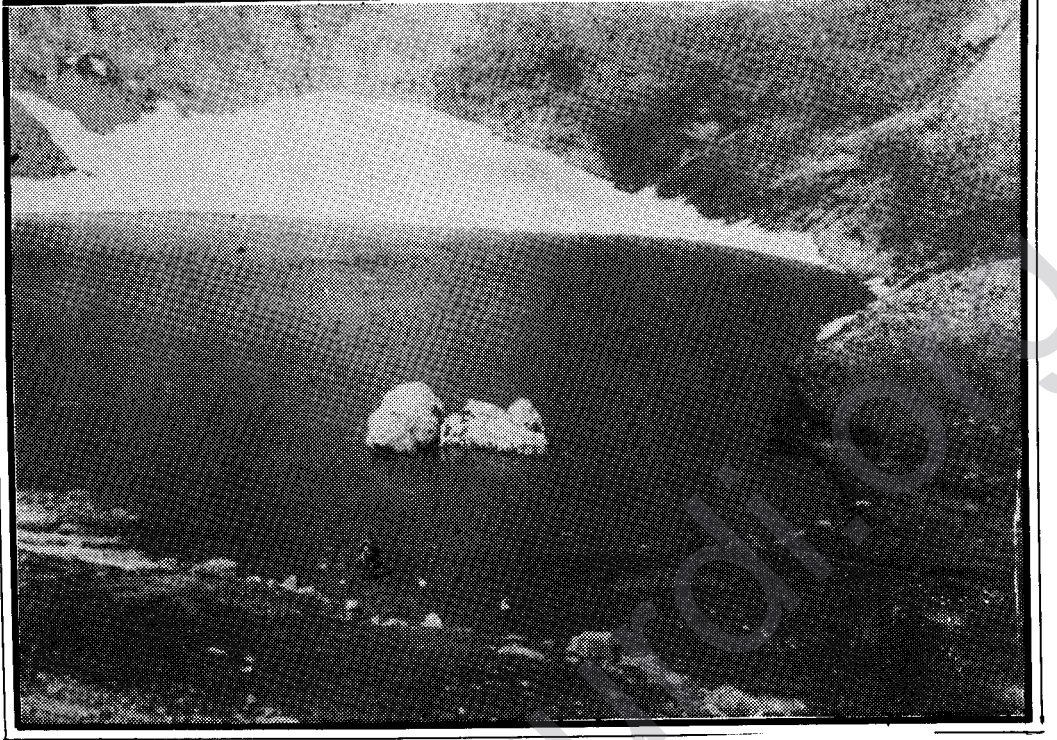
31. Shirwan (Şirwan): Yaşadığı yöreden adını alan bu yerleşik aşiret çalışkan, konuksever fakat savaşçı olup 1800 aileden oluşuyor.

32. Herki: Bir bölümü Erzurum ve Van'da, çoğunluğu ise Musul yakınlarında olmak üzere büyük bir alana dağılmış olan bu göçebe büyük aşiret 3000 aileden oluşuyor. Herkiler koyuesmer bir halktır. Komşuları "Onlar Kürt değil, vahşi bir ırktır" diyorlar Herkiler için. Herki kadını çok atılgan ve merttir. Herkili, sonbaharı çadırsız olarak dışarda geçirir. Sahib oldukları düşük kaliteli yükatları (beygir) ve büyük sayıdaki koyun sürülerinden ötürü genel olarak Herkiler kirlidirler. Bunlar genellikle küçük gruplar halinde yaylaya çıkarlar. Aşiretin kolları şunlardır:

Mendan: Kuzey Mezopotamya'daki Milli aşiretinin (Kesim C, 1G) bir altkoludur.

Zerhati: Herki aşiretinin bir altkolu olup Van civarında yaşarlar.

(Devam edecek)

TUNCELİ (DERSİM) TEDİP HAREKATI (1937 - 1938)

- II -

lerini bitirdikten sonra 1938 senesi için 3 ncü Ordunun yapması tasarlanan manevraya katılma hazırlıklarını da daha önce yapmış olacaktı.

Genel Müfettişliğin bu düşünce ve önerisi önemine binaen Genelkurmay Başkanının da bulunduğu Bakanlar Kurulunda görüşülmüş ve kamyonlar hariç diğer hususlar için ne miktar harcamaya ihtiyaç olduğu Genel Müfettişlikten istenmişti.

İlgili makamlar yeni bir hareket için lüzumlu harcamaları hesaplamaya başladılar. Ve genel olarak hareketin hazırlık devresi için 552 407 lira, bir aylık harcama için 128 180 lira, yüz günlük harcama için 426 600 liraya ihtiyaç olduğu ve bu duruma göre yüz günlük bir hareket için 1937 ve 1938 bütçelerinden toplam olarak 979 007 liraya ihtiyaç olacağı hesaplandı.

Bu meselenin sevk ve idaresinden sorumlu bulunan Genelkurmay Başkanlığı 21 mart 1938'de yayımladığı emirde:

"1. Bu yıl haziran'dan itibaren Tunceli'de geri kalan tenkil ve silâh toplama hareketi yapılması hükümetçe karar altına alınmıştır.

2. Nakliye harcamalarından iktisat için bu harekâta aşağıdaki kıtalar katılacaktır:

a. 7 nci Kolordudan (Kuruluş: 8):

17 nci Tümen ve Tugay Karargâhları

25 nci ve 57 nci Dağ Alayları ile 62 nci Piyade Alayı

17 nci Topçu Alayı (3 ncü Tabur ve bir dağ obüs bataryası hariç)

7 nci İstihkâm Taburu (köprücü takımı dahil - köprücü kolu trenle Elazığ'a nakledilecek).

7 nci Muhabere Taburu

7 nci Nakliye Taburu

Sihhiye Bölüğü

Seyyar Hastane

Motorlu hasta nakliye kolu (iki otolu)

İki hayvan reviri

İki nakliye taburu (biri yedi mekkâri kolundan, diğeri altı mekkâri kolundan mürekkep ve bir mekkâri kolu beş ton kabiliyetinde)

Menzil Hat Komutanlığı

Üç ambarlı konak (Hozat, Pülür ve Pertek'te)

Bir işe dağıtma merkezi (kararlaştırılacak yerde)

b. 9 ncu Kolordudan (Kuruluş: 8):

3 ncü Piyade Tugay Karargâhı

11 nci Piyade Alayı

7 nci Piyade Alayı (bu alay acemileri ile birlikte Pülümür'e gelip orada eğitim ile meşgul olacak - Erzurum'daki tabur hariç)

3 ncü Topçu Alayının 2 nci Dağ Taburu (dağ obüs bataryası hariç) İstihkâm Bölüğü

Muhabere Müfrezesi (hat inşaatı, işletme ve pırdak postaları ile iki telsiz istasyonundan mürekkep - Merzifon'daki Muhabere Alayı 9 ncu Taburundan)

Sihhiye Bölüğü (Pülümür'deki 30 yataklı revir bu vazifeyi görecek)

Hasta nakliye otomobili

Hayvan reviri

Nakliye Taburu (dört mekkâri kolundan mürekkep ve bir mekkâri

kolu beş ton kabiliyetinde)
Ambarlı konak (Püllimür'de)
Erzak Ambarı (Keskikör'de)

c. 2 nci Tayyare Alayından:

Bir tayyare taburu (18 tayyare)

d. Jandarma (Kuruluş: 8):

Kalan (Mameki)'daki seygar jandarma alayı
2 nci Seyyar Jandarma Taburu
3 ncü Seyyar Jandarma Taburu
9 ncu Seyyar Jandarma Taburu
28 oto (1.5 tonluk)

e. Piyade Atış Okulundan:

İki hafif tank (Elazığ'a trenle nakledilecek)

3. 63 ncü Alayın 3 ncü Taburu, sıhhiye bölüğü, seygar hastane, ambarlı konak, işe ambarı ve dağıtma merkezlerine gereken erat verilecektir. 7 nci Alaydan gayri diğer alayların acemileri merkezlerinde kalarak eğitim ile meşgul olacaklardır.

4. Menzil Hat Komutanlığını, 63 ncü Piyade Alay Komutan Muavini yapacaktır.

5. Tunceli Vali ve Komutanlık Karargâhını takviye ve harekâta katılacak birliklerin noksanını tamamlayacak subaylarla, sıhhiye hizmetleri ve ikmal örgütleri için subay, askerî memur ve gedikli erbaşların - geçici memuriyetle - atanmasını Millî Savunma Bakanlığından rica ederim (buna ait liste Bakanlığa ilişik olarak sunulmuştur).

6. Kıtaların yüksek harekât kadrosuna göre, araba ve koşum noksanları satınalma suretiyle ikmal olunacaktır. Nakliye taburları için gereken mekkâri hayvanları sahipleri ile birlikte ücretle tutulacaktır.

7. 7 nci Kolordu Nakliye Taburundaki kamyonları takviye maksadı ile 1.5 tonluk 10 oto ve ayrıca motorlu hasta nakliye kolları için ikisi Elazığ'a birisi Erzincan'a olmak üzere üç sıhhiye otosu ile iki sepetli motosiklet Millî Savunma Bakanlığınca temin olunarak yerlerine gönderilecektir. Diğer taraftan 2 nci maddenin (d) fıkrasında yazılı 28 oto İçişleri Bakanlığınca temin olunacaktır" demektedir.

Bu harekâta ayrılan bütün birliklerin harekât bakımından 4 ncü Genel Müfettişlik emrinde oldukları ayrı bir emirle ilgili makamlara bildirilmisti.

Hükümetçe alınan karara göre, 1938 yılında Tunceli'de yapılacak işler:

Mansul ve Hemzik Uşakları ile Külhan olaylarını yapanlarla bunlara yardım edenlerin tedbirleri için harekât yapılması;
1937 yılı muhalefet döküntülerinin takibi;
Asker bakayası ve kaçaklarının takibi;
Silâh toplamının ikmali;

Mansul ve Hemzik Uşakları ve Külhan mezriyası olaylarını yapanlarla bunlara yardım edenlerden sağ kalanların, münferit evlerde ve dağ başlarında oturanlardan şüpheli olanlarının (2.000 - 5.000 kişi) Tunceli dışına nakilleri;

Yasak bölgenin sınırlarının tespiti ile ne zaman ve hangi şart dahilinde bu yasak bölge yaylalarından itaatli insanların faydalanabileceklarinin tespiti;

Çemişkezek ilçesinin Germil bucağındaki millî araziden 5 - 6 sene evvel borçlanma suretiyle uhdelere arazi verilmiş olan itaatli halkına bu arazilerinin tapularının verilmesine devam edilmesi;

Çemişkezek kasabası yakınındaki Hazari, Erdike, Oskih, Pogos köylerine indirilmiş ve 9 sene evvel yerleştirilmiş ve yerleştirilecek bulunan itaatli dağı Türk neslinden olan insanların işgal etmekte oldukları arazi- nin tapularının kendilerine verilmesine devam edilmesi;

Devlete itaat göstermiş olanlardan yersiz yurtsuz bulunan veya münferiden dağ başında oturan halkın bir kısmının Peri ve Paşavenk bucaklarındaki mevcut Türk köylerinde işlenmiyerek boş duran ve ziraata elverişli olan yerlerden tedarik edilecek arazi verilmek suretiyle bu köylere iskânları (Bunların sayısı 300 haneyle geçmemekte);

Yol, köprü, kışla, okul, hükümet konakları, karakol, subay ve memur evleri inşaatına devam edilmesi;

Püllimür - Nazımiye yolunun toprak tesviyesi halinde yeniden açılması idi.

Bu programa göre ilk iş tenkil harekâtının yapılması idi. Genelkurmay Başkanlığının 2 mart 1938 tarihli harekât emrine göre birlikler hazırlıklarını mümkün olan ihtimalla yapmakta ve harekât bölgesine peyderpey intikal etmekte idiler.

1 haziran 1938'de durum şöyle idi:

17 nci Tümen muharip birlikleri Elazığ'da toplanmakta;

Yukarıda bildirilen sıhhiye birlikleri teşkil edilmekte;

3 ncü ve 17 nci Tümenler bölgesinde geri teşkilâtına devam olunmakta idi.

Bakanlıkça ikmal birliklerine atanan subayların bir kısmı henüz gelmemiş;

Tank müfrezesi ile satın alınacak sıhhiye ve nakliye otomobilleri gelmemiş;

Sadece tayyare taburunun yer kademesi Elazığ'a varmıştı.

Bu teşkilât tamamlandığında ileri harekâta başlanacaktı.

4 ncü Genel Müfettişliğin 2 haziran 1938'de birliklerine verdiği emre göre, Tunceli'de silâh toplama ve haydutları tedip etme harekâtında emir ve komuta durumu şöyle olacaktı:

Seyyar Jandarma Alayı bir taburunu Mameki garnizonunda bırakarak diğer iki taburu ve havan topu ile Tümen emrinde çalışacak;

Süvari bölüğü ile birlikte 3 ncü ve 9 ncu Seyyar Jandarma Taburları keza 17 nci Tümen emrine verilecek, bu taburlar garnizonlarını terk edecekleri zaman bedenî kabiliyetleri harekâta müsait erlerden en çok üç mangayı garnizonun korunmasına bırakacaklar, geri kalan kısımları ile harekâta katılacaklardı;

Nazımiye'deki 2 nci Seyyar Jandarma Taburu Dağ Taburu emrinde vazife görecek, bu tabur da garnizonunda diğer taburlar gibi üç manganı bırakacaktı;

Jandarma birliklerinin 17 nci Tümen ve Mameki Dağ Tugayı emrine girmeleri, tümen karargâhının Hozat'a, Dağ Tugayı Karargâhının da Mameki'ye intikalinden itibaren başlayacaktı;

Mameki garnizon komutanlığına, seygar jandarma alay komutan muavini bakacak. Bu görev seygar jandarma alayının Mameki'den hareket ettiği gün başlayacaktı;

Seyyar jandarma alayının Mameki'de kalan taburunun, tabur karargâhı ile bir bölüğü ve ağır makineli tüfek takımı Kırmızı dağ'da, bir bölüğü Seyithan'da, diğer 3 ncü bölüğü de Mameki'de bulunacaktı;

Seyyar jandarma alay karargâhı ile Sin bölgesine intikal edecek iki taburdan, Mameki garnizonunda emir erleri ve sair pek lüzumlu erlerden başka er bırakılmayacak ve bunların tutarı üç mangayı aşmayacaktı.

Bu emri veren Genel Müfettişlik, aynı zamanda 17 nci Tümen ve Seyyar Jandarma Alay Komutanlıklarından; 17 nci Tümen ve Mameki Dağ Tugayı kıtalarının Nazımiye, Mameki, Sin, Karaoğlan hattında kısa zamanda bulundurulması gerektiği için hareket kabiliyetini almış olanların hemen yürüyüşe geçirilerek Elazığ'da bulunan bu kıtalardan Mameki Dağ Tugayına mensup olanların emir ve komuta ve emniyet altında Mameki'de, tümen kıtalarının da Karaoğlan'da toplatılmasını ve geri teşkilatın mürettep mahallere yerleştirilmesini istemişti.

2 haziran 1938'de son durumu İçişleri Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığına arzeden 4 ncü Genel Müfettişlik, birlikler yerlerini aldıktan sonra; 17 nci Dağ Tugayı ile Kırmızı dağ'dan, 17 nci Tümenle Pozvenk ve Püllür köyü hattından ve 3 ncü Tugayla da Azvat - Kismikör - Sultan Seydi hattından itaatsiz bölgeye harekete başlanmanın, en erken 10 haziran 1938'de mümkün olabileceğini bildirmiş bulunuyordu.

1938 yılı harekâtında tedip edilecek Kalan haydutlarının bölgesi (Kroki: 49):

Bobyzbaba - Mahmunut gediği - Birman gediği - Keller Komu - Koçgölbaşı - Harami deresi - Harami ve Mercan derelerinin Munzur'a kavuştuğu nokta - Merho deresi kavşağı - Badikân - Dojkbaba - Karasakal dağı noktalarından geçen hat ile mahdut kalan Merho ve Mercan vadileri kısmını kapsamakta idi.

kân, Ahpanos, Karasakal ve Azizabdal ile Kutu deresi bölgesinde kuvvet bulundurdıkları haber alınmıştır. Bütün bu bölgede 300'den fazla silâh tahmin edilmektedir.

3. Haziranın 12 nci gününden itibaren kıtalar, 10 haziranda buldukları yerlerden hareketle 16 ncı günü akşamına kadar şu sahaları haydutlardan temizleyeceklerdir:

a. Mameki Dağ Tugayı, Zeldâğının Temnos köyü - Azizabdal - Dolubaba - Kafat hattına kadar olan sahayı;

b. 17 nci Tümen, Mercan deresinin her iki yamaçlarına hâkim olacak şekilde Dojkbaba - 2257 rakımlı Kızıl tepe - Mansul Uşağı - Hezerik Uşağı köyleri - Koçgölbaşı hattına kadar olan bölgeyi haydutlardan temizleyeceklerdir.

c. Erzincan Tugayı, 3100 rakımlı Karacakale - Zeyni gediği - Sebilbaba tepesi hattını tutacak ve buradaki gedikleri elde bulunduracaktır. Birman gediğinden Keller komuna gelen yollar kapatılmalıdır. Karacakale Birman gediği - Zeyni gediğinden Sebilbaba tepesine giden yan irtibat yolu da keşif edilmelidir.

4. Bu harekâta tayyare taburunun alacağı görev ayrıca bildirilecektir.

5. Birliklerin harekâta başladıklarının ve günlük hedeflerin Müfettişliğe bildirilmesini rica ederim".

Bu emre göre 11 haziran'da yapılan normal keşif faaliyetleri sırasında yer yer mukavemetle karşılaşıldığı halde Mercan deresinde yapılan keşif sırasında askerlerimizi gören Perik Uşağı halkı bütün eşya ve hayvanları ile birlikte teslim oldular.

4 ncü Genel Müfettişliğin harekât öncesi, 11 haziran 1938 akşam durumu şöyle idi (Kroki: 50):

4 ncü Genel Müfettişlik Karargâhı,

62 ncı Alayın 10 ncü ve 11 ncı Bölükleri.

Muhabere Taburu,

Tayyare Taburu

: Elazığ'da

9 ncü Seyyar Jandarma Taburu Süvari Bölüğü,

Sihhiye Bölüğü

17 ncü Tümen Karargâhı,

62 ncı Alay (iki bölük noksan),

57 ncı Alayın 2 ncı Taburu,

3 ncü Seyyar Jandarma Taburu ve Süvari Bölüğü,

1 ncü Topçu Taburu,

Muhabere Bölüğü,

İstihkâm Bölüğü

Tümen bağı birlikleri

: Pülür'de

57 ncı Alayın 1 ncı Taburu

: Karaoğlan'da

Seyyar Jandarma Alay Karargâhı,

1 ncü ve 2 ncü Taburları

: Orta dağ - Pokir dağ bölgesinde

9 ncü Seyyar Jandarma Taburu

: Viyalik'te

17 ncü Tugay Karargâhı,

Seyyar Jandarma Alayı Süvari Bölüğü

: Mameki'de

Seyyar Jandarma Alayının 3 ncü Taburu

: Tüllük'te

25 ncü Alay

: Tüllük kuzey sırtlarında mevzide

2 ncü Seyyar Jandarma Taburu

: Zel dağında tertip lenmekte

2 ncü Seyyar Jandarma Taburu Süvari Bölüğü : Nazımiye'de

3 ncü Tugay Karargâhı,

11 ncı Alayın 5 ncı Bölüğü,

Muhabere Bölüğü,

İstihkâm Bölüğü

: Sırbahan'da

11 ncü Alay Karargâhı

: Tayan dağı doğusundaki boyun noktasında

11 ncü Alayın 3 ncü Taburu,

Dağ topçu bataryası

: Aynı yerde güneye karşı mevzide

10 haziran 1938 günü Müfettişlik emrindeki birlikler şu bölgelerde bulunacaklardı:

Mameki Dağ Tugayı: Zel dağı - Kırmızı dağ hattında;

17 ncü Tümen: Seyyar Jandarma Alayı ile Viyalik, Orta dağ bölgesinde, diğer kıtaları ile Ovacık'ın Pülür köyünde toplanmış durumda;

Erzincan Tugayı: Azvat karakolu - Surbahân - Seydi Sultan mevkiğini birer taburla tutmuş ve bataryaları 1 ncü ve 2 ncü Taburlar yanında bulundurulmuş olacaktı.

17 ncü Tümen bir taburunu ihtiyat olarak Karaoğlan'a bırakacak, bu tabur Müfettişliğinin rızası ile kullanılabilir, 3 ncü Seyyar Jandarma Taburu 57 ncü Dağ Alayı emrine verilecekti.

Bu arada Ovacık ilçesinin Lertik, Mercan, Birman bölgelerinde oturan Kalanlı halka dağıtılmak üzere, yeteri kadar bildiri (Ek - 6) birliklere gönderildi.

Aynı gün (8 haziran 1938) 4 ncü Genel Müfettişlik; Genelkurmay Başkanlığının harekâtın kaç safhada cereyan edeceği, hedefleri, sonu ve kuvvet bölümünün bildirilmesine dair isteğine karşılık olarak, harekâtın Mercan deresinin birinci, Merho deresinin ikinci, Kalan deresinin de üçüncü temizleme safhası olarak üç safhada cereyan edeceğini ve ağustos 1938 sonuna kadar bitirilmeye çalışılacağını bildirdi. Bu arada, birliklerce ikmal yollarının ne şekilde emniyete alınacağı da düzenlenmişti. Birlikler Genel Müfettişliğin emrine göre 10 haziran'da bulunacakları yerlere ilerlemekte, bu hareket sırasında bazı bölgelerde mevzî eşkiya müsademeleri de olmakta idi. Çok güç şartlarda hazırlıklarını tamamlamakta ve toplanma bölgelerine intikal etmekte olan birliklerin durumunu dikkate alan komutanlık, hazırlığın tamamlanmış olması düşüncesi ile harekâta başlama tarihini 12 hazirana ertelemiş ve 10 haziran 1938'de şu harekât emrini yayınlamıştı:

"1. Tedip bölgesi; Bobyeczaba - Mahmunut gediği - Birman gediği - Keller Komu - Katır tepe - Koçgölbaşı - Badikân - Karasakal noktaları arasındaki, Kalan, Merho, Mercan vadileri bölgeleridir (Kroki: 49). Zel dağına çıkmış olan 2 ncü Seyyar Jandarma Taburu bu dağa çıkarırken haydutların mukavemetine uğradığı için Zel dağı ile Kırmızı dağ hattı kuzeyi sahası da tedip bölgesine alınmıştır.

2. Haydutlar, Kalan bölgesine giriş gediklerini ve yollarını en yakın köylerin silâhları ile savunmak ve şayet geri çekilmek lâzım gelirse kıtaların yürüyüş kollarının yan ve gerilerinde baskınlar ve tacizler yapmak kararındadırlar. Bununla beraber Harami deresi ile Cinonun deresinin baş taraflarındaki ve Ahpanos, Kalan, Kutu derelerindeki mağaralarda da saklanacakları işitilmiştir. Bu maksatla Mahmunut, Birman, Zeyni ve Katır gedikleri ile Harami deresi - Pirik Uşağı - Merho köyü hattında ve Badi-

11 nci Alayın 1 nci Taburu,

Bir topçu bataryası : Akbaba'da güneye karşı mevzide

11 nci Alayın 2 nci Taburu (bir bölük noksan) : Karacakale'de güneye karşı mevzide

7 nci Alay : Pülümür'de

11/12 haziran 1938 gecesinden itibaren birlikler harekete geçerek tepelik bölgesine girmeye başladılar. 12 haziran günü durum şöyle idi:

17 nci Tugay bölgesinde:

25 nci Alay grubu 11 haziran 1938 saat 22 00'de yürüyüşe geçerek 2 nci Tabur Azizabdal tepesine varmış, arkadan gelen 1 nci Tabur gece saat 02 30'da Kerenko'nun kuzeyindeki küçük tepelere vardığı zaman sağ ve soldan haydutların ateşlerine maruz kalmıştı. Bu durumda iki tabur arasındada irtibat kesilmiş ve bu müsademede bir şehit, beş hafif yaralı, bir hayvan ölü ve 10 hayvan yaralanmıştır.

17 nci Tümen, Pozvenk - Sosvenk - Mercan deresi kavşak noktası - Arze'ler hattına, Erzincan Tugayı ise, Kirnavik ve Azvat'tan Danzik'e giden yolların kavşak noktası - Akbaba dağı ile Keller komu arasındaki sırtlara ve Tayran tepesinin 3 km. doğusundaki gedik hattına varmıştır.

13 haziran 1938'de:

Mameki Dağ Tugayı bölgesinde; Kırmızı dağdan Yukarı Bor'a indirilen bir kuvvetimiz Çat köyüne hâkim yamaçları tuttu ve Çat'a ateş baskını yaptı. Bu baskına haydutlar şiddetle karşı koydularsa da Çat köyündeki kalabalık, perişan bir halde bağırma ve feryatlar içinde kaçıştılar. Bu müsademede haydutlar 15'i silâhsız olmak üzere 70 kadardı. Müsade me sırasında 20 kadarı imha edildi. Buna karşılık Seyyar Jandarma Alayı 3 nci Taburu müfrezesinden de üç er şehit, beş er yaralı verildi.

17 nci Tümen birliklerinin karşılaştıkları direnmeler kırılmış, Ağzonik, Velolar, Gülşen komu ve daha bazı köyler yakılmış ve tümen, Sosvenk - Ağzonik - Velolar - Gülşen komu - Koçgölbashi hattını elde etmişti.

Erzincan Tugayı bölgesinde ise; eşkiyanın gözetleme postalarına yaptığı ateş faaliyetinden başka önemli bir olay olmadı. Sadece 4 nci Genel Müfettişliğin aldığı haberlere göre Koç'ların herhangi bir hareket ihtimalini dikkate alarak Seyyar Jandarma Alayının kâmilen Munzur kenarına indirilmeyerek Orta dağın hâkim bir yerinde ihtiyata alınması ve Karaoğlan istikametine harekete müsait bir durumda bulundurulmasını emretmişti.

14 haziran 1938'de:

Müfettişlik Karargâh Muhafız Takımı 70 mevcutla Pertek köprüsünün korunmasına gönderildi.

Mameki Dağ Tugayı bölgesinde normal devam eden faaliyetler arasında 1 nci Seyyar Jandarma Taburundan ağır makineli tüfekle takviyeli bir müfrezeye, Aşağı ve Yukarı Rostan, Dergever köylerini aramış ve yakmıştı.

17 nci Tümen de; aynı şekilde faaliyetler arasında Hormik, Diztaş, Hemzik Uşağı hattının batısında 15 kadar köyü yaktı.

Erzincan Tugayı da; 11 nci Alay 2 nci Taburu ile Zeyni gediğinin 2 km. kuzeybatısındaki tepeler ile, Tayran gediği güneyindeki tepeleri, 1 nci

Taburu ile Keller komu batı sınırlarını, 3 nci Taburu ile Karacakale'nin 5 km. kuzeydoğusundaki tepeler hattını tutmuştu. 14 haziran 1938 akşam durumu şöyle idi:

Mameki Dağ Tugayı:

2 nci Seyyar Jandarma Taburu : Zel dağında ve Tugay emrinde:

25 nci Alay Karargâhı,

25 nci Alay 2 nci Tabur,

25 nci Alay Havan Takımı,

Bir dağ bataryası

25 nci Alay 1 nci Tabur

: Azizabdal'da

: Kerenko tepelerinde

Tugay Karargâhı,

25 nci Alay 1 nci Taburda, bir piyade takımı,

İstihkâm bölüğü,

Muhabere bölüğü,

Telsiz istasyonu,

Seyyar Jandarma Alayı 3 nci Tabur Karargâhı,

Seyyar Jandarma Alayı 3 nci Taburundan bir

bölük ve bir ağır makineli tüfek takımı : Kırmızı dağda

Seyyar Jandarma Alayı 3 nci Taburundan bir bölük

: Seyit Han'da

Seyyar Jandarma Alayı 3 nci Taburundan bir bölük,

Nakliye Taburu,

Sihhiye Müfrezesi,

Mameki Ambar Konağı,

Bir sahra fırını

: Mameki'de

17 nci Tümen:

Seyyar Jandarma Alayı 1 nci Taburundan iki piyade bölüğü ile bir top

: Sosvank'ta

1 nci Taburun kalanı,

Seyyar Jandarma Alayı Karargâhı,

Seyyar Jandarma Alayı 2 nci Tabur,

İstihkâm bölüğü,

Bir top

9 ncu Seyyar Jandarma Taburu

: Pozvenk'te

: Orta dağda

62 nci Alay Karargâhı,

62 nci Alay 2 nci Tabur,

Bir dağ bataryası

: Pülür doğusunda ve Hormik batısında ki tepelerde

62 nci Alay 1 nci Tabur

: Diztaş doğusundaki en hâkim sınırlarda

57 nci Alay Karargâhı,

Bir dağ bataryası,

3 nci Seyyar Jandarma Taburu

: Diztaş civarında ve Mercan deresinin iki tarafında

2 nci Tabur

: Molla Ali ve Gölbaşı sınırlarında

62 nci Alaydan bir makineli tüfek takımı ile bir piyade bölüğü

: Hopik kuzeyindeki tepede

Tümen Karargâhı,

Bir İstihkâm Bölüğü,

Telli ve Telsiz Muhabere Bölükleri,

Sihhiye Bölüğü,

Bir topçu takımı,

3 nci Süvari Bölüğü

57 nci Alay 1 nci Tabur,

Bir top takımı

: Pülür ve civarında

: Karaoğlan bölgesinde

Erzincan Tugayı:

11 nci Alay Karargâhı,

11 nci Alay 2 nci Tabur (bir bölük noksan),

Bir dağ bataryası

: Seydi Sultan güneyindeki Tayran gediğinde

Tugay Karargâhı,

İstihkâm bölüğü,

Muhabere bölüğü,

Telsiz istasyonu,

11 nci Alayın 1 nci Taburu,

Bir dağ bataryası,

11 nci Alayın 2 nci Taburundan bir bölük

11 nci Alayın 3 nci Taburu,

: Akbaba dağında;

Bir telsiz istasyonu : 3100 rakımlı Karacakale dağının takriben 2 km. doğusunda tepeler hattı üzerinde
 7 nci Alay : Pülümür'de;
 Köprücü Müfrezesi, Müfettişlik Muhafız Takımı : Pertek köprü başında;
 7 nci Kolordu Nakliye Taburu (canlı ve cansız bölükleri ile), Bir Muhabere bölüğü, İki Telsiz Müfrezesi : Elazığ'da.

15 Haziran 1938 günü de; Mameki Dağ Tugayı, 17 nci Tümen ve Erzincan Tugayı bölgelerinde keşif, gözütleme gibi normal faaliyetler devam etmekle beraber yer yer eşkıya hareketleri, kıtaların karşı ateşleri ile tart edildi ve bazı köy ve komlar yakıldı. Daha önceki günler gibi bu günde yapılan küçük müsademelerde kıtalarda bir miktar şehit ve yaralı verilmiş, haydutlar da bir hayli zayıfa uğratılmıştı.

16 Haziran 1938'de durum şöyle idi:

Mameki Dağ Tugayı bölgesinde; Tugay Komutanının emir ve komutasında Kerenko'nun güneyi ve Kuzeyi dağıın kuzeyi yamaçlarında tarama yapılmış ve bu taramada haydutlarla yapılan müsademede, 25 nci Alaydan bir er şehit ve bir er de yaralanmıştı.

17 nci Tümen Bölgesinde: 62 nci Alay, Merho kuzeydoğusu - Mansul Uşağı köyü 2 km. kadar batısındaki taşlı tepe hattına;

57 nci Alay, Gülhan Mezriasi - Katır gediği hattına varmış, Zaruk, Misafir Almaz, Han Uşağı köyleri yakılmıştı.

Erzincan Tugayı bölgesinde: 11 nci Alayın 2 nci Taburu bir kısmı ile Sebilbaba kuzeyindeki tepeleri tutmuş, diğer kısmı ile Tayran gediği, Sebilbaba arasında bulunmakta; 1 nci Tabur Zeyni gediği iki tarafındaki tepelerde bulunan haydutları tart ederek bu gediği tutmuş ve Birman gediği yolunu kapamıştı. Bu tabura Molla Ali köylülerinden 58 kişi teslim oldu.

3 ncü Tabur Karacakale civarında ilerlerken 150 kadar haydutun dört taraftan ateşine maruz kaldı ve yardım isteğinde bulundu. 1 nci Taburdan iki bölüğün bu taburu kurtarmak maksadı ile gönderilmesi üzerine akşama kadar devam eden müsademe sonunda haydutlar kaçtılar. Aynı gün harekâta katılan bir tayyare filosu da Zel dağı kuzeyinde bulunan Temnasi tepesini bombalamıştı.

4 ncü Genel Müfettişliğin 16 Haziran 1938'de verdiği emirde:

Erzincan Tugayının büyük kısmı ile Birman gediğinde olmak üzere Birman gediği - Harçi dağı hattına ilerlemesini;

17 nci Tümenin 19 Haziran 1938 akşamına kadar Harçi dağı - Hanuşağı hattına ilerleyerek Merho deresine hâkim olmasını ve Mercan vadisine temizlemeye devam etmesini, Mameki Dağ Tugayı bölgesinde de faaliyete başlamak üzere Seyyar Jandarma Alayı iki taburu ve bir topçu takımı ile 17 Haziran 1938'de Havikpah üzerinden Mameki Dağ Tugayı emrine girmek üzere Pozvenik'ten hareket etmesini, 9 ncü Seyyar Jandarma Taburu ile istihkâm bölüğünün Orta dağıda Tümen emrine bırakılmasını istemiş ve Seyyar Jandarma Alayının Mameki'de bulunan Süvari Bölüğünün Mameki Garnizon Komutanlığı emrine verildiğini bildirmişti.

17 Haziran 1938'de kıtalar bir yandan bir yandan Müfettişlik emrine göre hareketlerini düzenlerken bir yandan da eşkıya ile temas halinde bulunmuş ve yaptıkları müsademelerde yer yer haydutları ateşle tart etmişlerdi.

4 ncü Genel Müfettişlik çeşitli kaynaklardan aldığı haberlere göre, Koçuşaklıların hükümet kuvvetlerine baş kaldırmak üzere bulduklarını dikkate alarak hem Kalan tedibatını tamamlamak ve hem de Koç'ları baskı altında tutmak için eldeki kuvvetin takviyesi lüzumuna değinerek Muhafız Alayına hazırlık emri verilmesini Genelkurmay Başkanlığına ve İçişleri Bakanlığına arz etmişti. 18 Haziran 1938 günü de aynı faaliyetlere devamla geçti ve önemli bir olay olmadı.

19 Haziran'da; tedip bölgesi dışında Amutka, Havikpah, Çemişkezek ve daha bazı yerlerde hareket halinde bulunan mekkâri kolu ve karakol kuvvetlerimize küçük eşkıya gruplarının ateşle tecavüzleri gibi olaylar cereyan etmişti. Meydana gelen bu olaylar, olay yerlerine göre, simdilik Koç Şam, Yukarı Abbas aşiretleri ile Kureysan, Şeyhan grubu mensuplarının haydutlara katıldıkları anlaşılıyordu. Bu itibarla Genel Müfettişlik şu hususların yapılmasını ve tertiplerin alınmasını emretti:

57 nci Alay Karargâhı ile 2 nci Tabur ve bir batarya, Pülür köprüsü civarında toplanacak;

Mameki'deki Seyyar Jandarma Alayı topçu takımı ile derhal Hozat'a gönderilecek;

Erzincan Tugayı 17 nci Tümen emrine verilecek.

Jandarma karakollarında da şu değişiklikler yapılmıştı:

Hozat Jandarma Bölüğünün Pakire karakolu, Derik karakolunu; Sekedik karakolu, Kurkurik karakolunu takviye etmişler; İstiran, Torot, Sin karakolları birleştirilerek Deşt'e gönderilmiş;

Ovacık Jandarma Bölüğü Elgazi, Dirigi karakolları Pülür'de birlik merkezinde, Zeranik'te bulunan Havaçor karakolu ve bölüğün diğer kısmı Pülür'e gönderilerek bölük toplattırılmış, Pertek Jandarma Bölüğünü Şavak karakolu, Hıdırdamı karakolunu takviye etmiş, Kalan Jandarma Bölüğünü Havikpah karakolu Mameki'ye gidemediğinden Deşt'e gönderilmiş;

Pülümür'de kısa zamanda çok yiyecek bulundurulması 9 ncü Kolorududan istenmiş;

Erzak ve cephaneye sarfiyatında son derece tasarrufa riayet olunmasına işaret edilmiş;

Zeranik garnizon ve hükümetinin, subay ve memur ailelerinin Pülür'e celbi emredilmiş;

9 ncü Seyyar Jandarma Taburu Karaoğlan'a alınmıştı.

20 Haziran'da, birlikler daha önceki emirlere göre ileri hareketlerini devam ettirmektedir. Belirmekte olan ihtiyaçlara göre harekâtı sevk ve idare eden 4 ncü Genel Müfettişlik gördüğü lüzum üzerine bu gün de:

57 nci Alay Karargâhı ile 2 nci Taburun akşama kadar Bilgeç tepesi işgal etmesini istemiş ve Karaoğlan'daki taburu da bu alay emrine vermiştir. Ayrıca, haydutların kısa zamanda tenkili için kuvvetlerin kullanılmasına dair verdiği emirde:

Haydutların Hinzari - Bobyzebaba - Dojkbaba hattı ile kuzeye ve Zel dağı kuzeyindeki Timnas tepe - Azizabdal kuzeyi - 2635 rakımlı tepe hattı ile de güneye karşı mukavemet göstereceklerinin ve bu sebeple Ahpanos, İkiser bölgesinde ve Kutu deresinde saklanacaklarının çeşitli kaynaklardan haber alındığını ve tümen karşısında 180'den, Mameki Tugayının karşısında da 90'dan fazla silâh bulunmadığını açıklamış ve bu durumda tümenin harekât planı gereğince özellikle Birman kanadı ile kuzeyden güneye doğru süratle hareket etmesi halinde haydutların yukarıda belirtilen planlarına göre hareket edeceklerini belirtmiş ve tümenin Bobyzebaba - Karasakal - Dojkbaba hattına gelmesi ile Mameki Dağ Tugayının da kuzeye doğru harekete başlamasının ve işbirliği sağlanmasının ve bu arada Dojkbaba tepenin daha önce ele geçirilmesinin çok faydalı olacağına değinmiş ve Mameki Tugayının işlerini buna göre düzenleyerek tümenle birlikte görevlerini pek kısa zamanda bitirmelerini;

57 nci Alay ile, bu gün Hozat'a gelmekte olan Seyyar Jandarma Alayının Amutka üzerine yürütülmesini istemişti.

4 ncü Genel Müfettişlik ayrıca, Koç'luların haydutlara katılması dolayısıyla harekâtın süratle sonuçlandırılması için yeni bir tugay karargâhı ile takviyeli iki alayın Tunceli'ne gönderilmesini İçişleri Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığından istemişti.

21 Haziran'da: Mameki Dağ Tugayı bölgesinde mutad tarama faaliyeti yapılmış, 17 nci Tümen bölgesinde ise; Erzincan Tugayının sol kolu Birman gediği doğusundan, merkez kolundan takviyeli bir bölük de Zeyni gediğinin 4 km. kadar güneyinden tepeler hattı üzerindeki en hâkim tepesi işgal ettiler. Bu sırada sol koldaki 2 nci Tabur Harçi gediğinde ve taburun karşısında 100 kadar haydut bulunmakta idi.

19 Haziran 1938'de Hozat - Amutka telefon hattının kesilmesi ve Koç'luların Amutka karakoluna tecavüzü üzerine başlayan müsademe 20 Haziran'da durmuştu. Haydutlar karakolun etrafından ayrılmadıkları için müsademe tekrar devam etti. Karakolu kuşatılmış durumdan kurtarmak maksadı ile 21 Haziran'da Hozat'ta bulunan Seyyar Jandarma Alayı saat 10 00'da Amutka istikametine gönderildi. Alay, Zeynel tepeden itibaren haydutlarla karşılaşmış ve gittikçe şiddetli artan haydut direnmelerini taarruzla kırarak çetin müsademelerden sonra akşama kadar karakol bi-

nasına 1 km. kadar ilerlemiş ve karakola hâkim olan doğu ve güney sırt ve tepelerini ele geçirmiş ve gece lüzumsuz zayıata sebep olmamak için taarruz ertesi sabaha ertelenmişti. Alayın bu günlük zayıatı üç şehit, altı er, iki subay yaralı, haydutların zayıatı ise bir hayli fazla idi. Alayın 21 haziranda yaptığı harekâta bir tayyare filosu da katılmış Amutka ve Tagar köyleri ile Zeynel tepe bombalanmıştı.

Nihayet 22 haziran 1938'de Seyyar Jandarma Alayı tekrar taarruza başlayarak şiddetli müsademelerden sonra saat 08 30'da Amutka köyünü işgal etti ve Amutka karakolunu kurtardı. Bu müsademede bir er şehit, iki er yaralandı. Haydutlardan da karakol civarında 20 kadar ceset vardı.

Amutka'nın işgalinden sonra Ali boğazına doğru kaçan haydutlar üç tayyare filosu tarafından bombalanmışlardı.

Bundan sonra Seyyar Jandarma Alayının Zeynel tepe ile Amutka arasındaki hâkim sırtlarda bulunması, Hozat'taki 9 ncu Seyyar Jandarma Taburu ile topçu takımının Zeynel tepeye gönderilerek seyyar alayın yan ve gerilerini koruması, 62 nci Alayın Elazığ'da bulunan bir bölüğünün otomobile Hozat'a, oradan da Sirtikon'a gönderilmesi emredildi.

4 ncu Genel Müfettişliğin harekât bölgesine yeniden iki alay daha gönderilmesi isteği Genelkurmay Başkanlığınca dikkate alınmış ve Yozgat'ta bulunan 93 ncu Alayın trenle sevk edileceği Müfettişliğe bildirilmişti.

Genelkurmay ayrıca, 63 ncu Alaydan bir taburun çok kısa zamanda Elazığ'a gönderilmesini emretti.

23 haziranda: 57 nci Alay Karargâhı, 1 nci Tabur ve bir topçu takımı, daha önceki emre göre Bilgeç tepeye gelmiş ve burayı işgal etmişti. Keza bu gün bir tayyare filosu Tagar ve Buzan köylerini bombalamış ve civardaki sürülere makineli tüfek ateşi açmıştı.

24 haziran 1938'de:

Mameki Dağ Tugayı bölgesinde; Azizabdal'dan hareket ettirilen bir müfreze 2635 rakımlı tepeli ve bunun 2 km. batısındaki Dolubaba tepesini baskınla işgal etti. Aynı gün, 17 nci Tümen bölgesinde; 17 nci Tümen bütün kuvvetleri ile Dojkbaba - Badikân - Keçerekbaba - Fatgar - Aşkirik'in 4 km. batısındaki Mahmunut gediği hattına karşı taarruza başladı. Bu arada, Badikân, Delak bölgesindeki haydutların yan ve gerisine etki yapmak üzere sürülen bir müfreze Dojkbaba'nın 6 km. batısındaki Kızıl tepeli müsademe etmek suretiyle işgal ettiği sırada Kaçerekbaba batısındaki Aktaş köyü de işgal edilmişti. Böylece, akşama kadar devam eden taarruzi harekette Kızıl tepe - Delak - 2323 rakımlı tepe hattı ele geçirildi ve haydutlar Kızıl dağda fazla direnemediler. Bu harekâta 62 nci Alaydan iki şehit, sekiz yaralı verildi. Erzincan Tugayı bölgesinde de; tugay birlikleri hadisesiz olarak hedeflerine doğru ilerlediler. Bu günlük harekâta katılan iki uçaklı bir filo da Kalan bölgesinde Nazika, Briki, Meraş köylerini bombaladı.

Cephede ileri harekât yapılırken 63 ncu Alayın 400 mevcullu 1 nci Taburu trenle Elazığ'a gelmiş, Elazığ'daki tank müfrezesi Pertek köprüsü güney kıyısına gönderilmişti.

25 haziran 1938 durumu:

Mameki Dağ Tugayı bölgesinde birkaç yerde ufak tefek müsademelerden başka önemli bir olay olmadı.

17 nci Tümen bölgesinde: 62 nci Alay 2 nci Taburu ile Kızıl tepeli; Alay Karargâhı ve bir taburla da Delak bölgesini; Erzincan Tugayının sağ kolu 2323 Kavak batısındaki tepeli, Kameş köyüne kadar Kaçerekbaba sırtlarını; merkez kolu ile de Barke sırtlarını işgal etmekte idi. Sol kol, direnen 20 kadar haydutu tart ederek Mahmunut gediği kuzey sırtlarını geç vakit işgal etmişti. Bu arada, 93 ncu Alay saat 17 00'de trenle Elazığ'a gelerek ordugâha geçmiş, tank müfrezesi, tombaz aracı ile Muratsuyu kuzevine geçirilmişti.

26 haziranda kayda değer bir gelişme olmadı, 27 haziran 1938'de: Mameki Tugayı bölgesinde normal faaliyet devam ederken 17 nci Tümen bölgesinde; 62 nci Alay sıklet merkezini sağ kanadı üzerinde toplamakta, Erzincan Tugayı sağ ve merkez kolları ile Badikân - Midrik - Ariki hattına, sol kol ile de Mahmunut gediği güney sırtlarına ilerlemekte idi. Bu harekât sırasında haydutlar zayıat vererek mevziden mevze çekilme suretiyle direnmekte idiler. Sol kol Bobyzebaba'ya doğru ilerlerken 500 kadar insan ve 1 000 kadar hayvandan ibaret kafilenin Bobyzebaba tepeler hattına doğru kaçtıkları, bu kaçıyı desteklemek üzere 30 - 40 kadar haydutun Bobyzebaba'nın batısında kuzeye ve batıya karşı mevzilendiği görülyordu.

28 haziranda; 9 ncu Seyyar Jandarma Taburu Mameki'ye varmış ve bu tugay emrine verilmişti.

17 nci Tümen bölgesine; 62 nci Alay Koz dağı işgal etmiş, Erzincan Tugayının merkez ve sol kolları fazla bir mukavemetle maruz kalmadan Meraş ve Bobyzebaba'yı işgal etmişlerdi. Sağ kol ise; Kirgat ve Boduk bölgesinde haydutların esaslı direnmesi ile karşılaşmış ve akşama doğru bu direnme gittikçe artmıştı. Bir kısmı silâhlı ve diğer bir kısmı da balta ve kürekli olmak üzere 70 kadar haydutla pek yakından çarpışmalar olmuş ve haydutlara önemli miktarda zayıat verilmiş ve civardaki Ali, Midrik, Mitgel, Hotar, Ariki, Tenkâli, Meraş, Mezria-i Hikü ve Keçeler köyleri yakılmıştı. Bu günlük harekât sonunda Tümen, Koz dağı - Kirgat - Mitgel - Tenkâli - Bobyzebaba hattına varmış oldu. 29 haziran 1938'de birlik cephelelerinde önemli olaylar olmadı.

İkinci Tunceli Harekâtının başlamasından bu güne kadar zayıat durumu şöyle idi:

Tenkil kuvvetlerinde : 33 şehit, 60 yaralı

Ovacık, Zeranik Köyü (Foto: M. Sykes, 1915)

Haydutlardan : 163 ölü ve yaralı
Dehalet edenler : 866 insan
Yakılan köyler : 60

Kıtalarla haydutların 29 haziran 1938 durumu (Kroki : 51) dedir.

Sürüp giden Dersim galesi, hükümetin daha ciddi tedbirler almasını gerektiriyordu. Büyük Millet Meclisinin 30 haziran 1938 oturumunda Başbakan Celâl Bayar, Meclisin tatile girmesi dolayısıyla verdiği nutukta; Dersim meselesini kökünden halletmek için Ordu Manevrasında orduya görev verileceğini ve böylelikle takip kuvvetlerine tarama harekâtında yardım edileceğine işaret etmişti. Harekât bölgesindeki durumda henüz önemli bir değişiklik olmamıştı. 4 ncü Genel Müfettişlik, Mameki Dağ Tugayı bölgesinde; Azizabdal'da toplanacak tugay ihtiyatları ile Bobyezbaba'da bulunan Erzincan Tugayı kıtalarının müştereken Karasakal dağına taarruzunu emretmişti. Aynı gün akşama doğru 3 ncü Tugaydan bir bölük saat 17 00 sıralarında fazla mukavemet görmediği için Karasakal tepesini işgal etti. Amutka bölgesinde kayda değer bir olay olmamış, sadece müteakip günlerdeki harekât için tedbir almakla meşgul olunmuştu.

1 temmuz 1938'de ayaklanma bölgesindeki haydutların durumu şöyle idi:

Haydaran ve Kör Abbas aşiretlerinden 100 kadar silâhli Timnas tepe ve Roşnak boğazını tutmakta, bunların aile ve davarları Hinzari güneyindeki dere ve yaylalarda;

Silâhli 50 kadar Demenanlı haydut, Dolubaba ve Kerenco tepeleri etrafında, aileleri Piter, Kafat ve Laç deresi mağaralarında;

Keçel haydutlarından 100 kadar silâhli Karasakal yaylası civarında; diğer 50 kadar silâhli Bal Uşağı haydutları ile beraber Dojkbaba kuzey sirtlarında;

Abbas, Aşuran ve Beyit uşaklarından 50 kadar silâhli Dojkbaba güneyi sirtlarında;

Bu haydutların 5 - 6 bin tahmin edilen aile efradı İskisor, Ahpanos, Horan bölgelerindeki mağaralarda, dere tabanlarında ve Sırpat mağaralarında saklanmakta;

Koç, Resik ve Şam uşağı silâhli haydutları eski durumda, aileleri ve

davarları Ali boğazı bölgesine çekilmiş bulunmaktalar.

Grup grup gözetleme görevinde bulunan bu haydutlar civar köylerin yaylalarında bulunan halkın hayvan ve eşyalarını gaspetmekte, haydutluktan korktukları için halkı Sekedik ve Ağavis köylerine çekilen Karabalılara ait Karasil köyünü yağma etmişler, Ziyal köyünü yakmışlardı.

Bu durumda bulunan haydutlara karşı yapılan harekât ise:

Mameki Dağ Tugayı bölgesinde; 4 ncü Genel Müfettişliğin dünka emrine göre, Azizabdal'da toplanan iki taburluk bir kuvvetle Azizabdal'dan; Erzincan Tugayının sol kolunun büyüklük bir kısmı ile de Bobyezbaba'dan Karasakal istikametine, Mameki Dağ Tugay Komutanı idaresinde yapılan taarruzda Azizabdal - Karasakal - Bobyezbaba hattı işgal edilerek haydutların Ahpanos bölgesinden doğuya kaçmalarına engel olunmuş, Karasakal civarında mevzilenen topçu ile Ahpanos bölgesinde görülen insan ve hayvan sürüleri ateş altına alınmış ve bir hayli zayıf verdirilmişti.

17 ncü Tümen ve Amutka bölgelerindeki normal tarama faaliyetine devam edilmekte idi.

4 ncü Genel Müfettişlik, ayaklanma bölgesindeki halkı uyarmak maksadı ile zaman zaman yaptığı üzere bu gün de (1 temmuz 1938) uçak ile haydutların buldukları bölgelere attığı bildiriye (özetle): etraflarının çevrildiğini ve hükümete dehalet etmekten başka çareleri kalmadığını, dehalet edenlerin hayatlarının kurtarılacağını ve dehalet etmeyenlerin sonuna kadar takip edilerek her halde ele geçirileceklerini belirtmişti (Ek-7).

2 temmuz 1938'de; Mameki Dağ Tugayı bölgesinde, Dojkbaba taarruzunu ateşle desteklemek ve Karasakal, İksor doğu sirtlarını tutarak haydutların doğuya kaçmalarına mani olmak üzere takviyeli bir tabur Azizabdal'dan hareket ederek bu yerleri tutmuş, topçu ile Dojkbaba, 2570 rakımlı tepe ve civarı, ağır makineli tüfekle de Ahpanos, İksor bölgeleri ateş altına alınmıştı. Haydutların Kalan deresi boyunca güneye inmelerini sağlamak için ayrıca bir müfreze de gönderilmişti.

17 ncü Tümen bölgesinde; Dojkbaba ve güneyindeki 2570 rakımlı tepe hattını elde etmek üzere tümen emrindeki birlikler bu sabah saat 07 00' de taarruza geçtiler. Batıdan taarruz eden 62 ncü Alay 2570 rakımlı tepenin 1 km. batısındaki tepeye ve kuzeyden taarruz eden 3 ncü Tugayın sağ

kolu da Dojkbaba zirvesinin 500 metre kuzeyine kadar yaklaştılar. Haydutlar muhtelif gruplar halinde direnmelerine devam ediyorlar, kıtalar ise son derece arızalı arazide haydutlara karşı takdire değer şekilde saldırıyorlardı. Akşama doğru saat 19 30'da 2570 rakımlı tepe, saat 20 30'da da Dojkbaba sivrisi çok çetin bir muharebeden sonra zapt ve işgal edildi. Yapılan bu harekât bir tayyare filosu tarafından desteklendi ve bu yerler bombalandı. Bu günlük taarruzda 4 şehit, 17 er, 1 subay yaralı verilmişti. Haydutların zayıtı 40 dan fazla idi. Üç haydut da kendilerini uçurumdan atarak parçalandı.

8 Temmuz 1938 gününe kadar birlikler buldukları bölgelerde arazi ve hava şartları çok ağır olmasına rağmen devamlı surette tarama faaliyeti yapmış, bu hareketlerde zaman zaman ve yer yer haydut direnmeleri ile karşılaşıldığı için yapılan müsademelerde kitalarımızdan bir miktar şehit ve yaralı verilmişti. Haydutlara da oldukça ağır insan ve hayvan zayıtı verdirilmiş, yer yer dehaletler olmuş ve muhtelif bölgelerde haydutların tertiklikleri hayvan sürüleri toplattırılmış, yapılan tarama harekâtında zaman zaman tayyare desteği de yapılmış ve bazı köyler bombalanmış ve yakılmıştı.

Bundan sonraki günlerde de tarama faaliyeti aynı şekilde devam etmiş ve beliren ihtiyaca göre yeni müfrezeler tertiplenip görevlendirilmiş ve bölge komutanlıkları kuruluşlarında bazı değişiklikler yapılmıştır.

4 ncü Genel Müfettişlik 14 Temmuz 1938'de haydutlar üzerinde kesin sonuç almak maksadı ile şu taarruz emrini vermişti:

"1. Haydutların kolbaşları Kafat - Piter arasındaki Derviş mezarında ve büyük kısımları Meydan yaylası civarında görülmüşlerdir.

2. Hazırlık durumuna girmiş olan birlikler 15 Temmuz 1938 günü saat 04 00'ten itibaren buldukları hatlardan aşağıdaki şekil ve tertipte taarruz ederek Demenan ve Kalan haydutlarını imha edeceklerdir:

a. Erzincan Tugayı; sıklet merkezi ile 2635, Kanasor genel istikametinde olmak üzere güneye doğru taarruz edecek ve sağ kenadı ile de Kalan, Munzur vadi tabanlarını takip edecektir.

b. Mameki Dağ Tugayı; Azizabdal - Kırmızı dağ hattındaki kuvvetli haydutları tespit edecek ve Haris boynunu ile Azizabdal, Kerenko arasındaki boyun noktasından haydutların doğuya kaçmalarına engel olacaktır. Kırmızı dağ - Anavar komu - Haçlılı deresi mansabı hattında bulunan kuvvetler de Laç deresi ve mansabına hâkim olacak şekilde kuzeye ilerleyerek tertiplenecek, haydutların buradan ve özellikle Munzur vadisi tabanından güneye kaçmalarına kesin surette engel olacaktır. Pilvenk - Selçik - Anavar komu yollarını kapamakta olan sabit jandarma bölüğü de bu tugay emrinde.

c. Deşt Müfrezesi ile 63 ncü Alayın 1 nci Taburu; Selçik ile Vank arasındaki geçit yerlerini doğuya karşı kapayacak ve haydutların Munzur'u batıya geçmelerine mani olacaktır.

3. Haydutlar en son olarak Laç deresinde imha edilecek ve bu imha hareketi haydutların kaçmalarına fırsat ve imkân vermeyecek şekilde silat ve şiddetle yapılacaktır. Eğer 15 Temmuz günü akşamına kadar bir sonuç alınmazsa, kitalar vardıkları hatlarda kuvvetli güvenlik tedbirleri ile kalmalı ve ertesi günü harekâta devam olunmalıdır.

4. Birliklerce bildirilecek ihtiyaca göre bu taarruza hava kuvvetleri de iştirak ettirilecektir.

5. İki tugay sıkı irtibatla vazife görerek bu işte muvaffak olacaklardır. Erzincan Tugayı acele hallerde Mameki Dağ Tugayı ile Munzur suyu batısındaki kitalara emir ve talimat verir".

Bu emre uyarak Erzincan Tugay Komutanlığı da aynı gün (14 Temmuz 1938) taarruz emrini vermişti. Bu emre göre yapılacak harekâta; Erzincan Tugayı kuzeyden, Mameki Dağ Tugayı batıdan, 62 ncü Alay Müfrezesi ile Deşt Müfrezesi de batıdan olmak üzere haydutların çember içerisinde alınması düşünülmüştü.

15 Temmuz 1938 saat 04 00'te Müfettişlik emrine göre başlayan taarruz şu suretle gelişmişti:

Mameki Dağ Tugayı Kuvvetleri:

Kerenko bölgesinden bir bölük, Keçizeken köyüne hâkim sırtları, Kırmızı dağ bölgesindeki kuvvetler de, Keçizeken deresine hâkim noktaları tutmuştu.

Erzincan Tugayı kuvvetleri; Çat köyünün 1 km. kuzeyi, Kalan deresi mansabı 1 km. kuzeyi hattına kadar ilerlediler. 2635 rakımlı tepenin

4 km. batı ve güneybatısındaki tepelerde direnmek isteyen haydutların mukavemetini kıran sıklet merkezi, Aşağı Bor'un kuzeyindeki tepelere ilerlemekte idi.

Kerenko güneyinden doğuya geçmek isteyen haydut sürüleri bu bölgedeki 25 ncü Alay birlikleri tarafından ateşle önlenmişti.

Bu gün yapılan taarruzda Erzincan ve Mameki Dağ Tugayı birlikleri, haydutların adım adım yaptıkları çetin direnmelerini kırarak ileri hareketlerine devam etmiş ve Kafat'ın 2 km. kadar güneydoğusundaki Ardıç tepe - Piter köyünün 2 km. doğusu - Kanasor'un hemen kuzeyindeki tepe - Aşağı Bor'un hemen kuzeyindeki tepe - Kırmızı dağ kuzey yamaçları - Haçlılı deresi mansabı hattına vardılar ve geceyi bu hatta geçirdiler. Haydutların direndikleri yerlerde yapılan müsademelerde onlara Aşağı Bor, Haçlılı deresi mansabı karşısı bölgelerinde özellikle Kafat bölgesinde bir hayli zayıt verdirilmiş, taarruz eden kitalardan da 57 ncü Alayın 2 ncü Taburundan bir şehit, beş yaralı, 11 ncü Alaydan üç yaralı verilmişti.

16 temmuzda tekrar başlayan taarruzda, Kafat bölgesinde; 57 ncü Alayın takviyeli 2 ncü Taburu ile müsademe eden haydutlar üç taraftan çevrilmiş ve bir süre müsademeden sonra zayıt vererek mevzilerini terk etmiş, sürülerini bırakarak mağaralara sığınmışlardı. Bunun üzerine mağaralar ayrı ayrı abhûka edilerek aranmaya başlanmış üç mağarada yedi haydut imha, bir haydut da diri yakalanmış, Zaghe bölgesinde teslim olmamakta direnen birkaç kişi imha edilmişlerdi.

Piter bölgesinde; takviyeli bir bölük, köy civarında toplandıkları görülen haydutlar üzerine ağır silâhları ile ateş ederek haydutlara hayli zayıt verdi.

Keçizeken bölgesinde; 50 - 60 kadar haydutun Anamur komu sırtlarında bulunan 25 ncü Alay cephesine yaptığı şiddetli taarruz ağır zayıtla tartıldı. Piter doğusundaki tepede yapılan bir sıklet merkezi ile Aşağı Bor kuzeyindeki tepelerin batı ve güney yamaçları tamamıyla aranmış ve öğleden sonra Keçizeken deresi ile Munzur suyunun birleştiği yerin hemen kuzeydoğusunda kuvvetli bir haydut kitlesinin elinde bulunan tepe zapt edilmiş ve haydutlara ağır zayıt verdirilmişti. Bu günü muharebede de 25 ncü Alayın 2 ncü Taburundan bir şehit, bir gedikli yaralı, 11 ncü Alaydan iki er yaralı, 25 ncü Alaydan üç şehit, yedi yaralı verilmişti.

Harekât bölgesindeki kitaların 16 Temmuz 1938 durumu (Kuruluş: 9), (Kroki: 52) dedir.

Aynı gün 3 ncü Ordu Müfettişliğinden alınan 14 Temmuz 1938 tarihli şifrede: Ordu manevrasının üç safhala olacağı; birinci safhanın Tunceli'de tedip ve tarama; ikinci safhanın Elazığ bölgesinde manevra; üçüncü safhanın takip şeklinde yapılarak Urfa - Gaziantep hattına yürüyüş olduğu; birinci safhaya 15 Ağustos'ta; ikinci safhaya 3 Eylül'de başlanacağı bildirilmekte idi.

17 ve 18 Temmuz günlerinde, yer yer kaçmak maksadı ile yaptıkları birkaç teşebbüsleri def edilmiş ve muhtelif yerlerde yapılan müsademelerde 10 şehit, biri subay olmak üzere 17 yaralı verilmiş, haydutlardan ise 85 kadarı öldürülmüştü. Harekât gereği kadar tam bir ciddiyet içinde devam etmekte idi.

19 Temmuz 1938 günü, 11 ncü Alay Laç deresi ile Munzur suyunun birleştiği buruna doğru taarruza devam etmiş, alayın sağından 57 ncü Alayın 2 ncü Taburu da aynı hedefe doğru taarruza katılmıştı. Ayrıca bir tabur kuvvetindeki Laç Dere Müfrezesi; Kanasor civarından sıklet merkezi güneyde olmak üzere dereyi takiben taarruzunu ilerleterek haydutların mukavemetini kırmış, 11 ncü Alay hisasını getirmişti. Bu taarruzların sonunda kitalar Munzur suyuna kadar ilerleyebildiler.

20 Temmuz günü de harekât aynı şiddette devam etmiş ve yapılan müsademelerde 6 şehit, 10 yaralı verilmiş, 60 kadar haydut imha edilmişti.

21 temmuzda; Laç deresi mansabındaki haydutlara karşı Erzincan Tugayı ile kuzeyden, Mameki Tugayı ile güneyden, Laç Dere Müfrezesi ile de doğudan yapılan taarruz sonucunda haydutların şimdiye kadar olan inatla direnmeleri kırılmış, şaşkınlık içerisinde mağaralara, kayalıklara ve ağaç diplerine sığınmışlardı. Haydutların sığındığı, ağızları mazgalı taş duvarlarla kapatılmış mağaralar, cesur askerlerimiz tarafından kuşatılmış top ve makineli tüfek ateşinden başka 25 ncü Alaydan gönderilen istihkâm müfrezesi tarafından tahrip kalpları atılmak suretiyle mağaralar tahrip edilerek içindekiler öldürülmüş, can havli ile dışarıya fırlayanlar da ateşle imha edilmişti. Böylece tarama sahası içindeki mağara-

larda toplam olarak 216 haydut imha edilmiş, ayrıca 12 haydut cesedi Munzur suyu üzerinde görülmüştü. Bu kadar kanlı boğuşmaya rağmen halâ direnmekte olan bir mağara vardı. Bobyezbaba bölgesinde de, ileri sürülen keşif kollarımızla haydutlar arasında müsademe olmuş, bu müsademelerde üç er şehit verilmiş, iki piyade tüfeği ile bir hafif makineli tüfek haydutların eline geçmişti. Munzur suyu batısında bulunan 63 ncü Alayın 1 nci Tabur müfrezesi ile Munzur doğusundaki mağara önünde bulunan haydutlar arasında karşın karşıya müsademe yapılmış ve haydutlardan 20'si öldürülmüş, ikisi de kendilerini Munzur suyuna atmak suretiyle intihar etmişlerdi. 4 ncü Genel Müfettişlik, harekâtı, haydutlara aman vermeden yürütmekte idi. İçişleri Bakanlığının birkaç gün evvelki bir sorusuna verdiği cevaptaki:

5 - 7 bin kişinin batıya nakli;

Haydutluğa fiilen ve fikren katılmış olanların hapis ve tutuklanmalarının uygun olacağı;

Bu yıl haydutluğa saha teşkil eden (Karacakale - Kırk - Hinzari ve Darboğaz batısı - Seyithan - Kırmızı dağ tepeler hattı - Haçili deresi ağzı - Ballı Mezriası - Rıza'nın evi - Munzur suyu - Ana komu - Harçi dağı; ve bu dağ ile Karacakale arasındaki tepeler hattı) çevresinin iskân bakımından yasak bölge ilân edilmesinin uygun olacağı mütalaasını bildirmiş ve bu mütalaa İçişleri Bakanlığınca onanmıştı.

Ayrıca, 3 ncü Ordu Müfettişliğine de; Kalan tedip bölgesine Koç'luların bulunduğu Emirgan - Tagar dereeleri havzalarının da ilâve edilmesi gerektiğini arz etmişti.

22, 23 temmuz 1938 günlerinde de istihkâm müfrezelerinin tahrip kabili kullanmak suretiyle temizleme işine devam edilmiş ve bu arada bir hayli haydut imha edilmiş, çaresizlik karşısında yer yer kıtalarımıza dehaletler de olmuştu. ' 1

4 ncü Genel Müfettişlik, harekâtın başarılı bir şekilde ilerlemiş olması nedeniyle 23 temmuz 1938 günü verdiği emirde:

Laç deresi ve Munzur suları temizliklerini bitiren kıtalardan 25 nci Alay, Seyyar Jandarma Alayı 3 ncü Taburu, 2 nci Seyyar Jandarma Taburu ve 93 ncü Alayın 3 ncü Taburundan mürekkep Mameki Dağ Tugayının Kerenko (dahil) Kırmızı dağ--Zel dağı hattında; 11 nci Alay, 57 nci Alayın 2 nci Taburu ve 9 ncu Seyyar Jandarma Taburundan mürekkep Erzincan Tugayının Kerenko (harçi) - Azizabdal - Karasakal - Bobyezbaba hattında toplanmalarını istemişti.

24 temmuzda mutad tarama harekâtı devam ediyordu. Muhasara altında tutulmakta olan kırık mağaradaki 42 haydut dinamitle imha edilmekten korkarak teslim oldular. Bunların arasında Demenan'ın en azal haydutlarından ve en önemli kolbaşlarından Demenanlıları itaatsizliğe ve birçok direnmeye sevk eden Hassoğev ile Demenan Aşiret Reisi olup 35 sene mahkûm Cebrail'in oğlu Hüseyin de vardı.

Genel Müfettişlik emrine göre, Haydaran haydutlarının imhası maksadıyla yeni grup hazırlıkları yapılmakta idi. Müfettişlik bu grupları tüm yetkisinde bir karargâha bağlamanın doğru olacağını düşünerek manevraya katılacak 11 nci Piyade Alayı veya 1 nci Süvari Tümeni karargâhlarından birinin mümkünse 27 temmuz 1938'de Elazığ'da bulundurulmasını 3 ncü Ordu Müfettişliğine önermişti.

27 temmuz 1938'e kadar harekât aynı şekilde devam ettirilmiş ve bu zor karşısında yüzlerce aile dehalet etmişti. Müfettişlik görevlerini bitiren müfrez birliklerin esas kıtalarına katılmalarını emrederken Haydaranlılara karşı yapılacak harekât için gruplar yerlerini almakta ve dolaşısıyla bazı kıtaların yerleri değiştirilmekte idi.

Genelkurmay Başkanlığından alınan bir emirde: 3 ncü Ordu manevrasının birinci safhasını teşkil etmek üzere Tunceli bölgesinde yapılacak taramanın bütün Tunceli bölgesine teşmil edilmesi ve bu bölgedeki halkın tamamen silâhtan tecridi ile beraber her sene bu bölgenin ayrı ayrı sahalarında beliren haydutluk olaylarına tamamiyle son verilmesinin kararlaştırıldığı, bu tarama harekâtının 4 ncü Genel Müfettişlik ve İçişleri Bakanlığınca önerildiği üzere Kalan ve Demenan bölgelerinin 1 nci yasak bölge olarak tayin ve tespiti ile beraber daha yoğun kuvvetlerle sıkı taraması, Koç ve Şamlıların bulunduğu civar bölgelerin de 2 nci yasak bölge olarak daha zayıf kuvvetlerle basit bir tarzda yürüyüş ve geçişlerle aranmasının uygun olacağı bildirilmekte idi.

Genelkurmay Başkanlığının diğer bir emrinde: 1 nci yasak bölgenin; Karacakale - Darboğaz batısı - Seyithan - Kırmızı dağ tepeler hattı - Haçili deresi mansabı - Ballı Mezria - Rıza'nın evi - Munzur suyu - Ana ko-

mu - Harçi dağı ve gediği - Karacakale hattının çevrelediği saha. İkinci yasak bölgenin; Hozat ve Çemişkezek'in kuzey ve Munzur silsilesinin güneyindeki Koç ve Şamlıların buldukları saha olarak bildirilmişti.

Bir yandan ayaklanma bölgesinde kesin tedibatin ne suretle yapılacağı kararlaştırılır ve planlanırken diğer yandan 4 ncü Genel Müfettişlik devam eden tenkil harekâtını aksaksız yürütmek için 27 temmuzda verdiği emirde:

"1. Haydaran haydutları, Hingirvan - Tacino - Timnas tepe bölgelerindedir. Bunlar tedip edilecektir.

2. 93 ncü Alay Karargâhı ve 3 ncü Taburu, bu gün varacağı Nazımîye'den yarın (28 temmuz 1938) seyyar jandarma süvari bölüğünü de emrine alarak Hakiri bölgesine gidecek ve Mameki Tugayı emrine girecektir. Yürüyüşte bulunan 1 nci Taburunu da Seyithan bölgesinde Alay emrine alacaktır.

3. Pülümür'deki 7 nci Alay bir taburunu Salörek bölgesine sürerek Harçik suyundan kuzeye kaçacak haydutları önleyecek ve Erzincan Tugayının Pülümür'den yapacağı ikmalî himaye edecektir.

4. Erzincan Tugayı büyük kısmı ile Bobyezbaba - Küçükgöl dağı istikametinde, ikinci bir kolla Karasakal - Kozerek batısından Serbahri istikametinde yürümeğe ve Vartenik - Hüvit Mezriası istikametini de gözetleyip temizlemek üzere Keşiş - Bobyezbaba - Karasakal - Azizabdal hattında, 28 temmuz akşamına kadar hazırlanacaktır.

5. Mameki Dağ Tugayı; Markasorlar deresi ile Dereova deresi arasında, 93 ncü Alayla kapatılarak haydutların doğuya geçmelerine engel olacaktır. Geri kalan kuvvetleri ile de Dereova deresi mansabı - Zel dağı - Kerenko hattına kadar olan sahayı 29 temmuz 1938 akşamına kadar haydutlardan temizleyecektir".... denmekte idi.

28 ve 29 temmuz 1938 günleri bu emre göre yapılacak harekâtın hazırlıkları ile geçti ve bu arada bazı dehaletler olduğu gibi hazırlık bölgelerine intikal halinde olan bazı birliklerle haydutlar arasında yer yer müsademeler olmuş ve yapılacak büyük ölçüdeki tarama işleri ile yakından ilgilenmek üzere 3 ncü Ordu Karargâhı Elazığ'a gelmişti.

30 temmuz 1938 de:

Haydaran haydutlarının tedibi için 4 ncü Genel Müfettişliğin 27 temmuzda verdiği emrin tatbikatı olarak Haydaran bölgesinde durum şöyledir:

Taaruz kuvvetleri sabahleyin Küçükgöl dağı ve Kozerek batısındaki hâkim tepeleri müsademesiz işgal etmiş;

Kuzeyden Hingirvan'ın iki tarafından ilerleyen kuvvetler Tacino kuzeyinden ve Hingirvan güneyinden batıdan doğuya doğru Darboğaz'a akan derenin kuzey sirtlarına ve Kozerek köyünün 3 km. güneyindeki tepe ile Vartanik hattına kadar ilerlemişlerdi.

Haydutların bir tarafa kaçmalarını için 7 nci Alayın 2 nci Taburu Helbeş'e kadar Harçik tabanından ilerletilmiş ve ayrıca bir bölükle de, 11 nci Alay yakınında yine Harçik tabanını kapamaya memur edilmiş, 93 ncü Alay ile Hiştikân, Harçik doğu sirtları ve geçitleri, 25 nci Alay ve 2 nci Seyyar Jandarma Taburu ile de Mısırbân, Zel, Hüvit Mezriası batısı hattı, 3 ncü ve 9 ncu Seyyar Jandarma Taburları ile de, Kırmızı dağ - Kerenko - Karasakal hattı kapatılmıştı.

31 temmuz 1938'de Mameki Dağ Tugayı; 2 nci Seyyar Jandarma Taburu ile Timnas tepe ve civarını, Erzincan Tugayı da; 11 nci Alayla Gülbâr - Deşt hattını işgal ettiler. Birlikler akşama kadar Timnas doğu ve ku-

zey sirtları - Tonaş batı sirtları - Göneş - Gülkâr - Tacino hattına kadar ilerlediler ve bu hatta iki tugay birlikleri birleşerek Harçik deresine doğru cephe aldılar. 11 nci Alayın Bobyezbaba'dan sevk edilen 3 ncü Taburu Serbahri'ye ve Azizabdal'dan tarama yapan 9 ncu Seyyar Jandarma Taburu da Hüvit Mezriasına doğru ilerlediler ve Kutu deresine hâkim olarak Hüvit Mezriasında bulunan 2 nci Seyyar Jandarma Taburu müfrezesi ile de irtibat yaptılar. Tacino ve Zagke civarlarında direnmek isteyen haydutlar Erzincan Tugayının baskısı karşısında kısa bir müsademeyi müteakıf Harçik deresine doğru kaçmışlar, Dereova deresi mansabı yakınındaki sabit keşif kolu ile Aşağı Rabata batısındaki bölük, bölgelerinden kaçmak isteyen haydutları ateşle menetmişlerdi.

1 ağustos 1938'de; üzerlerine harekât yapılmakta olan Haydaran haydutları kuşatma çemberinden kaçamayarak Darboğaz'ın sarp olan batı yamaçlarında ve dere tabanındaki mağaralara sıkışmışlardı. Mameki ve Erzincan Tugayları bölgesinde yapılan taramada 100'den fazla haydut im-

ha edildi.

2 ve 3 ağustosta da aynı şekilde mağara ve kaya kovuklarının aranmasına devam edildi ve ele geçirilen bir hayli haydut ve hayvan imha edildi. Birliklerimizle haydutlar arasında yer yer müsademeler devam ediyordu. Haydaranlı Aşireti Reisi Hıdır'ın Suhari Mezriasında gizlendiği haberi üzerine sabit jandarma birlikleri ile Pülümür'deki 7 nci Alayın 2 nci Taburundan takviyeli iki bölük Tabur Komutanı emrinde bu haydudu imha işi ile görevlendirildi. Buradaki haydutlarla yapılan müsademede birçokları imha edilmiş ve ertesi gün Suhari köyü sarılmış ve yakılmışsa da Hıdır ve yakın avanesinin gece Miçi Mezriası istikametinde kaçtukları anlaşılmıştı.

Bu havalideki harekâtı 7 nci Alay Komutanının idare etmesi ve gereğinde 7 nci Alayın Salörek'te bulunan taburundan da faydalanılması emredildi. Bir yandan Hıdır'ın takibi işi ile uğraşılırken bir yandan da 4 ncü Genel Müfettişlikçe, Ordu manevrası ile yapılacak tarama harekâtının hazırlıkları ile meşgul olunuyordu. Çünkü 7 ağustos akşamına kadar Tunceli'deki bütün birlikler Tunceli Vali ve Komutanlığı emrinde idiler ve birliklerin son durumu bu komutanlıkça düzenlenecekti. Bu bakımdan 4 ncü Genel Müfettişlikçe tugaylara yeni bir ara hattı verildi ve 8 ağustos akşamına kadar 93 ncü Alayın 1 nci Taburu ile bir topçu bataryasının Hormik Komu'nda, alay karargâhı ile 2 nci Tabur, bir batarya ve 2 nci Seyyar Jandarma Taburunun Zel dağında, bir batarya ile takviyeli 25 nci Alay ile 9 ncu Seyyar Jandarma Taburunun Kırmızı dağıda toplanması, Seyyar Jandarma Alayının 3 ncü Taburunun 8 ağustosta Zeynel tepedeki alayına katılması, Erzincan Tugayının Salörek - Bobyebaba - Karasakal hatında birliklerini düzenlemesi ve ikmal yollarını emniyette bulundurulması ve bu arada bütün birliklerce arama ve taramaya devam edilmesi emredilmişti. 4 ncü Genel Müfettişlikçe yapılan harekâtın son ereceği bu günlerde 1 ağustos 1938'e kadar yapılan harekâta 13 subay, 162 er yaralı, 104 erin de şehit olduğu Genelkurmay Başkanlığının sorusuna karşılık olarak bildirildi.

4 ağustos 1938'de 4 ncü Genel Müfettişlik, tespit edilen manevra başlangıç durumuna göre birliklerin 7 ağustos akşamına kadar almalari gereken duruma ait özetle şu emri vermişti (Kroki: 53):

"17 nci Tümen Karargâhı, muhabere bölükleri, istihkâm bölüğü Pülür'de 8 ncu Kolordu emrinde;

Bir batarya ile 62 nci Alay Mansül uşağında, 3 ncü Seyyar Jandarma Taburu Harçi köyü batı sırtlarında 17 nci Tümen emrinde;

Bir dağ bataryası ile 57 nci Alay Bilgeç tepede 15 nci Tümen emrinde bulunacaklardır.

63 ncü Alayın 1 nci Taburu; emrinde 1 nci Bataryadan bir topçu takımı ile 12 nci Tümen emrinde olarak Çemişkezek bölgesinde bulunan Alayına katılacaktır.

Seyyar Jandarma Alayı bir dağ topçu takımı ile 34 ncü Alayın Zeynel tepeye gelmesini müteakip 9 ağustosta Pilav tepede 12 nci Tümen emrine;

Mameki Dağ Tugayı birlikleri 41 nci Tümen, Erzincan Tugayı 3 ncü Tümen emrine gireceklerdir.

Seyyar süvari bölüklerinden; 2 nci Süvari Bölüğü Mameki'de 7 nci Kolordu, Seyyar Alay süvari bölüğü Hozat'ta 8 nci Kolordu ve 3 ncü Seyyar Süvari Bölüğü 9 ncu Kolordu emrine gireceklerdir.

7 nci Kolordu Muhabere Taburundan 2 nci ve 4 ncü Muhabere Bölükleri kolordusu emrine verileceklerdir.

Vertetil'de bulunan uçak bölüğü ile Pertek köprü başında bulunan tank müfrezesi buldukları yerde ordu emrine gireceklerdir.

Mameki, Hozat, Deşt Garnizon Komutanlıkları ile Nazımiye, Mazkirt ve Çemişkezek Mevki Komutanlıkları bölgelerindeki kolordu ve tümen emrinde çalışacaklardır. Elazığ Garnizon Komutanı ile emrindeki kurum ve birlikler, ordunun vereceği emre göre hareket edeceklerdir.

Birlikler yukarıda bildirilen tertibatı alacaklar ve Müfettişlikten emir verildiğinde işaret edilen komutanlıklar emrine gireceklerdir".

5 ağustosta, manevra hazırlık durumundaki yerlerine ilerlemekte olan birlikler, rastladıkları haydut direnmelerini kırarak çok sayıda haydudu imha, eşya ve hayvanlarını müsadere ve bazı haydut köylerini tahrip ettiler veya yaktılar.

6 ağustos 1938'de de; kıtalar manevra başlangıç durumunu almak üzere yürüyüş ve hazırlıkla meşgul oldular.

4 ncü Genel Müfettişliğin, 3 ncü Ordu Müfettişliğinden aldığı emre göre, 8 ağustos 1938, sıfır saatten itibaren Tunceli harekâtı emir ve komutası 3 ncü Orduca deruhte edilecek ve 10 ağustos 1938'den itibaren harekâta başlanacaktır.

4 ncü Genel Müfettişlik, emrindeki birlik ve geri teşkillerin 7 ağustos akşam durumunu 3 ncü Ordu Müfettişliğine bildirdi (Kroki: 53) ve emrindeki kıtalara yaptığı tamimde de (özetle):

"Tam iki ay var ki Tunceli'nin Kalan, Demenan ve Haydaranlı gibi en çetin şekiller gösteren en yüksek dağlarında, karların üstünde, dolu ve yağmurların altında, en derin ve hasın derelerinde birlikte çalıştık. İlk önce takdir dili ile söylemeliyim ki, doğanın çıkarabildiği güçlüğü'nü hepsini yenersek erlerimiz sevk ve azim ve gayretle görevlerini yapmışlardır.

Aziz ruhlarını daimi bağlılığım ve taziz eden dilim ile anacağım şehitlerimiz, yine bağlı kalarak afiyetlerini dilediğim yaralılarımız bu gayret ve fedakârlıklarını kanlarını dökmek mertebesine çıkarmışlardır.

Subaylarımız bu cesur askerlerimize lâzımı gibi azimkârlık, yiğitlik ve fedakârlık örneği olmuşlardır. Komutanlarımız değerli ve isabetli sevk ve idare liyakatlarını göstermişlerdir.

Bu sırada Cumhuriyet Hükümetinin bütün amir ve memurları da azami çalışmaları ile orduya yardım göstermişlerdir. Askeri ve idari fazilet ve meziyetlerle vaki çalışmaların mahsulüdür ki, Başkomutanımız Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin, Cumhuriyet Ordumuza verdiği emir ve direktifler bu bölgelerde yerine getirilmiştir.

Bu vesile ile kurtuluşumuza dahil bütün er, erbaş, subay ve komutanlara başarılı olmalarını saygılarımla dilerim"... demekte idi.

Bu suretle 4 ncü Genel Müfettişlikçe uygulanan İkinci Tunceli Harekâtı sona ermiş ve 3 ncü Ordu manevrasının 1 nci safhası başlamış olacaktı.

2. İkinci Safha (III ncü Tunceli Harekâtı - 10 : 17 Ağustos 1938):

3 ncü Ordu manevrasının 1 nci safhasını teşkil eden bu harekât, gerçekte fiilen tedip niteliğinde olmayıp bundan önceki 4 ncü Genel Müfettişliğin bu bölgede yaptığı harekâtın tamamlanması niteliğinde idi.

Daha temmuz başlarında Genelkurmay Başkanlığının emirlerine göre, 3 ncü Ordu Müfettişliğince yapılan manevra hazırlıklarında; manevranın 1 nci safhasını teşkil edecek Tunceli tarama ve tedibine dair harekât planı şöyle idi:

"1. Taranacak bölgenin hududu:

Bu hududun tespitinde, senelerden beri Cumhuriyet Hükümetinin şefkat ve geniş ölçüdeki sosyal ve kültürel yardımlarından ve şimdiye kadar yapılan askeri harekâta uslanmayan, hükümet kuvvetleri karşısında sinnen ve fakat alışmış olduğu şekaveti yapmaya fırsat bekleyen haydutların oturdukları bölgelerin ve ayaklanmalarında daima faydalandıkları

arazi kısımlarının tarama hududu içine alınması göz önünde tutularak hudut şuralardan geçirilmiştir:

Kızıl gedik - Hıdırbaba dağı - Saban dağı - Pülümür'ün 4 km. kuzeyi - Azvat karakolunun 2 km. güneyi - Karacakale - Birman gediği - Horçı dağı - Katır gediği - Koçgölbaşı - Munzur silsilesi tepeler hattı - Orta dağı 3 km. doğusu - Fikrik dağı - Eğrişinar dağı - Biresor deresi - Fırat nehri (Murat nehrinin birleştiği yere kadar) - Murat nehri - Ulukale deresi - Kurt tepesi - Avşeker - Sörgüç - Balister - Çangal'ın 1 km. kuzeyi - Ayvatlı'nın 1 km. kuzeyi - Hopik'e kadar Piri suyu - Koçan - Aşağı Pohos - Mezria-i Çakıran'ın 4 km. batısı - Melkis - Çatal kaya - Bileçin'in 1 km. batısı (Kroki: 54).

2. Ordu; Tunceli'ni tarama ve tedip etmek hususunda almış olduğu görevi kısa zamanda ve kesin bir şekilde yapmak, Tunceli'de girilmemiş hiç bir yer bırakmamak, haydutların herhangi bir yere saklanmasına veya tarama sırasında bölge haricine çıkmasına meydan vermemek için muhiten dahile doğru kuşatıcı bir şekilde tarama bölgesinin her tarafından birden işe başlamayı uygun bulmuştur.

Bu maksatla taranacak bölge, arazi kesimi ve aşiretlerin yekdiğeri ile ilişkileri itibarıyla üç büyük bölgeye, her bölge sevk ve idare, arazinin şekküllat ve bölgeler içindeki aşiretlerin özellikleri bakımından yedi iç bölgeye ve her iç bölge de yine yukarıdaki esaslar ve aşiretlerin oturdukları bölgeler göz önünde tutularak 3-5 küçük bölüme ayrılmıştır.

3. Görevin tespit edilen esaslar dahilinde yapılabilmesi için arazinin sarplığı, Tunceli'deki aşiretlerin çıkarması muhtemel kuvvet miktarı ve görev gerekleri göz önüne alınarak manevraya ayrılan bütün kuvvetler (3 ncü, 12 ncü, 15 ncü, 17 ncü, 41 ncü Piyade Tümenleri, 1 ncü, 14 ncü Süvari Tümenleri ile halen Tunceli içinde bulunan Seyyar Jandarma Alayı ve 2 ncü, 3 ncü, 9 ncü Seyyar Jandarma Taburlar) tarama ve tedip hareketine iştirak ettirilmiştir. (Kroki: 54'te alay hududu ile gösterilen bölüm içindeki rakkamlar, o bölümde bulunan aşiretin çetin veya yumuşak olduğu, gereğinde çıkaracağı silâh adedine göre, sırf kuvvetlerin bölünmesi hakkında bir fikir vermek ve kuvvet hesabına bir esas olmak üzere, o bölüme ayrılacak kuvvetin miktarını göstermektedir. Esasen tespit edilen yedi iç bölgenin tedibine ayrılan kuvvetin sevk ve idaresi ve kuvvet bölümü, 15 ağustos 1938 durumuna göre her iç bölgedeki kuvvetleri sevk ve idare eden makam tarafından yapılır. Bu ölçü, en elverişsiz halde de görevi başarı ile yapmaya yetecek kuvvet miktarıdır. Yukarıda da belirtildiği üzere, tarama ve tedip hareketi bütün bölgenin her tarafında aynı gün başlayacaktır. Bu nedenle her bölümdeki kuta, kendi görevini daha kolay ve kısa zamanda yapabilirse kendisine nazaran daha meşgul olan komşu bölümdaki kutaya yardım edebilir ki, bunu iç bölgelere komuta eden daha üst sevk ve idare makamları düzenlerler).

Taramaya bundan daha az kuvvet ayırmak, tarama ve tedip süresinin uzamasını, dolayısıyla Tunceli bölgesinde kitaların uzun süre kalmalarını ve manevranın 2 ncü ve 3 ncü safhalarının da gecikmesini ve tara-

ma yapan bir kısım kuvvetin diğer safhalara daha yorgun olarak girmelerini gerektirecektir.

4. Kuvvetlerin düzen ve bölümünde, her iç bölgedeki aşiretlerin çetin ve yumuşak oluşu, o bölge arazisinin durumu göz önüne alınarak 1 ncü bölgeye 10; 2 ncü bölgeye 8; 3 ncü bölgeye 6; 4 ncü bölgeye 8; 5 ncü bölgeye 8 piyade taburu ve tarama bölgesinin güncü ve güneybatı bölgeleri süvarinin hareketine oldukça elverişli olduğundan, 6 ncü bölgeye 1 ncü Süvari Tümeni; 7 ncü bölgeye bir piyade alayı ile takviye edilmiş 14 ncü Süvari Tümeni ayrılmıştır. Şimdiye kadar Tunceli'de yapılan askeri harekattan alınan tecrübelerle göre arazinin sarplığı, topçunun kullanılmasını zorlaştırdığından çok topçu kuvveti vermekten vazgeçilmiş ve ortalama hesapla; piyade taburu ve süvari alayı için 1 - 2 dağ topu verilmeğe yetilmiştir.

Zırhlı birliklerin Tunceli'nin her yerinde işleyememesi dolayısıyla tarama hareketini idare eden büyük sevk ve idare makamı elinde bulunduğundan uygun görülmüştür. Bu suretle zırhlı birlikler, ulaştırma yollarının güvenliğinde, irtibat işinde ve gereğinde gidebilecekleri bölgelerdeki kuvvetleri takviyede kullanılacaktır. İnş yerlerinin sınırlı ve belli yerlerde olması yüzünden, hava kuvvetlerinin de bir elden idaresi ve tarama hareketini idare edecek büyük sevk ve idare makamı emrinde bulundurulması uygun görülmektedir.

5. Emir ve Komuta:

a. (Kroki: 54)'teki her iç bölgeye ayrılan kuvvetlerin sevk ve idaresi için bir tümen komutanı tarafından yapılması lüzumlu görülmüştür. Bunun için kuvvetlerin esas garnizonlarından geliş istikametleri ve mümkün mertebe az masrafla tarama bölgesine intikalleri göz önünde tutularak:

- 1 ncü İç Bölgeye 3 ncü Tümen;
- 2 ncü İç Bölgeye 17 ncü Tümen;
- 3 ncü İç Bölgeye 15 ncü Tümen;
- 4 ncü İç Bölgeye 12 ncü Tümen;
- 5 ncü İç Bölgeye 41 ncü Tümen;
- 6 ncü İç Bölgeye 1 ncü Süvari Tümeni;
- 7 ncü İç Bölgeye 14 ncü Süvari Tümeni... ayrılmıştır.

b. Her iç bölgede aynı zamanda başlayıp devam edecek tarama ve tedip meşgul tümenlerin müşterek etkilerini, karşılıklı yardımlarını sağlama gibi sevk ve idare ve ayrıca ikmal, işe, sıhhi ve veteriner gibi hizmetlerin sürdürülmesi işlerinin yönetimi bakımından 1 ncü ve 2 ncü bölgelerin 9 ncü Kolordu; 3 ncü ve 7 ncü bölgelerin 8 ncü Kolordu; 4 ncü, 5 ncü, 6 ncü bölgelerin 7 ncü Kolordu Komutanları emrine verilmesi uygun görülmüştür. Bu yüksek sevk ve idare makamları aynı zamanda kendi bölgelerinde tümenlerin kudretleri üstüne çıkan yol, geçit, köprü onarımı veya şası gibi işlerde de tümenlere yardım ederler.

c. Ordu manevrasına katılacak bütün birliklerin tarama ve tedibe memur edilmesi ve tarama hareketinin da ordu manevrasının birinci safhasını teşkil etmesi bakımından genel sevk ve idarenin de manevra komutanına verilmesi uygun gibi düşünülmektedir.

6. Halen Tunceli'de bulunan kitaların bu günkü yerleri ve tarama ile tedibin her yerde aynı gün başlayabilmesi, yeni gelecek kitaların kendilerine ayrılan bölümlere yakın bulunması ve yukarıdaki mütalaalar göz önünde tutularak kitaların 14 ağustos 1938'de alacakları durum (Kroki: 55) te gösterilmiştir. Ordu kitaları bu tertibi almadan, yani toplanma bitmeden önce Tunceli dışına çıkan veya kaçanlar, tarama bölgesini çevreleyen illerce esaslı istihbarat ile tespit olunmalı ve bu bilgiler derhal yakalanarak esas köylerinin dahil bulunduğu bölgenin komutanlarına teslim edilmelidirler.

7. Tespit edilen bu tertibe göre 15 ağustos 1938'de başlayacak olan tarama ve tedip işinin süreceği tahmin edilen zamanın hesabında, arazinin sarp olmasından ötürü bir taburun bir günde ancak 20 kilometrekarelik bir bölgeyi tarayabileceği esas kabul edilmiş ve buna göre 7200 kilometrekare büyüklüğünde bulunan tarama bölgesinin manevraya iştirak ettirilen toplam olarak 43 tabur ve altı süvari alayı ile; $7200/20 = 360/49 = 7.5$ günde taranabileceği sonucuna varılır. Ancak buna 1/4 ihtiyat da eklenecek taramanın 10 günde başarabileceği hesab edilmektedir.

8. Kitaların trenle manevra sahasına nakliyatı, manevranın her üç safhasında geri hizmet ve ikmal işlerinin ana hatları ile cereyan tarzı ve buna ait masraf miktarları tespit edilmiştir.

9. Her taraftan aynı günde başlanarak her bölüm ve bölge içinde çevreden içe doğru yapılacak tarama ve tedip işinden sonra, tümenlerin ilk toplanacakları bölgeler (Kroki: 55) te gösterilmiştir. Bundan sonra tümenler, manevranın ikinci safhası için gerekli ilk durumu almak üzere kısmen Palu bölgesine, kısmen Elazığ bölgesine intikal edeceklerdir".

Orduca hazırlanan bu manevra planı Genelkurmay Başkanlığınca da genellikle onanmış ve özette bazı hususlarda 3 ncü Ordu Müfettişliğinin dikkati çekilmişti.

Genelkurmay Başkanlığı:

Tarama bölgesinin güneybatı köşesindeki Bilasor deresi ile Fırat nehri kavşak noktasından itibaren Tavuk dağı - Evrek - Kızıl evler - Çemişkezek'in 2 km. kuzeyi - Süler Mezriasının 2 km. güneyi - Karako Mezriası hattının güneyinde kalan Çemişkezek ve civarı bölgesinin tarama bölgesinden çıkarılması;

Tarama harekâtına 10 ağustos 1938'den başlanarak 10 gün sürdü-rülmesini ve buna göre manevranın 26 ağustosta bitirilmesini;

Ordunun önerdiği üzere son ve kesin bir şekilde ve geniş ölçüde yapılacak bu tarama harekâtında, genel sevk ve idarenin 3 ncü Ordu Müfettişliğince deruhte edilmesini istiyordu.

Genelkurmay Başkanlığının uyarma ve direktiflerini dikkate alan 3 ncü Ordu Müfettişliği, 1 ağustos 1938'de birinci safhaya ait verdiği 1 numaralı harekât emrinde (özette) (Kroki: 56):

"1. Merho, Kalan, Demenan aşiretlerinden bu sene yapılan askeri harekât neticesinde birçokları yakalanmış ise de bazıları Kalan, Mercan havvalisine ve Münzur silsilesine kaçabilmişlerdir. Halen Haydaran bölgesinde harekât yapılmaktadır.

Demenan harekâtı yapılırken Koç ve Şam bölgelerinde görülen bazı hareketler halen kitalarımız tarafından gözetlenmektedir. Erzincan ve Kemalîye yönlere ara sıra mal ve davar götürdükleri ve bir kısmının son günlerde yerlerine döndükleri haber alınmıştır. Tunceli'nin diğer bölgelerinde sükûnet vardır.

2. Ordu; 5 nci Piyade, 2 nci Süvari Tümeni ve Tunceli'deki Seyyar Jandarma Birlikleri ile (Kroki: 56) daki bölgede tarama ve tedip harekâtı yapacaktır.

Harekâtın Maksadı:

Bu bölgedeki halkı silâhtan tamamıyla tecrit etmek, Tunceli'nin her sene ayrı ayrı sahalılarında beliren haydutluğa tamamen son vermektir.

Harekâtın Yapılış Tarzı:

Ordu bu görevi, bölgenin her tarafında birden harekete başlamak üzere kısa zamanda kesin, şedit, seri ve en etkili bir şekilde, haydutların herhangi bir yere sığınmasına veya tarama başlangıcında ve süresinde bölge dışına çıkmasına meydan veremeyecek şekilde yapacaktır.

3. (Kroki: 56) da gösterilen bölge içinde iskân bakımından:

a. Karacakale - Darboğaz batısı - Seyithan - Kırmızı dağı tepeler hattı - Haçilli deresi mansabı - Balı Mezriası - Rıza'nın evi - Münzur suyu Ana komu - Harci dağı hududu ile çevrilen saha 1 nci Yasak Bölge.

b. Masumpak Kalesi - Zeynel tepe - Pilav tepe - Ekrek köyünün 5 km. kuzeyindeki Boz tepe - Koçulu köyünden geçen dere ile bunun 2 km. güneyinden geçen dere arasındaki su taksim hattı - Setirke köyünden Yılan dağına giden yol (hariç) - Yılan dağı - 2100 rakımlı Hanife tepe ve bu tepenin 4 km. doğusundaki tepe - Masumpak Kalesi hududu ile çevrilen saha 2 nci Yasak Bölge olarak hükümetçe tespit ve kabul edilmiştir.

4. Tedip ve tarama bölgesi arazi kesimi, aşiretlerin ilişkileri bakımından üç büyük kısma ayrılmış ve bu kısımlardan herbirinin bir kolordu harekât bölgesini teşkil etmesi tensip edilmiştir.

Hozat'ın 10 km. güneyindeki Hıdırdarı - Korkurik - Hozat - (Hozat - Pülümür yolu) - Cevizli - Karagöl deresi batısı 8 nci Kolorduya verilmiştir (mevkiler 8 nci Kolorduya dahildir).

Bu hattın doğusunda kalan ve doğudan başlayarak Melkis - Kom dere - Değt - Vartanik - Azizabdul - 2635 - Doğrbaba - Kalan deresi - Münzur suyu kavşağı - Haçilli deresi ağzına kadar Münzur suyu - Haçilli deresi - Pokir dağı - Sincik dağı - Suribaba tepesi hattı ile ikiye ayrılmıştır. Bu hattın kuzeyi 9 ncu Kolorduya; güneyi 7 nci Kolorduya verilmiştir (mevkiler 7 nci Kolorduya dahildir).

5. Genel olarak 7 nci Kolordu 41 nci Piyade ve 1 nci Süvari Tümenlerinden, 8 nci Kolordu 12 nci, 15 nci Piyade ve 14 ncü Süvari Tümenlerinden, 9 ncu Kolordu 3 ncü ve 17 nci Piyade Tümenlerinden mürekkeptir.

6. Tümenlerin hudutları esasen kolordular tarafından tespit ve tayin edilecekse de arazi yapısı, aşiretlerin özellikleri, sevk ve idare bakımlarından kolordulara sırf bir esas olmak üzere tümen hudutlarının şuralardan geçirilmesi uygun olur:

a. 41 nci Tümen ile 1 nci Süvari Tümeni ara hattı; Aşağı Pohos - İriski - Sapbaba dağı - Kalman - Alman - Veşnak - Yukarı Kuvakin - Kırklar dağı - Çantur - Kalosan deresi - Kalosan - Yukarı Bornak - 2150 - Beyaz dağı - Mistikân hattı (mevkiler Süvari Tümenine dahil).

b. 14 ncü Süvari Tümeni ile 12 nci Tümen ara hattı; Karaca - Zeynel tepe - Pilav tepe (mevkiler 12 nci Tümenine dahil) - Ekrek - Tagar deresi (kom hizasına kadar - bu kısım 14 ncü Süvari Tümenine dahil).

c. 12 nci Tümen ile 15 nci Tümen ara hattı; Mistikân - Ağviran deresi (kom hizasına kadar - bu mevkiler 12 nci Tümenine dahil).

d. 15 nci Tümen ile 14 ncü Süvari Tümeni ara hattı; Kom - Kırklar tepe kuzeyi - Mahalle (mevkiler 14 ncü Süvari Tümenine dahil).

e. 3 ncü Tümen ile 17 nci Tümen ara hattı; Kaçkerekbaba - Dojik baba - Kalan deresi mansabı - Haçilli deresi mansabı hattı (mevkiler 17 nci Tümenine dahil).

7. Tedip ve taramada yasak bölgeler daha yoğun kuvvetlerle sıkı taranacaktır. Bunların dışında kalan bölgeler daha zayıf kuvvetlerle aramak suretiyle basit bir tarzda taranacaktır. Bununla beraber yerinde ve harekete başlamadan önce ve hareket sırasında alınacak bilgiye göre haydutların buldukları anlaşılabilir yerlerde kuvvet taksifi ile sıkı ve şedit taramadan kesin sonuç alınması daima göz önünde tutulmalıdır.

8. Tunceli harekâtı 10 ağustos 1938'de başlayacak, 6 ve kesin zaruret olursa 7 gün sürecek ve sonradan tümenler kendi tarama bölgelerinin mümkün olduğu kadar güney kısımlarında ve işe ambarlarına yakın bölgelerde toplanmış olacaktırlar. Bu durumda bir gün istirahat edildikten sonra manevranın ikinci safhası için alınması gerekli konuş yerlerine intikal hareketi başlayacak ve bu hareket 21 veya kesin zaruret halinde 22 ağustos 1938'de bitmiş olacaktır. Buna göre 22, 23 veya yalnız 23 ağustosta istirahat edilecek 24, 25, 26 ağustos günleri manevra, 30 ağustos Zafer Bayramı günü de geçit resmi olacaktır.

İntikal, manevra ve geçit resmi için emirler zamanında ayrıca verilecektir.

9. Kıtalar 8 ağustos 1938 akşamı şuralarda toplanacak ve toplanmanın bitmiş olduğunu Kolordular Orduya bildireceklerdir (Kroki: 57):

a. 7 nci Kolordu:

7 nci Kolordu Karargâhı ve Bağlı Birlikleri, Mameki'de;

41 nci Tümen Karargâhı ve Bağlı Birlikleri, Mameki'de;

93 ncü Alaydan bir tabur ve bir dağı bataryası, Hormi Komu'nda;

93 ncü Alay Karargâhı ile bir tabur, Timnaz'da;

2 nci Seyyar Jandarma Taburu ve bir dağı bataryası, Timnaz - Zel dağı bölgesinde;

93 ncü Alaydan bir tabur, Mameki'de;

25 nci Alay ve 9 ncü Jandarma Taburu emrinde dört toplu bir dağı bataryası ile, Kırmızı dağı bölgesinde;

1 nci Süvari Tümen Karargâhı, Bağlı Birlikleri, bir alay ve bir dağı toplu, Mazkirt'te;

Bir Süvari Alayı ve bir dağı toplu, Kalkaryesi, Mahalle bölgesinde;

Bir Süvari Alayı, Hiç'ta;

1 nci Süvari Tümenin Perî'den itibaren hareketi 7 nci Kolorduca tanzim edilecektir.

b. 8 nci Kolordu:

Kolordu Karargâhı ve Bağlı Birlikler, Hozat'ta;

12 nci Tümen Karargâhı ve Bağlı Birlikler, Hozat'ta;

34 ncü Alay yedi toplu iki dağı bataryası ile, Hozat batısındaki Zeynel tepede;

Seyyar Jandarma Alayı emrindeki iki dağı toplu ile, Pilav tepe'de;

15 nci Tümen Karargâhı ve Bağlı Birlikleri, Bilgiç tepe batısındaki Kışla'da;

38 nci Alay ve bir dağ bataryası, 6 ağustosta Ilıç'tan hareket ederek Tavuk - Mezria - Kızıl Ziyaret güneyi - Bahrebelli üzerinden 8 ağustosta Yukarı Brasor'un 2 km. kuzeydoğusundaki hâkim sırtlar ve boyun noktasında;

56 nci Alay ve bir dağ bataryası, 6 ağustosta Eriş'ten hareket ederek Üsküplü yolu ile 8 ağustosta Tümen Karargâhının güneyindeki Kışla - Söğütü bölgesinde;

Demiryolu ile Elazığ'a gelen 15 nci Tümenen bir dağ bataryası, 34 nci Piyade Alayı ile beraber Hozat'a gönderilmek suretiyle 12 nci Tümen emrine verilecektir.

57 nci Piyade Alayı 17 nci Tümenen verilecek dört toplu bir dağ bataryası ile, Bilgiç tepede;

14 nci Süvari Tümen Karargâhı, Bağlı birlikleri ve bir süvari alayı, Çemişkezek'te;

Bir süvari alayı, bir top ve 17 nci Tümenen iki toplu bir dağ bataryası ile takviyeli 63 nci Piyade Alayı, Çemişkezek'in kuzeybatısındaki Hezarı köyünün 5 km. kuzeybatısındaki tepelerde (batarya, 17 nci Tümenen Hozat'a gönderilecektir. 63 nci Alayın Değ'te bulunan taburu, alayına iltihak etmek üzere Hozat'tan geçerken bu bataryayı beraberinde götürmektedir).

Bir süvari alayı ve bir top, Karataş - Kızıl Ziyaret tepe bölgesinde.

c. 9 ncu Kolordu:

9 ncu Kolordu Karargâhı ve Bağlı Birlikleri, Sürbahan'da;

3 nci Tümen Karargâhı ve Bağlı Birlikleri, Zeyni geçidinde;

7 nci Piyade Alay Karargâhı ve bir piyade taburu, Pülümür'de; bir piyade taburu, Değt bucağında; bir piyade taburu, Salörek ve güneyinde;

143 nci Piyade Alayı, Karargâh ve bir taburu ile Harci dağı - Harci geçidinde; bir taburu ile Birman ve Fatkar gediklerinde; bir taburu ile Karacakale'de;

3 nci Tugay Komutanı emrindeki 11 nci Alay ve sekiz top 8 ağustosta Bobyeczaba - Karasakal bölgesinde bulunacak ve tümen emrine gircektir.

17 nci Tümen Karargâhı ve Bağlı Birlikleri, Pülür'de;

62 nci Piyade Alayı ve dört toplu bir dağ bataryası, Mansul uşağı - Ağtaş'ın 3 - 4 km. batısındaki sırtlarda;

3 nci Seyyar Jandarma Taburu, Harci köyü batı sırtlarında;

36 nci Piyade Alayı, emrindeki batarya ile birlikte 6 ağustosta Kemah'tan hareketle Çınarcı yolu ile Munzur silsilesi tepeler hattına gelecek ve buradan 17 nci Tümen emrine girerek, 8 ağustosta Pülür'e varacaktır.

19 ncu Piyade Alayı ve 41 nci Tümenen bir dağ bataryası, Değt'e gelerek ordu emrinde bulunacaktır.

10. Vertetil'deki hava kuvvetleri ile Elazığ'daki zırhlı tabur, ordu emrinde kalacaklardır.

11. Halen Tunceli'de bulunan jandarma süvari bölüklerinden birer bölük ordu, 7 nci, 8 nci ve 9 ncu Kolordular emrine girmek üzere 8 ağustosta Ordu ve Kolordu karargâhlarına katılacaklardır.

12. Halen Tunceli'de bulunan kıtaların 8 ağustos akşamına kadar bu durumu almalarının sağlanması Tunceli Vali ve Komutanlığından, Tunceli'ne yeni gelecek kıtaların 8 ağustos durumlarının zamanında bildirilmesini 7 nci, 8 nci ve 9 ncu Kolordulardan rica ederim.

13. Ani ihtiyaçları karşılamak için kolordularca birer istihkâm ve süvari müfrezesi tümenlerin emrine verilmelidir.

14. 8 nci ve 9 ncu Kolorduların kuzeyden gelen kıtaları kendi bölgelerine girerken Munzur silsilesi ve Mercan deresi bölgelerinde saklandıkları haber alınan haydutları temizleyecek ve ondan sonra kendilerine gösterilen bölgelere 8 ağustos 1938'de geleceklerdir.

15. Toplanma bölgesine gelen her kıta, bölgesi civarındaki geçit ve yolları tutmak ve gerekli tedbirleri almak suretiyle çevrelediği saha içinden herhangi bir şahsın harice çıkmasını menedecektir.

16. Ordu Karargâhı şimdilik Elazığ'dadır.

17. Ordu Muhabere Bölüğü Elazığ'a geldiğinde Ordu karargâhına ka-

tilacaktır"... demekte idi.

Ordu emrini alan kolordular, 2 ağustos 1938'den itibaren ordunun görüşüne bağlı kalarak kendi bölgelerine ait genel harekât emirlerini verdiler. Bir yandan manevranın başlamasına kadar 4 nci Genel Müfettişlikçe yürütülmekte olan tedip harekâtı devam ederken, bir yandan manevra hazırlıkları yapılmakta ve bu manevranın birinci safhasında Tunceli'de yapılacak tedip ve tarama harekâtı hakkında hükümetçe karar alınmakta idi.

Bakanlar Kurulunun 6 ağustos 1938'de aldığı kararda (özetle):

Her iki yasak bölgenin 3 numaralı yasak bölge olarak kabul ve ilanı;

Tunceli halkından ve yasak bölgelerin içinden ve dışından 5 - 7 bin kişinin batı illerine nakil ve iskânı;

Yasak bölge dışında bulunan ve fakat yerlerinde bırakılması caiz olmayan aşiret reisleri, kolbaşıları, seyit ve şerirlerle bunların aile ve yakınlarının da batıya nakle tabi tutulmaları;

Bu bölge halkının silâhtan tecridi ve harekâttan sonra da bu işe devam edilmesi;

Batıya nakledileceklerden ne kadarının hangi endüstri merkezlerine sevk edilecekleri;

Ele geçen mahkûmların, hükümlerinin infazı;

Asker kaçaklarının askerlik hizmeti gördürüldükten sonra batıda mürettep oldukları yerlere sevk;

Yasak bölgenin korunması için kuvvet çıkarılması gibi hususlar istenmekte idi.

Bu suretle Orduca yapılacak tedip ve tarama harekâtının amacı kesinlikle belirlenmiş oluyordu.

3 nci Ordu Müfettişliği 7 ağustos 1938'de yayımladığı bir emirde (özetle):

1 Numaralı harekât emrindeki görevin niteliği ve ne suretle yapılacağına hatırlatıktan başka:

"Bu görevin emredilen sürede yapılması için gündüz ve gece son derece uyanık bulunulacak, dikkat, faaliyet ve gayret harcanarak kesin ve duraksamaksızın hareket edilecek, haberleşme ile vakit geçirilmeyecektir.

Hareket sırasında mahallî hükümet reislerinden ve jandarmadan alınacak bilgi, ancak görevimizi kolaylaştıracak ve fakat kıtalarda yapılması gerekli görevi sınırlamayacaktır.

Cumhuriyet Ordusunun aldığı her görevi tarihi bir asalet ve necabetle cihana örnek, feragat ve fedakârlıkla ve en büyük takdirlerle mazhar olmuş görev aşkı ve ustalıklı başarıyla her vesile ile sabittir. Bunun en yakın bir örneği de iki aydır Tunceli'de devam eden tedip ve tarama harekâtıdır. Bu harekâtı isabet ve ustalıklı idare eden Tunceli'nin kudretli ve yüksek komutanına ve emirleri altında emsalsiz başarılar elde eden ordu ve jandarma kuvvetlerinin necip ve fedakâr komutan, subay ve erlerine tebrik, teşekkür ve takdirlerini bildirir, şehitlerimizi saygı ile anar ve Tunceli'ne yeni gelen kıtalarla beraber silâh arkadaşlarımızı, alınan tarihl görevde tamamen başarılı olacakları kanısı ve inancı ile selâmlarım.. demekte idi.

8 Ağustos gününü, birlikler hazırlık durumunu almakla geçirdiler.

9 ağustos 1938'de 8 nci Kolordu verdiği harekât emrinde:

10 ağustos 1938 saat 05 00'te tarama harekâtına başlanacağına işaretle, tarama bölgesinin mihraklarını teşkil eden şu noktaların birliklerce ele geçirilmesini istiyordu (Kroki: 58):

"15 nci Tümen birliklerinden; 57 nci Alay Sarıoğlan, Danzi, Koçyeri, 56 nci Alay Hanife tepesi, Kozluca, 38 nci Alay Yılan dağı büyük kısmı ile elde ettikten sonra Kırklar tepesinin 3 km. kuzeydoğusundaki taksim hattı üzerinden Ali boğazi, istikametlerinde ilerleyecekler.

Amergan, Hanuşağı ve Brasor derelerindeki haydutların kuzeye ve batıya kaçmalarına meydan verilmeyecektir.

14 nci Süvari Tümeni; Mürettep Tugayı (63 nci Piyade 3 nci Süvari Alaylarından mürekkep) ile Kırklar tepe istikametinde ilerleyerek bu tepayı ele geçirecek ve haydutların Brasor deresi ve güneyindeki kollarından batıya kaçmalarına mani olacaktır.

Çemişkezek'teki süvari alayları tümen emrinde olarak Pilav tepe ve

Ekrek istikametinde ilerleyerek Pilav tepe güneyindeki tepe ve Ekrek kuzeyindeki sırtları tutacaklar, Oskici, Ekrek ve Ali boğazı güneyindeki Tagar deresi kapatılacak ve buralarda hiç bir haydutun güneye ve batıya kaçmasına meydan verilmeyecektir.

Süvari Tümeninin Kızıl Ziyaret tepesindeki bölüğü, Zeynel tepedeki 12 nci Tümen Komutanı ile irtibat tesis edecek Karataş ve Sekedik'ten geçen Hadışar ve Ulukale istikametleri kapatılacaktır.

12 nci Tümen birlikleri; Zeynel tepe ve Pilav tepeden kuzeye doğru ilerleyerek bölgelerinde tarama yapacaklardır. Yerinde de kararlaştırıldığı üzere 34 nci Alay ile Seyyar Jandarma Alayı sıklet merkezleri iç yanlarında olarak, Amutka vadisinden haydutların güneye kaçmalarına meydan verilmeyecektir. Ali boğazı tabanı 12 nci Tümen aittir.

Ordu emrinde belirtilen tümen ara hatlarında değişiklik yoktur.

15 nci Tümen ilk iş olarak verilen genel istikametlerde ve tümençe tayin edilen şeritler içinde bulunan haydutları önlerine katarak bunları güneye süre süre Ali Boğazı'na tıkayacaklardır".

9 ncu Kolordu bölgesinde yapılacak tedip ve tarama için verdiği harekât planında (Kroki: 59):

Kolordunun harekâtını 10 - 13 ağustos'a kadar 1 nci safha, 14 - 16 ağustos'a kadar 2 nci safha olmak üzere tertiplemişti.

Kolordu 1 nci safha için birliklerine şu görevleri verdi:

"17 nci Tümen; sıklet merkezini Munzur suyu kuzey ve doğusundaki bölgede, özellikle yasak bölgede bulunduracaktır. Tümenin 13 ağustos akşamı varacağı ilk hedef zayıf kuvvetleri ile Pelikan - Susvank hattı, sıklet merkezi ile Kırmil bucağı - Koz dağı - Kaçkerekbaba dağı hattıdır.

Esas temizleme hedefleri şunlardır:

Koçgölbashi, Haremi deresi - Pülür'den Ana komuna kadar Munzur suyu havzası, Mercan deresinin iki tarafı, Merho deresidir.

3 ncu Tümen; sıklet merkezini yasak bölge içinde bulunduracaktır. 7 nci Alay kendi bölgesini doğudan batıya doğru tarayarak sonunda Pülümür - Kemertimürt hattı ile Fahribaba tepesi - Şanık dağı - Halyses güneyi

hattı arasında, batıya karşı cephe alacak ve yasak bölgenin doğu sınırını tıkayacak ve bu hatlar içinde kalan dere tabanlarını ve ulaştırma yollarını arayarak temizleyecektir. 13 ağustos 1938 günü için bu alayın hedefi Danzik batısı - Halyses güneyi hattıdır.

3 ncu Tümen büyük kısmı, 143 ncu Alayı ile kuzeyden güneye ve 3 ncu Tugayı ile güneyden kuzeye doğru hareket ederek Birman gediğinden güneydoğuya ve güneybatıya doğru giden hattı içtimalar, Kalan deresinin Aşkirik ile Çirgat arasındaki kısmı ve bu dereden güneye doğru giden hattı içtimalar taranacak ve tümen büyük kısmı ile 13 ağustosta Çirgat - Tız genel hattına varacaktır.

Bu dört günlük harekât sırasında şu mevkiiler kuvvetli ve sabit müfrezelerle tutularak, haydutların bu istikametlerden kaçması menedilecek ve kıtaların gerileri temin edilecektir.

Pülümür, Zeynel gediği, Bobyebzaba, Karasakal (3 ncu Tümen tarafından), Harci dağı, Pülümür mevkiileri (17 nci Tümen tarafından) sağlanacaktır".

Kolordu 2 nci safha için de (14 - 16 ağustos 1938) şu görevleri verdi:

17 nci Tümenin tarama hedefleri; tekrar Merho deresi, Kaçkerekbaba, Dojkbaba - 2570 Kızıl tepe - 3134 Koz dağı manzumesi, bu iki manzume arasındaki dere hattı, Kalan deresi tabanı ve mağaraları, Nanik uşağı deresi, Munzur suyu güney havzası.

3 ncu Tümenin en önemli tarama hedefleri ise; Kalan deresi (hariç) ile Dar boğaz (dahil) arasında kalan dağlar ve dere manzumesi, Kutu deresi tabanı ve mağaraları ile Dar boğaz tabanı ve mağaraları.

Kolordu aynı harekât planında, iki safha halinde yapılacak tarama harekâtından sonra toplanma tarzını da tertiplemiş bulunmakta idi.

10 Ağustos 1938 durumu:

Kolordular birinci safha için tespit edilen başlangıç durumunu tamam almış, Ordu Karargâhı da Hozat'a gelmiş bulunuyordu. Haydutları dair alınan haberler ise şöyle idi (Kroki: 58, 59):

8 nci Kolordu bölgesinde, Zeynel tepe ile Pilav tepe arasından kuzeye doğru kaçan bir haydut grubu;

9 ncu Kolordu bölgesinde, Fatkar, Barke, Tenkoli, Bodihan, Çirgat, Kalan, Merho, 2323, Aktas kuzeyi, Harmi kuzeyi, Külhan mezriasının güneydoğusunda küçük haydut grupları.

Bu gün sabahtan itibaren başlayan tarama harekâtında durum şöyle idi:

7 nci Kolordu bölgesinde; 41 nci Tümen saat 05 00'te tarama harekâtına başlamış, 1 nci Süvari Tümeni de geçit ve gedikleri tıkamıştı.

8 nci Kolordu bölgesinde; 15 nci Tümen 56 nci ve 57 nci Alayları bölgelerinde gece sükunetle geçmiş, 38 nci Alay ile irtibat sağlanabilmişti. Bu alay bir taburu ile Hovaçor deresi güneyindeki Anuk tepede, kalanı ile Deve boynu deresi ile Brasoru Ulya yaylası boyun noktası arasındaki tepeler hattı üzerinde bulunmakta.

12 nci Tümen bölgesinde; 34 ncu Alay Amutka, Seyyar Jandarma Alayı Bozan istikametinde, süvari alayı Çemişkezek'ten kuzeye doğru ilerlemekte, tümen karargâhı Zeynel tepede bulunmakta idi.

9 ncu Kolordu bölgesinde devam etmekte olan tarama harekâtında; 41 nci Tümen birlikleri bu günkü tarama hedeflerine varmışlar, 11 nci Süvari Alayı bölgesinde yedi haydut ele geçirilmiş, 8 nci ve 9 ncu Kolordu bölgelerinde gece genellikle sakin geçmişti.

12 Ağustos 1938 durumu:

7 nci Kolordu bölgesinde; 41 nci Tümenin 93 ncu Alayı Mısırbani - Hüvit mezriası hattının güneyinde Dar boğaz ile Kutu deresi arasındaki bölgeyi taramakta, 25 nci Alayı Kırmızı dağın doğu kısmı ile Dar boğaz arasındaki Demenanlıları toplamak üzere tertibat almakta, 1 nci Süvari Tümeni bölgesinde yapılan taramada, 20 tüfek ele geçirilmiş bulunmakta idi. Deşt'te bulunan 19 ncu Alaydan bir tabur bu bölgede yapılacak tarama için 7 nci Kolordu emrine verilmişti.

8 nci Kolordu bölgesinde; 12 nci Tümen Karargâhı Amutka'da, 34 ncu Alay Tagar'dan itibaren Bozan sırtlarına doğru Ağviran deresine hâkim sırtları tutmuş, Seyyar Jandarma Alayı Bozan deresi güneybatısındaki tepede, bir taburu ile Avgülü güneybatısındaki tepeleri işgal etmişti. 14 ncu Süvari Tümenin Çemişkezek'ten kuzeye ilerleyen birlikleri seyyar jandarma alayı ile irtibatlı olarak Ali boğazı doğusundaki sırtları tutmuş, Koçulu civarında Tagar deresi iki tarafına 1.5 bölük kadar süvari sürülmüştü. 63 ncu Alay ile 3 ncu Süvari Alayından mürekkep tugay birlikleri

1930'ların Dersim Aşiret Reisleri: Ortada Seyit Rıza'nın oğlu Şeyh Hasan, sağda Rehber İbrahim Ağa, solda Seyit Ağa'nın oğlu Ali Haydar Ağa (Dersim ve Derebeyi kitabından)

Koçulu - Kırklar tepesi hattını müsademesiz işgal etmişler, 63 nci Alay Koçulu kuzeyinde, 3 nci Süvari Alayı Kırklar tepesinde bulunmakta, 38 nci Alay karşılaştığı haydutları önüne katarak büyük kısmı ile Yılan dağı'nın güney doğusunda Ali boğazına hâkim sirtları tutmuş ve buradan Ali boğazına inen dereleri kapatılmıştı. 56 nci Alay müsademesiz Çerhik - Pamamlı hattına gelmişti. Bu gün üç uçaklı bir filo Ali boğazını bombaladı.

9 ncu Kolordu bölgesinde; 17 nci Tümen birlikleri Pelikan dağı - Sosvenk - Merho deresi hattına varmış, 143 nci Alayın bir taburu Kızıl çayır'a, bir taburu Fatkar'a, diğer bir taburu da Kürk'e varmışlar ve bu taramada haydutlara bir hayli zayıt verdirilmişti. Kutu deresi ile Dar boğaz arasında tarama yapan 3 nci Tugay kıtaları rastladıkları haydutlardan 25 kadarını imha etmişler, diğer haydutlar Dar boğaz istikametinde kaçmışlardı. 7 nci Alayın bir taburu Danzik bölgesine varmış, bir taburu ile Salörek güneyi ve doğusundaki bölgeyi taramış, diğer taburu ise doğudan batıya ve Barko köyüne doğru taramaya devam etmekte idi.

13 ağustos 1938 günü de kolordular bölgelerinde, şu suretle taramaya devam edildi (Kroki: 60):

7 nci Kolordu bölgesinde; Kırmızı dağın doğu ve güneydoğusu ile batı ve güneybatısındaki sıkı arama ve taramada buralarda saklanan haydutlarla yapılan müsademelerde 300 kadarı imha edildi ve tarama çemberi dışında kalan ve saklananların takibine devam edildi. Süvari Tümeni bölgesinde de alaylar taramaya devam etmişler, 10 Haydaranlı, iki Demenanlı haydut imha edilmiş, altı tüfek, 15 tabanca ele geçirilmişti. 19 ncu Alayın ordu ihtiyatında bulunan kısmı da bu geceden itibaren 7 nci Kolordu emrine verildi.

8 nci Kolordu bölgesinde; 12 nci Tümen Karargâhı Bozan'da, 34 nci Alay Ali boğazına doğru Tagar deresi tabanından ve güney sirtlarından ilerleyerek bu derenin boyunca komundan inen dere ile birleştiği noktaya kadar gelmiş, bu noktadan dere güneyindeki sirtları da seyyar jandarma alayı işgal etmiş ve bu bölgede bu gün yapılan taramada bir hayli hayvan sürüleri ele geçirilmişti. 14 ncu Süvari Tümeni iki alayı ile Ali boğazı ve Koçulu köyünün hemen kuzeyinde Tagar deresi kapatılmıştı. 63 nci Alay Koçulu - Kırklar tepesi hattından doğuya ilerlemiş ve dere tabanına indirdiği müfrezelerle rastladığı komları yakmıştı. 56 nci Alay, 38 nci Alaya (batıya) doğru yansıtılmış ve çıkardığı müfrezelerle Avgölünün batısında tarama yapmıştı. 15 nci Tümenin 38 nci Alayı Ali boğazına hâkim tepelere yansımış, 56 nci Alay büyük kısmı ile Boyun komu batısındaki sirtlarda ve kısmen de dere tabanında, 15 nci Tümen Karargâhı Kozluca'nın 2 km. batısındaki sirtta bulunmaktalar.

9 ncu Kolordu bölgesinde; Ağdat - Kızıl tepe - Kaçkerekbaba hattına varmış bulunan 17 nci Tümene Dojikkaba'yı ve İkisor-la Çirgat arasındaki Kalan deresine batı yönden hâkim bulunan sirtları işgal etmesi emredildi. 3 nci Tümenin 143 nci Alayı iki taburu ile Kızıl Çayır güneyi - Barke hattına varmış, 3 nci Tugayın Eobyebaba'da bulunan 7 nci Alayın 2 nci Taburu, Şeyhan'ın doğu sirtlarını ve Dar boğazı tutmuştu. Bu kolordu bölgesinde de birlikler yaptıkları arama ve tarama hareketlerinde haydutlarla yapılan müsademelerde bir çoklarını imha etmişler, bir kısmını diri olarak yakalamışlar, bir miktar silâh ve hayvan da ele geçirmişlerdi.

7 nci Kolordu bölgesinde; 41 nci Tümen Karargâhı Deşt'te, 93 nci Alayın 3 nci Taburu Pah bölgesine kaçan haydutları sıkıştırmak suretiyle Haydaranlı ve Demenanlılardan 83'ünü imha etmiş, Alayın 1 nci ve 2 nci Taburları Deşt'e varmışlardı. Bu alay Kırmızı dağın batı kısmında ve Laç deresinin iki tarafında tarama hareketine devam etmekte. 2635 rakımı tepeden Kafat, Piter, Çat istikametlerine ve Kollaç, Munzur sularına doğru tarayarak ilerleyen 9 ncu Seyyar Jandarma Taburu da, Piter tepesine kadar ilerlemiş bulunmakta idi. 1 nci Süvari Tümen Karargâhı ile 2 nci Seyyar Jandarma Taburu Nazımiye'ye geldiler. Bu süvari tümeni birliklerinin Nazımiye bölgesinde yaptıkları arama ve taramada, 70 Haydaranlı, altı Demenanlı imha edildi. 14 ncu Süvari Alayı Nazımiye'nin 6 km. doğusundaki Hop bölgesinde, 11 nci Süvari Alayı Mazkirt ve kuzeyinde taramaya devam etmekte.

8 nci Kolordu bölgesinde; 12 nci Tümen bölgesindeki haydutların reisleri ile birlikte Dokuz sıra Mağaralarında saklandıklarının haber alınması üzerine bunları ele geçirmek maksadı ile Seyyar Jandarma Alayından gönderilen bir bölük haydutlarla müsademeye tutuştu ve bu çatışmaya 57 nci Alay müfrezeleri ve topçusu yardımcı bulundular. İki er şehit, dört er de yaralı veren bölük, vadi tabanını takiben 34 ncu Alaya iltihak etti. Aynı bölük 34 ncu Alaydan takviyeli bir bölük de verilmek suretiyle beraberce mağaraların tekrar kuşatılmasına ve içindekilerin imhasına memur edildiler. 15 nci Tümenin 38 nci Alayı bölgesinde yapılan taramada,

Yılan dağından Ali boğazına inen dereelerde 65 haydut imha edildi. 57 nci Alay boğazdan içeriye girdi ve iki mağarayı kuşatarak ateş altına aldı ve bombaladı. Bu müsademede haydutlar bir hayli zayıt verdiler. Boğaza hâkim sirtlarda bulunan 56 nci Alay, 38 nci ve 57 nci Alayların yaptıkları harekâta yardımla yetindi. 63 nci Alayın 2 nci Taburu saat 05 00'te Tagar deresi vadi tabanından ilerleyerek Koma varmıştı. Bu alayın 1 nci Taburu Tagar deresindeki mağaraları tarayarak kuzeye doğru ilerlemekte, bu taburun çıkardığı bir bölük Koçulu civarındaki dereyi tıkanmış ve buradaki mağaraları taramıştı. Bir Süvari Alayı, Koçulu civarında vadi tabanında tarama ile meşgul.

9 ncu Kolordu bölgesinde; 17 nci Tümen birlikleri bu sabahki harekâta haydutlardan yedisini imha etmişler, bir miktarını da diri olarak yakalamışlardı. 62 nci Alayın 1 nci Taburu da Kaçkerekbaba'da yaptığı taramada 32 haydudu imha etmiş, 16 kadını da diri ele geçirmişti. 3 ncu Tümen birlikleri tarama yaparak Çirgat - Tız hattına varmış ve bu hareket sırasında 28 haydut yakalanmış, 25 kadar haydut da Mahmunut geçidiğini aşmak suretiyle doğuya doğru kaçmışlardı. 143 ncu Alay yaptığı tarama hareketinde 13 haydudu imha etmiş ve diğer haydutların sığındığı haber alınan Mitgel köyü civarındaki mağaraları kuşatmıştı. Bu sabah silâhlı bir haydut grubunun Zeranik kuzeyindeki Ziyaret tepelerine doğru gittiğinin haber alınması üzerine de 15 nci ve 17 nci Tümenlerden birer tabur bu istikamete gönderilmişti.

Aynı günün (14 ağustos 1938) akşamı ise:

7 nci Kolordu bölgesinde; 41 nci Tümenin Piter, Kafat bölgesinde Munzur'un doğu ve batısında yaptığı taramada, kıtalarımıza Vank bölgesinde ateşle karşı koyan 38 haydut imha edilmiş, ayrıca, Kafat civarında Munzur batısına geçmek isteyen üç haydut takip ve imha edilmiş, Kafat deresine kaçan dört haydut takip edilmişse de yakalanamamıştı.

8 nci Kolordu bölgesinde; genellikle önemli bir olay olmamış, diğer kolordular bölgesinde olduğu üzere arama ve tarama hareketine devam edilmişti.

9 ncu Kolordu bölgesinde; devam eden arama ve taramada çok sayıda haydut sığındıkları mağaralarda imha edilmiş ve bir miktar da silâh ve cephane ele geçirilmişti.

15 ağustos 1938 sabah durumu:

7 nci Kolordu bölgesinde; 41 nci Tümen birliklerinin yaptığı taramada Deşt kuzeyindeki Hacılı köyü haydutlarından 13'ü daha imha edildi. Deşt bölgesindeki Zimbik mezriasi, Halvari, Kırmızı Mezria köylerinde yapılan taramada ise bu köylerden silâhla karşı koyan haydutlar da imha edildi ve köyleri yakıldı. Laç deresi içinde yapılan taramada da Munzur'un batısına geçmek isteyen haydutlardan bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı da Kalan deresi boyunca İkisor, Ahpanos deresi istikametlerinde kaçmışlardı. Karargâhı Çukür'da bulunan Süvari Tümeni; 2 nci Seyyar Jandarma Taburu ve Hot'ta toplanan 14 ncu Süvari Alayı ile Dar boğaz deresi - kolordunun doğu hududu arasında yaptığı taramada bu bölgeye sığınan 281 Demenan ve Haydaranlı haydudu imha ettiler. 41 nci ve 11 nci Süvari Alayları da, bölgelerinde aynı şekilde tarama ve arama yapmakta idiler.

8 nci Kolordu bölgesinde; 12 nci Tümenin Tagar deresinin güncyini kapayan çok sarp ve dik yamaçlar üzerindeki mağaraların aranmasında, Avgölü hizasında tabanda bulunan 34 ncu Alaydan takviyeli bir bölük batıya doğru, seyyar jandarma alayından bir bölük, ilçe hududundan doğuya doğru tarama yapmış, 57 nci Alaydan bir tabur da dere tabanı kuzeyinde bu taramaya katılmış ve bu sırada derenin kuzey sirtlarında bulunan 56 nci Alay da aranan mağaraları makineli tüfek ateşi ile baskı altında tutmuştu. 14 ncu Süvari Tümeni, 63 ncu Alayın 2 nci Taburu ile Tagar deresini ikinci kez aramış ve mağaralarda bulunan 12 haydudu imha etmişti.

9 ncu Kolordu bölgesinde; 17 nci Tümenin Harçi doğu bölgesini tarayan birlikleri de bir mağarada 58 haydudu imha etmişti. Karargâhı Mahmunut köyüne hareket eden 3 ncu Tümen de, bölgesinde arama ve tarama hareketine devam etmekte, Kolordu Karargâhı Zeyni geçidine gelmiş bulunmakta idi.

15 ağustos 1938 öğleden sonra cereyan eden olaylarda ise:

7 nci Kolordu bölgesinde; 93 ncu Alayın 3 ncu Taburu batıya sevk edilmek üzere Yusufanlıları toplayarak Mameki'ye getirmekte iken Uhni köyünden Mehmet Ali adında bir haydudun kafilere arasından fırlayarak Necip adında bir onbaşımızı hançer ile şehit etmesi üzerine meydana gelen kargaşalıkta, kaçmak isteyen 49 kişi imha edildi. 41 nci Tümenin Munzur suyu batısında tarama yapan birlikleri ise, batıya nakli kararlaştırılan

adamları ararken Deşt bölgesindeki muhtelif köylerden mukavemet görmesi üzerine, haydutlara öteden beri yataklık ve şerirlik eden Zumbık, Hiç, Kırmık ve Bornak köylerinden 395 haydutlu ölü olarak ele geçirdiler. Süvari Tümeni bölgesinde birliklerin devam eden arama ve taramasında çok sayıda haydut imha edilmiş, bir miktar silâh ve cephaneye de ele geçirilmiştir.

8 nci Kolordu bölgesinde; Ali boğazındaki tümenler arama ve taramaya devam etmekle beraber, haydutların buldukları mağaraların temizlenmesi tertibatını da almakla meşgulüdür.

9 ncu Kolordu da; aynı şekilde bölgenin haydutlardan arınması maksadına dayanan arama ve tarama hareketine devam etmekte idi.

Ordu manevrasının birinci safhasını teşkil eden tedip hareketi, plana göre uygulanmakla beraber kolordular, bölgelerinde kesin sonuç almak için hareketi durumun gereklerine uyarak yönetmekte idiler. Bu sebeple 8 nci Kolordu Komutanı gördüğü lüzum üzerine, 15 ağustos 1938 de verdiği emirde müteakip 16 ve 17 ağustos günlerinde yapılacak tarama hareketini yeniden düzenlemiş oluyordu. Kolordu bu emrindedir:

"1. Yarın (16 ağustos 1938) daha önce gönderilen Bakanlar Kurulu Kararı, gizli dosyalardaki esaslar ve telefonla vermiş olduğum ön emre göre tarama hareketine başlanacaktır.

2. 38 nci Alay 12 nci Tümen emrine, Seyyar Jandarma Alayı Mürettep Tugay emrine verilmiştir. 12 nci Tümen bölgesinin Kuzey hududu; Ağveren deresidir (Hozat - Pülür yolu üzerinde Akseki'ye kadar dere dahil). Güney hududu; Kom - Korsikan - Gücan - Korkurik (mevkiler 12 nci Tümen dahil) hattıdır.

Tümen 16 ağustos akşamı Kozluca - Zeynel tepe hattında ve 17 ağustos 1938 akşamı Korkurik ve civarında bulunacaktır.

3. 63 ncü Alay ve Seyyar Jandarma Alayından tereküp eden Mürettep Tugaya, 12 nci Tümen Tugay Komutanı Nuri Berköz komuta edecektir. 12 nci Tümenin güneyinde hareket edecek olan Mürettep Tugayın güney hududu; Koçulu (hariç) - Ekrek (hariç) - Hadişar - Perasenik - Kızıl mezria - Avşeker (mevkiler Mürettep Tugaya dahil) hattıdır. Tugay, verilen bölgeyi tarayarak 16 ağustos akşamı karargâh ve birlikleri ile Kızıl Ziyaret güneybatısında Karataş - Hadişar bölgesine ve 17 ağustos 1938 akşamı Soğuk Pınar - Hıdırdamı bölgesine gelecektir.

4. 14 ncü Süvari Tümeni güney hududu; eskisi gibidir, 63 ncü Alay bu tümen emrinden çıkarılmıştır.

Süvari tümeni, süvari birliklerinin bir kısmı ile Ali boğazı ve Yukarı Brasor - Brasor deresi - Kökçe - Everek - Satsili - Kızıl evler bölgesini taradıktan sonra ileri kısımları ile 16 ağustos akşamı Ulukale deresi - Çaybağı bölgesine, 17 ağustos 1938 akşamı Hıdırdamı güneyinde Sörek - Zülürt - Menokani bölgesine gelecektir.

5. 15 nci Tümen 57 nci ve 56 ncü Alaylardan mürekkeptir. Bu tümenin güney hududu; Ağviran deresi - Akseki (mevkiler 12 nci Tümen dahil) hattıdır. Kuzey hududu; Havaçor deresi - Körnak - Çakmaklı - Aril - Pülür yoluna kadar olan hattır. Alaylar ile tümen karargâhı ve bağlı birliklerinin 16 ağustos akşamı bulunacağı hat; Kaksur - Kızılviran, 17 ağustos 1938 akşamı bulunacağı hat; Karaoğlan - Cevizli'dir.

6. Ziyaret tepeleri müfrezelerini teşkil eden 56 ncü Alayın 3 ncü Taburu ve 17 nci Tümenin Mürettep Taburu, 15 nci Tümenin kuzey hududundan daha yukarıdaki kolordu bölgesi parçasını tarayacak ve yakalayıp müsademe ettiği haydutları tepeleyeceklerdir. Bir tayyare filosu Ziyaret tepesi erkenden uçacak, Munzur üzerindeki Sıçan gediğindeki haydutları keşif ve bombalayacaktır.

7. 12 nci Tümen muhabere bölüğü Mürettep Tugay için bir kısım muhabere gerci verecektir"... demektedir.

16 ağustos 1938 sabahı Kolordular bölgelerinde durum kısaca şöyle idi:

7 nci Kolordu bölgesinde; 41 nci Tümenin 25 nci Alayı Munzur suyu ile Kalason deresi arasını tarayarak Simikli Taş'a, 93 ncü Alay da Deşt'te güneye doğru tarayarak Hiç'e ve bu iki alay arasında tarama yapan 19 ncu Alayın iki taburu Torot suyunun kuzeyini tarayarak Sin Deşt'ine gelmiş. 41 nci Süvari Alayı Hozat güneyindeki İn köyüne varmıştı.

Süvari Tümeni bölgesinde; 11 nci Süvari Alayı, Muhtudu bölgesinde yaptığı taramada, sığındıkları yerlerden atışla karşı koyan bir kısım Demenah haydudu imha etmiş, Pah doğusunda Çukur civarında tarama yapan 2 nci Seyyar Jandarma Taburu da müsademe ettiği Haydaranlı hay-

dutların tamamını yok etmişti. Bu imha edilen haydutlar arasında Haydaran aşireti reislerinden biri de vardı.

8 nci Kolordu bölgesinde; arama ve taramaya devam edilmekte, Munzur dağlarına gönderilen müfrezeler, öğleden sonra Sıçan gediği civarında karşılaştığı 100 kadar haydutla müsademe tutuşmuş ve Kemah'tan gelen jandarma müfrezesinin yardımı ile haydutları doğuya doğru atmış ve bu müsademede 20 kadar haydut öldürülmüştü.

9 ncu Kolordu bölgesinde; bütün birlikler yaptıkları arama ve taramada yer yer haydutlarla müsademeye girmişler ve birçoklarını imha etmişlerdi.

Aynı gün öğleden sonrada; 7 nci Kolordu bölgesindeki 41 nci Tümen birlikleri tarama hareketine devam etmekte, süvari tümeninin 14 ncü Süvari Alayı tarama hareketi sırasında silâhla karşı koyan 79 haydudu, Pah bölgesinde tarama yapan 2 nci Seyyar Jandarma Taburu da 37 Haydaranlı haydudu daha imha etmişlerdi.

8 nci Kolordu bölgesindeki 15 nci Tümenin 56 ncü ve 57 ncü Alayları Ali boğazı, Ağveren deresi kuzeyini ve diğer birlikler de bu hattın güneyini, süvari tümeni Yılan dağ - Koçulu hattının güneyini taramaya başlamışlardı. Bu arada bir tayyare filosu da, Orta dağın güneyinden geçen Eriç deresi güney sırtları ile Kuru Doğar dağı, Harap Karakol bölgelerine dağılmış ve yanlarında sürüler bulunan 500 kişi kadar bir haydut grubunu bombalamış ve makineli tüfek ateşi altına almıştı.

9 ncu Kolordu bölgesinde de aynı şekilde arama ve tarama işine devam edilmekte idi.

Tenkil hareketine inhisar ettirilen manevranın birinci safhasının sona ermesini müteakip, Tunceli bölgesinin asayiş ve her türlü idari yönetimin-den sorumlu 4 ncü Genel Müfettişlik bu düşünce ile 16 ağustos 1938'de Genelkurmay Başkanlığı ile 3 ncü Ordu Müfettişliğine yaptığı teklifte:

"3 ncü Ordunun, manevranın ikinci safhası için Tunceli haricinde tertibat alırken takibat yapmak ve kıtaların götürülmeyerek garnizonlarında bırakacakları silâh, cephaneye, erzak ve inşaatı muhafaza etmek üzere en az:

Nazımiye'de, 2 nci Seyyar Jandarma Taburunun;

Mameki'de, Seyyar Jandarma Alayından bir taburla bir telsiz istasyonunun;

Deşt'te, 9 ncu Seyyar Jandarma Taburunun;

Hozat'ta Seyyar Jandarma Alayı (bir tabur noksan) ile bir telsiz istasyonunun;

Pülür'de, 3 ncü Seyyar Jandarma Taburu ile ayrıca bir tabur ve bir telsiz istasyonunun;

Çemişkezek'te, bir taburun;

Pülümür'de, bir taburun... ve

Bunlardan başka dört seyyar jandarma süvari bölüğünün bırakılmasını; keza, ambar yerlerinin muhafızların terk edilmesini" istemekte idi.

Hiç şüphesiz bu yazışmalar olurken bir yandan da hareket normal seyrinde devam ediyordu.

17 ağustos 1938 günü yapılan hareket ve faaliyetlerde:

7 nci Kolordu bölgesinde: 41 nci Tümen; Karargâhı, bağlı birlikleri ve 93 ncü Alayı ile, Türüşmek'te, 41 nci Süvari Alayı ile Sivıcık'ta, 2 nci Alayı ile Kalason deresi kuzeyinde bulunmakta idi. Tümen bölgesinde yapılan arama ve taramada 50'ye yakın haydut imha edilmiş, 16 tüfek ile 16 tabanca ele geçirilmişti.

8 nci Kolordu bölgesinde; 12 nci Tümen tarama yaparak Kozluca bölgesine varmış, yasak bölge içinde ve tümen bölgesindeki bütün evler ve tarlalar yakılmıştı.

15 nci Tümen bölgesinde de aynı tarama faaliyetine devam edilmiş ve 57 nci Alay Niksar'a, Seyyar Jandarma Alayı Karataş'a, 63 ncü Alay da Çemişkezek'e gelmiş bulunuyorlardı.

14 ncü Süvari Tümeni bölgesinde ise; 3 ncü Süvari Alayı Ali boğazı, Brasoru Ulya, Brasor deresi, Kürtler bahçesi, Kızıl evler bölgesini taramış. 5 nci ve 54 ncü Süvari Alayları ise bölgelerini tarayarak Çemişkezek'e gelmiş bulunuyorlardı.

Batiya sevk edilmek üzere toplanan kimseler arasında Oskek ve Boğiz köylülerinden de 245 kişilik bir kafile aynı maksatla Çemişkezek'e sevk edilmişti.

9 ncü Kolordu bölgesinde; 17 nci Tümen Karargâhı Karaoğlan'da.

*Alişer Efendi'nin kesilen başı
(Dr. Vet. Nuri Dersimi, Kurdistan Tarihinde Dersim)*

36 ncı Alay Sin'de, 3 ncü Seyyar Jandarma Taburu Pülür'dedir. Bu birlikler bölgelerinde yaptıkları taramada 80 kadar haydutu imha ettiler.

3 ncü Tümen birlikleri de, tarama yapmak suretiyle İksor'un 2 km. güneyi - Karasakal'ın 5 km. güneyi - Kozerek - Hingirvan - Kimsar kuzeyi hattına varmıştı. 9 ncü Kolordu Karargâhı da, Pülüre intikali sırasında Katır gediği ile Harçi deresi arasında 50 - 60 kadar haydutun baskınına maruz kalmışsa da yapılan müsademede bunların çoğunu imha etmek suretiyle saat 18 30'da Pülür'e geldi.

10 ağustos 1938'den beri Ordu manevrasının birinci safhası içinde yasak bölgeyi tarayarak geçen birlikler bu harekât sırasında, isimleri daha önce 4 ncü Genel Müfettişlikçe tespit edilmiş binlerce insanı yakalayıp kabileler halinde emredilen bölgelere sevk etmişler, haydutlarla yer yer yapılan müsademelerde keza binlercesini imha etmişler, bu şerhlerin sığındıkları köyleri, komları ve hatta fundahlık ve tarlaları yakmışlardı. Bu suretle bir haftadır devam eden harekât sona ermiş oluyordu. Plana göre birlikler yarından itibaren Elazığ manevra bölgesine intikale başlayacaklardı.

18 ağustos 1938'de:

7 ncü Kolordu birlikleri toplanma yerinde istirahat etmekte;

8 ncü Kolordunun 12 ncü, 15 ncü Tümenleri ile 14 ncü Süvari Tümeni bölgelerini tarayarak toplanma yerine gelmekte;

9 ncü Kolordu Karargâhı Pertek'e gelmiş, birliklerin yaptıkları son arama ve taramada 3 ncü Tümen bölgesinde 42, 17 ncü Tümen bölgesinde 30 kişi daha imha edilmişti.

Manevranın ikinci safhasına geçildikten sonra Tunceli bölgesindeki durumu da dikkate alan 3 ncü Ordu Müfettişliği; 18 ağustosta 4 ncü Genel Müfettişliğin, bölgede bırakılmasını istediği birlikler hakkındaki teklifine verdiği cevapta:

"Seyyar jandarma süvari birliklerinin manevranın ikinci safhasına katılması gerektiğini, 4 ncü Genel Müfettişliğin teklif ettiği gibi bazı nizamiye birliklerinin manevranın sonuna kadar Tunceli bölgesinde bırakılmasını imkân olmadığını belirtmiş ve Tunceli bölgesinde bırakılacak jandarma birliklerinin bulunacakları yerleri şu suretle tayin etmişti:

2 ncü Seyyar Jandarma Taburu, Nazımiye'de;

9 ncü Seyyar Jandarma Taburu, Mameki'de;

3 ncü Seyyar Jandarma Taburu, Pülür'de;

Seyyar Jandarma Alayı, Karargâhı ve iki taburu ile, Hozat'ta (bu taburlardan bir bölük Karaoğlan'da);

Seyyar Jandarma Alayından bir tabur, Çemişkezek'te;

Tunceli muhafız kıtaları ile istihkâm bölüğü ve iki tank, Pertek'te;

Seyyar hastane, Hozat'ta"... bulunacaktı.

19 ağustos 1938 de:

İkinci safha için yürüyüşe devam eden 7 ncü Kolordu birliklerinden 41 ncü Tümen Munzur suyu ile Kalason ve Sin bucağı bölgelerinde direnen 290 haydudu daha imha etmiş, Mazkirt'te toplanan son kafiliden kaçmak isteyen 52 haydut da imha edilmek suretiyle 2 ncü ve 9 ncü Seyyar Jandar-

ma Taburları Mameki'ye gelmiş, 2 ncü Seyyar Jandarma Taburu Nazımiye'ye gönderilmişti.

Toplanma bölgesine yürüyüş halinde bulunan 8 ncü Kolordu birliklerinden de; 12 ncü Tümen, 12 ağustostan beri yasak bölge içinde ve dışında yaptığı arama ve taramada yer yer birçok haydutları imha etmiş olmakla beraber son direnen 170 kişiyi daha imha etmiş ve o bölgedeki köy ve tarlaları yakmıştı.

15 ncü Tümen de, aynı şekilde bölgesindeki birçok köylerde yaptığı arama sonunda 150 haydudu daha imha etmiş, köy ve tarlaları yakmıştı. Bu arada 63 ncü Alay ile Seyyar Jandarma Alayı da son olarak 6 - 7 köy daha aradı ve bu köyleri de yaktı.

14 ncü Süvari Tümeni de, bölgesinde yaptığı son temizlik hareketinde 69 kişi daha imha etmiş, erkek, kadın ve çocuktan ibaret 381 kişilik bir kafilayı batıya nakledilmek üzere Elazığ'a sevk etmişti.

9 ncü Kolordu birliklerinden 3 ncü Tümen yürüyüş halinde, 17 ncü Tümen Karargâhı ve bağlı birlikleri Değir bölgesinde istirahatta kolordu karargâhı Mameki'ye varmış bulunmakta idiler.

9 ncü Kolordu kuruluşunda bulunan birlikler manevranın ikinci safhası için bu gün sıfır saattan itibaren ordu ve 7 ncü Kolordu emrine almış buluyorlardı.

20 ağustos 1938'de:

Manevranın ikinci safha bölgesine intikal etmekte olan kolordular, bölgelerinde topladıkları tehcire tabi kafileleri daha önce emredilen yerlere sevk etmekte, bunlar arasında kaçmak isteyenleri imha etmekte idiler. Ordu karargâhı da Elazığ'a gelmiş bulunmakta idi.

Manevranın ikinci safhasına geçileceği şu günlerde Tunceli bölgesinin bundan sonraki asayiş durumuna da gereken önem verilmekte ve bu konu ile ilgili yüksek makamlar arasında devamlı yazışmalar cereyan etmekte idi.

23 ağustos 1938'de Başbakanlık; İçişleri ve Millî Savunma Bakanlıkları ile 1 ncü, 2 ncü, 3 ncü Ordu Müfettişlikleri ve 4 ncü Genel Müfettişliğe verdiği emirlerde (özetle):

3 ncü Ordu manevrasının birinci safhasını teşkil eden Tunceli ili dahilindeki tarama harekâtının bitirilmiş ve ordunun ikinci safha manevra harekâtı için bir tertip almakta olduğuna, keza, 21 ağustos 1938 sıfır saatten itibaren Tunceli bölgesindeki birliklerin emir ve komutalarının 4 ncü Genel Müfettişliğine intikal ettiğine değinerek bu bölgenin korunması, güvenliği ve asayiş için 4 ncü Genel Müfettişlik ve 3 ncü Orduca daha önce kararlaştırılan birliklerin ve bunların konuş yerlerinin uygun olduğuna, ayrıca üç uçaktan mürekkep bir hava grubunun Vertetil tayyare alanında bırakılmasına ve seyyar jandarma süvari bölüklerinin manevradan sonra 4 ncü Genel Müfettişlik emrine gönderilmesinin doğru olacağına, keza, Tunceli'de kalacak birliklerin 4 ncü Genel Müfettişliğin tertipledeği plana göre kullanılmalarının uygun olduğuna işaret etmekte ve ikinci safha manevra harekâtını müteakip, 8 ncü Kolordu birlikleri ile, kuzeye doğru tekrar bir tarama yapılarak tarama sonunun alınacağını ve diğer kuvvetlerle de 3 ncü safha manevra harekâtına başlanacağını belirtmiş ve bunlardan başka, güney bölgesinde yapılacak tatbikat sonunda imkân bulunduğu takdirde Tunceli'de kalmış olması muhtemel bazı haydutların imhası için özel teşkilattan da yararlanmanın düşünüldüğünü bildirmişti.

3 ncü Ordu Müfettişliğinin manevra planına göre ikinci safha da, başarı ile yapılmış ve birlikler geçit resmi için orduca emredilen hazırlık bölgelerine intikal etmişlerdi.

3. Üçüncü Safha (IV ncü Tunceli Harekâtı - 6 : 16 Eylül 1938):

Bir yandan manevranın 3 ncü safhasına geçilirken, bundan sonraki tedip harekâtının da dikkate alınmış olması lazımdır. Bu itibarla Genelkurmay Başkanlığı 29 ağustos 1938'de verdiği emirde:

"1. İkinci safha manevra harekâtı sona erdiğinden 31 ağustosta Elazığ civarında yapılacak geçit resmini müteakip:

a. 8 ncü Kolordu birlikleri ile birlikte, 9 ncü Kolordu 3 ncü Piyade Tümeni, Tunceli ili dahilinde ve 3 ncü Ordu emrinde kararlaştırılmış bulunan tarama harekâtını tamamlayacaklardır.

3 ncü Ordu Müfettişliği, bölgenin emir ve komutasını 4 ncü Genel Müfettişlikten 1/2 Eylül 1938'den itibaren almış bulunacaktır.

b. Diğer birliklerden 7 ncü Kolordu Karargâhı, 14 ncü Süvari, 41 ncü

Piyade Tümenleri (63 ncü Piyade Alayı dahil) de, 3 ncü Ordu Müfettişliği'nin düzenlediği tarzda 8 : 11 Eylül 1938 günlerinde Gaziantep bölgesinde tatbikat ve manevra yapacaklardır.

c. 62 nci Piyade Alayı şimdilik Elazığ'da kalacak ve bunlardan gayri birlikler garnizonlarına döneceklerdir.

2. Bu tarama harekâtından sonra bölgenin emir ve komutası 10/11 Eylül 1938'den itibaren 4 ncü Genel Müfettişliğe devrolunacak ve 3 ncü Ordu Müfettişi 12 Eylül 1938'de Gaziantep'te tatbikat bölgesine gelecektir.

3. Tarama harekâtından sonra bu bölgede kalacak jandarma birliklerinden başka 25 nci ve 57 nci Dağ Alaylarından mürekkep Dağ Tugayı ve Pülümür'deki 11 nci Alayın bir taburu, 4 ncü Genel Müfettişlik emrinde kalacaktır.

4. Güney tatbikatından sonra, Tunceli'deki birlikler ayrıca özel teşkilât ile de takviye edileceklerdir"... denmekte idi.

30 ağustos Zafer Bayramı yıldönümü gününde Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'a gönderdiği telgrafta:

"Ordumuzun yüksek ve her zaman olduğu gibi milletin güvenine cidden layık kıymet ve kudretle dolu manevrasının, çok faydalı safhalar göstererek bittiğini bildiren telgrafımı aldım.

Türk Ordusunun yarattığı zaferin bu yıldönümü günlerinde kalbin orduya karşı takdir ve şükran hisleri ile doludur. Sizin ve terciimani olduğunuz aziz silâh arkadaşlarınızın hakkını gösterdikleri samimi ve asil duygular o günlerdeki anılarını canlandırdı, heyecanlarını artırdı. Başta siz olduğunuz halde cümlenize candan sevgi ve saygılarını sunar, şimdiki kadar olduğu gibi bundan sonra da daima artan mutlu başarılar dilerim"... demekle yapılan tedip harekâtında elde edilen başarı dolayısıyla orduya olan güven ve yüksek takdirlerini belirtmiş bulunuyordu. Atatürk'ün bu takdirleri süratle ordunun en küçük kademlerine kadar duyuruldu. Bu arada geçit resmi hazırlıkları yapılırken bir yandan da bundan sonraki tedip harekâtı planlanmakta ve Tunceli'de asayişin devamı üzerinde tedbirler düşünülmekte idi. Bu maksatla Genelkurmay Başkanlığı 30 ağustos 1938'de verdiği emirde (özetle):

"1. Tunceli ili dahilindeki yasak bölgelerin korunması için Başbakan ve Millî Savunma Bakanı ile Elazığ'da yapılan görüşmede şu hususlar tespit edilmiştir:

a. 17 nci Dağ Tugayının 25 nci ve 57 nci Alaylarının 3 ncü Taburları yeniden teşkil edilmek ve bunlardan Hozat'taki alayın 3 ncü Taburu Pülür'de ve Elazığ'daki Alayın 3 ncü Taburu da Çemişkezek'te bulunacaklardır.

b. Bu taburlar da, Dağ Tugayının diğer birlikleri gibi yüksek kadrolu olacaktır.

c. Halen 400 mevcutlu olan sabit jandarma kadrosu 1000'e çıkarılacaktır.

2. Kuvvetlerin artırılması sadece bir güvenlik tedbiridir. Kesin sonucun alınması ise, geniş ölçüde bir faaliyetin devam ettirilmesine bağlıdır. Bunun için iki haftada bir, bir hafta devam edilmek üzere yasak bölgeler ve civarları ansızın basılarak aranmalı ve bunun dışında geçecek süre içinde ise haydutlar gezici takip kolları tarafından aralıksız takip olunmalıdır.

3. Bu takip kolları, haydutların baskılarına uğramayacak kadar olmak olmalı, uyanık bulunmalı ve 30'ar kişiden aşağı olmamalıdır. Keza bunlar, gereğinde birbirini takviye edecek surette bir takip komutanlığı emrinde ve muntazam bir plan dahilinde kullanılmalıdır. Ayrıca bu takip kollarının görev yapacağı yerlere yakın bulunan garnizonlar gereğinde süratle yardım edebilecek şekilde hazır bulunmalı ve durumu dikkatle izlemelidir. Haydutların cüretlerini arttıracak başarısızlıklara olanak bırakılmaması çok önemlidir"... demektedir.

3 ncü Ordu Müfettişliği de aynı gün (30 ağustos 1938) 3 ncü safhada yapılacak tedip ve manevraya katılacak birliklerin hareket tarzını düzenlemek maksadı ile aşağıdaki emri verdi (özet):

"1. Manevranın 1 nci ve 2 nci safhaları sona ermiştir. Merasim geçişini müteakip, 1 Eylül 1938'den itibaren manevranın 3 ncü safhasına başlanacaktır.

2. Manevranın 3 ncü safhası ayrı ayrı iki bölgede cereyan edecektir.

a. Tunceli'de Yapılacak Tarama Harekâtı:

Buna şu kuvvetler katılacak ve Ordu Müfettişi tarafından sevk ve

idare edilecektir.

8 nci Kolordu Karargâhı;

Kolordu İstihkâm Taburu;

12 nci Tümen (1 nci tarama harekâtında olduğu gibi tümenlerin topçu alayı ve tabur karargâhları, sahra ve obüs bataryaları araba kolları hariç);

15 nci Tümen, " " " " " " " " " " ;

3 ncü Tümen, " " " " " " " " " " ;

57 nci Piyade Alayı;

17 nci Tümenin iki toplu bir dağ bataryası;

Halen Tunceli'de bulunan seyfar jandarma birlikleri;

Ordu, 8 nci, 9 ncü Kolordular, 12 nci, 15 nci ve 3 ncü Tümen Muhabere Bölükleri;

9 ncü Kolordu İstihkâm Taburu;

Bu harekâta; 1 Eylül 1938'den itibaren 143 ncü Piyade Alayı, 38 nci Alayın 1 nci Taburu, 3 ncü Tümenin iki toplu bir dağ bataryası, 9 ncü Kolordu Muhabere Bölüğü ve İstihkâm Taburu trenle Elazığ'dan Ilıç is-

stasyonuna nakledilmek ve diğer birlikler 23 Eylül 1938'de güneyden Tunceli'ne girecek şekilde başlanacaktır.

Taramayı müteakip 8 ncü Kolordu kıtaları ve muhabere bölükleri Ilıç istasyonundan trenle, 3 ncü Tümen kıtaları, 9 ncü Kolordu Muhabere Bölüğü ile İstihkâm Taburu karadan garnizonlarına döneceklerdir.

Tümenlerin koşulu bataryaları, topçu alay ve tabur karargâhları nakliyat cetveline göre Elazığ'dan trenle garnizonlarına nakledileceklerdir".

Ordu Müfettişliği aynı emirle; 7 nci Kolordu tarafından idare edilmek üzere Gaziantep bölgesinde yapılacak manevraya katılacak birlikleri ve manevra sonunda bunların garnizonlarına dönüş tarzını, keza manevranın 3 ncü safhasına katılmayacak birliklerin hareket tarzını belirtmiş ve Tunceli'de yapılacak 2 nci tarama harekâtı için ayrıca emir verileceğine işaret etmiştir.

Ertesi günü (31 ağustos 1938) Tunceli bölgesinde yapılacak 2 nci tarama harekâtı için ordu emri verildi. Yapılacak harekâtın cereyan tarzını açıklayan bu emirde (Kroki: 61):

"1. Tunceli'deki haydutlara dair en son alınan haberler özetle şöyledir:

a. Birinci tarama harekâtında Munzur dağlarına kaçarak yakalanmayan Koç'lular son günlerde kendi köylerine dönmüş ve bölgeleri civarındaki köylerde tekrar soygunculuğa başlamışlardır. Bunların özellikle Hozat civarında faaliyetleri fazladır. Alınan bir habere göre haydutların bazıları er kıyafetinde imişler.

b. Pokir dağı bölgesinde oraya buraya saklanmış Abbas uşaklılardan silâhlı bir haydut grubu üç gün önce Munzur suyu batısına geçmiştir.

c. Haydaran ve Demenanlılardan üçer, beşer kişilik birkaç haydut grubu Dar boğaz'da, Havkis bucağı bölgesinde, Kırmızı dağ doğusunda Gevrek ormanlarında görülmüştür.

2. Ordu; 8 nci Kolordu, 3 ncü Piyade Tümeni, 17 nci Tümenin 57 nci Alayı ve Tunceli'deki Seyfar Jandarma birlikleri ile Tunceli'de (Kroki: 61) de gösterilen bölgede ikinci kez olarak tarama harekâtı yapacaktır.

3. Bu kez tarama harekâtının hedefi ve maksadı birinci derecede Koçuşağı haydutlarını yakalamak, Koçuşağı bölgesini tamamen temizlemek, bu yasak bölge dışında da hiç bir Koçuşaklı bırakılmamaktır. Bu görev 8 nci Kolorduya verilmiştir.

3 ncü Tümen Munzur suyu batısında ve doğusunda kendisine ayrılan bölgelerde tarama yapacak, Pülür - Hozat arasında doğuya kaçabilecek Koç'luların Munzur, Kalan, Kutu deresi bölgelerinde barındırmayacaktır.

Bu tümen kendi bölgesinde birinci tarama hareketinden beri buralara tekrar dönmüş olmaları muhtemel Kalan, Demenan, Haydaran haydutlarını da ele geçirecektir. Ayrıca;

a. Hudutları evvelce bildirilen yasak bölgeler içinde bulunan halk batıya nakledilmek üzere toplanarak bu bölgeler halktan tamamen tecrit edilecek ve bu bölgeler içinde iskâna yarayacak hiç bir ev, kom ve bu gibi binalar bırakılmayacaktır.

b. Yasak bölge dışında oturan ve fakat yerlerinde bırakılması caiz olmayan ve birinci taramada ele geçirilemeyen aşiret reisleri, kolbaşları, seyyitler ve şerifler ile aileleri ve yakınları da batıya nakle tabi tutulacaktır.

c. Kalan silâhlar toplanacaktır.

4. Bu kez taramaya ayrılan kuvvetlerin terkip ve taksimi:

a. Tarama bölgesi, evvelki taramada elde edilen hasılaya ve bu taramada birinci derecede Koç'lular hedef alındığına göre, Hozat'ın 10 km. güneyindeki Hıdırdamı - Korkurik - Hozat - (Hozat - Pülür yolu) - Pülür - Munzur suyu (3 ncü Tümen dahil) - Harami deresi ve uzanımı hattının doğusu ve batısı olmak üzere iki büyük kısma ayrılmıştır. Bu hattın doğusundaki sahaya 3 ncü Tümen (yukarıdaki mevki haric) batısındaki sahaya 8 ncü Kolordu tahsis edilmiştir.

b. Genel olarak 3 ncü Tümen; 11 ncü Alay, 7 ncü Alay (3 ncü Tabur hariç), 2 ncü, 3 ncü ve 9 ncü Seyyar Jandarma Taburlarından;

8 ncü Kolordu; 12 ncü, 15 ncü Piyade Tümenleri, 57 ncü, 143 ncü Piyade Alayları ile Seyyar Jandarma Alayından ve kolordu bağı birliklerinden mürekkeptir (Kurulmuş: 10).

5. Taramaya katılacak birliklerin tarama bölgesine intikali:

Birliklerin ilk toplanacakları yerler (Kroki: 61) dedir.

a. 143 ncü Piyade Alayı, 38 ncü Alayın 1 ncü Taburu, 9 ncü Kolordu Muhabere Bölüğü ve 3 ncü Tümenin iki toplu bir dağ bataryası, 143 ncü Alay Komutanı komutasında olarak 1 Eylül 1938'de Elazığ'dan trenle Ilıç istasyonuna nakledilecektir. 38 ncü Alayın 1 ncü Taburu Ilıç'ta kalacak, alay karargâhı ile iki tabur ve topçu bataryası Eriç'e, bir tabur Kemah'a kara yürüyüşü ile giderek bu mevkiilerden itibaren Kemah - Çınarç - Üsküpürt - Orta dağ güneyi, Eriç - Kurtdoğan dağı - Fikrik dağı batısı - Ilıç - Kızıladağ - Kızıl Ziyaret - Suluç yaylası yollarından birer tabur yürütülme ve aynı zamanda tarama yaparak evvelce Munzur'a kaçmış olan haydutları yakalayacak veyahut sürerek güneye atacak surette 38 ncü Alayın 1 ncü Taburu 4 Eylül zevaline, Eriç'ten ilerleyecek müfreze 5 Eylül zevaline, Kemah'taki tabur en geç 6 Eylül zevaline kadar Munzur gediklerine çıkacaktır. Taburların takip edecekleri istikametler, 6 Eylülde Munzur silsilesi üzerinde bulunacakları yerler alay komutanına ağızdan söylenmiş ve haritasına işaret edilmiştir.

143 ncü Alay başka bir emir verilinceye kadar büyük kısmı ile Munzur silsilesi gediklerinde kalacak ve Munzur dağlarının eteklerine, Brasar ve Havaçur derelerinin tabanına kadar süreceği kuvvetli keşif kolları ile Munzur'a çıkan ve batıya giden en küçük istikametler, gedikler ve dereler kapatılarak Koç'luların hiç bir suretle herhangi bir yerden kuzeye ve batıya kaçmalarına meydan verilmeyecektir. Bu müfreze Munzur gediklerine çıktıktan sonra 8 ncü Kolordu emrine girecektir.

b. 8 ncü Kolordu:

Seyyar Jandarma Alayı (Çemişkezek'teki taburu hariç), bir taburunu 2 Eylülde Karaoğlan'a göndererek kıtaların toplanmasına kadar Pelikan dağı - İnce Ağa arasından Koç'luların kaçmalarını menedecektir. Sonradan kolordudan alacağı direktif dahilinde kendisine gösterilen bölgede tarama yapmakla beraber haydutların doğudan batıya ve batıdan doğuya geçmelerine mani olmayı daima göz önünde bulunduracaktır. 17 ncü Tümenin iki toplu dağ bataryası 15 ncü Tümen kıtaları ile beraber Hozat'a götürülerek seyyar jandarma alayına iltihak ettirilecektir.

Seyyar Jandarma Alayının Çemişkezek'teki 2 ncü Taburu 3 Eylül akşamı Keklik tepe bölgesine intikal ederek kıtaların toplanmasına kadar haydutların batıya kaçmasına mani olacak ve 12 ncü Tümenin bu bölgeye gelmesinden sonra 12 ncü Tümen emrinde harekâta katılacaktır.

12 ncü, 15 ncü Tümenlerle 57 ncü Piyade Alayının ve kolordu bağı birliklerinin en geç 5 Eylül zevaline kadar Kroki'de gösterilen yerlerde toplanacak surette Elazığ'dan hareketlerini 8 ncü Kolordu düzenleyecektir.

c. 3 ncü Tümen:

3 ncü Seyyar Jandarma Taburu 6 Eylül zevalinde Pülür'den hareketle aynı günün akşamı Arzaler'e ve 7 Eylülde Koçgöbaşı'na giderek o bölgeyi tarayacak ve hareket süresince burada kalarak haydutların güneyden kuzeye veya batıdan doğuya gitmelerine mani olacaktır. 3 ncü Tümen kendi toplanma yerine geldikten sonra, 3 ncü Seyyar Jandarma Taburu bu tümen emrine girecektir.

3 ncü Tümenin geri kalan kuvvetlerinin 6 Eylül zevaline kadar Kroki'de gösterilen yerlerde toplanacak şekilde kıtaların hareketleri tümençe düzenlenecektir.

Munzur suyu doğusundaki 2 ncü ve 9 ncü Seyyar Jandarma Taburları ile 11 ncü Alayın 3 ncü Taburu, 3 ncü Tümene bağı olarak 11 ncü Alay 3 ncü Tabur Komutanı emrinde harekâta katılacaklardır.

d. Tunceli'deki jandarma süvari bölüklerinden bir bölük 5 Eylülde Sin bucağının merkezi olan Değ'e giderek 3 ncü Tümen emrine, 1/2 süvari bölüğü 5 Eylülde Seyithan'a giderek 11 ncü Alayın 3 ncü Taburu emrine, 1/2 süvari bölüğü ile ayrıca bir süvari bölüğü 4 Eylülde Hozat'a gelerek Ordu emrine, bir süvari bölüğü keza 4 Eylülde Hozat'a gelerek 8 ncü Kolordu emrine girecektir.

Kara Hat Komutanlığı ve Hozat'taki seygar hastane buldukları yerlerde kalacak ve 8 ncü Kolordu emrine gireceklerdir.

Halen Tunceli'de bulunan jandarma kıtalarının, yukarıda yazılı yerlerde hizalarında yazılı günlerde bulundurulmasını 4 ncü Genel Müfettişlikten rica ederim.

e. Ordu Muhabere Bölüğü 15 ncü Tümenle beraber Hozat'a giderek orada gereken hazırlığı yapacaktır. Bölüğün hareketi ve oradaki hazırlıkları Ordu Muhabere Uzmanı tarafından düzenlenecektir.

6. Birliklerin ilk toplanma yerlerine vardıkları, 6 Eylül zevaline kadar orduya bildirilecektir.

7. Harekâtın Yapılış Tarzı:

a. Toplanma bölgesine gelen her kıta bölgesi civarındaki geçit ve yolları tutmak ve gerekli tedbirleri almak suretiyle çevrelediği saha içinde herhangi bir şahsın harice kaçmasını menedecektir.

b. Tarama ve aramaya 6 Eylül zevalinden itibaren bölgenin her tarafından birden başlanacak ve bu iş kısa zamanda kesin, şedit ve seri ve etkili bir şekilde yapılacaktır.

c. Her küçük bölüme ayrılan kuvvetle yalnız bir istikamette ilerlemek şeklinde tarama yapılmayıp o bölümün her tarafı aranmak suretiyle esaslı tarama yapılacaktır. Bununla beraber orduca yapılan bu tertip hiç bir zaman bir bölüm içindeki kuvvetin diğer bir bölüme geçmesini gerektirmez. Her kıta kendi bölümü içinde görevini daha kolay ve kısa zamanda yapabilirse kendisine nazaran daha meşgul olan komşu bölümden kıtaya yardım edebileceği gibi, haydutlar hakkında alınacak haberlere göre haydutların bulunduğu yere kuvvet yığılmasını daha üst sevk ve idare makamları düzenlerler.

d. Tarama yapan her kıta daima birkaç kademe üzerine tertiplenmek suretiyle 1 ncü hat kıtalarından kurtulan veya görülmeyen haydutların 2 ncü ve 3 ncü hattaki kıtalar tarafından yakalanması sağlanacaktır.

e. İlk tarama bölümleri içinde işlerini tamamen ikmal eden kıtalar bağı oldukları üst sevk ve idare makamları tarafından verilecek emirle kuzeye doğru taramaya devam ederek 11 Eylülde Bobyezbaba dağı - Tujikbaba dağı - Munzur suyu hattına intikal edecektir. Bundan sonraki harekât için ayrıca emir verilecektir.

f. 3 ncü Tümen, Munzur suyu batısından ilerleyip Munzur'u kuzeye geçtikten sonra Merho deresi, Mercan deresi bölgesinde toplandıkları haber alınan haydutları her taraftan kuşatacak şekilde bu bölgeyi esaslı surette tarayacaktır.

g. 11 ncü Alayın 3 ncü Tabur Müfrezesi üç kolla, üç istikamette kuzeye doğru yürüyerek bu bölge içinde arta kalmış haydutları temizleyecektir.

8. Karacakale, Birman, Katır ve Zeyni gediklerinin harekâtın başından itibaren jandarma müfrezeleri tarafından kapatılması Erzincan iline yazılmıştır.

9. Muhabere hizmetleri ve tarama bölgesine intikalde ve tarama sırasında işe ikmalı ayrıca verilen özel talimata göre yapılacaktır.

10. Ordu Karargâhı 4 Eylülde Hozat'a gidecektir"... denmekte idi.

3 ncü Ordu Müfettişi bir yandan da verdiği harekât emrine göre, kıtaların toplanmasından önce haydutların Munzur dağlarına kaçarak gizlenmelerine engel olmak için Çınarç, Üsküpürt istikametlerine giden yolların, Munzur tepeler hattı üzerindeki gediklerin 4 Eylül 1938 sabahından itibaren jandarma müfrezeleri ile kapatılmasını ve ordu kuvvetleri buralara geldikten sonra da jandarma müfrezelerinin taburlara yardım etmelerini 4 ncü Genel Müfettişlikten rica etmişti.

Verilen emirlerin uygulanmasına başlanmış olduğu için harekât bölgesindeki emir ve komuta 1/2 Eylül sıfır saattan itibaren 3 ncü Ordu Müfettişliği tarafından deruhte edilmiş, tarama harekâtına ayrılan birlikler yürüyüş hedeflerine ulaşmak üzere 2 Eylül sıfır saattan itibaren hareket

geçmişlerdi.

3 : 4 Eylül 1938 günlerinde; kolordu ve tümen birlikleri günlük yürüyüş hedeflerine varmışlar, Hozat'ta bulunan seygar jandarma alayının bir taburu Karaoğlan'a, Ordu Karargâhı da 4 Eylül saat 17 30'da Hozat'a gelmiş bulunmakta idi.

Bu arada; 25'li silâhlı olmak üzere 200 kadar haydutun Munzur suyu kuzeyinde Pirik uşağının 1 km. doğusunda ve Ağzık bölgesindeki ormanlar içinde bulunduğu haber alınmıştı.

5 Eylül 1938'de de; birlikler yürüyüş hedeflerine doğru ilerlemekle beraber, rastlanan bazı haydutlar takip edilmekte ve haydutların buldukları yerlere dair çeşitli haberler alınmakta idi.

Böylece harekâta tahsis edilen birlikler, 5 Eylül akşamı taramaya başlamak üzere verilen hedeflerine varmışlardı.

6 Eylül 1938 sabahından itibaren emredildiği üzere bütün bölgede tarama harekâtına başlandı. Ve bu arada Mercan deresinde tarama yapan 7 nci Alay altı haydutu imha etmiş ve bir miktar da silâh ele geçirilmişti.

7 Eylül 1938 de; 8 nci Kolordu birlikleri 6/7 Eylül gecesini Hanife - Danzi - Zogar - Dereköy - Kızıl Ziyaret - Pilav tepe - Ekrek - Koçulu - Kırklar tepe - Yılan dağı hattında geçirdiler ve 12 nci Tümen'den iki tabur, 7 Eylül sabahı Yılan dağı kuzeydoğusunda Deve boynu - Karataş istikametine sürüldü ve bu şekilde birlikler, bölgelerinde tarama harekâtına devam ettiler.

8 Eylül 1938 de yapılan harekâta:

8 nci Kolordu; Ağrıvan deresi kuzeyinde bulunan 15 nci Tümen, asıl kuvvetleri ile Kaledere komu - Saroğlan batısı - Payamlı - Kızıl komu hattında, ileri sürülmüş müfrezeleri ile Kozluca - Çarhik hattına gelmiş ve Hanife, Danzi deresi ile Amırgan deresi arasında aradığı 23 mağarada haydutla rastlamışsa da buralardaki yatak ve sair eşyayı yakmıştı.

12 nci Tümen asıl kuvvetleri ile Tagar - Avgözü güney sırtları, Kırklar tepe doğusu, Yılan dağı hattına varmış ve Kuvetler tepe grubundan ileri sürülen bir tabur Deve boynu istikametinde ilerlemiş ve bu tümen bölgesinde Tagar deresi doğusunda 13 erkek, 30 kadın ve çocuk yakalanmıştı. Bu arada; Bezan deresi tarandığı sırada beş haydutla yapılan müsademede ikisi öldürüldü, bunlardan biri Karabalı aşireti reislerinden Gulali oğlu Ali idi.

3 nci Tümen birlikleri de; tarama yaparak Dar boğaz batısında Timnas kuzeyi - Hoyt mezriası - Laç deresi - Haçılı deresi güneyi - Kanisork kuzeyi - Sin hattına varmış, 143 nci Alay yaptığı müsademede altı haydutu imha etmişti.

9 Eylül 1938'de:

8 nci Kolordu; 15 nci Tümenin 56 ncı ve 38 nci Alayları ile Kızılviran - Kızık - Han uşağı deresinin iki tarafından, 7 nci Alayın 3 ncü Taburu ile de Kaledere komu - Kızık istikametinde taramaya devam etmekte.

12 nci Tümen; Ali boğazında arama ve taramaya devam etmekte.

3 nci Tümen de; kendi bölgesinde tarama yapmakta idi.

Bugün yapılan müsademelerde, 15 nci Tümenin 56 ncı Alayı Kızılviran bölgesindeki ormanlarda 37 kişilik bir haydut grubunu imha etmiş, kadın ve çocuk olmak üzere 18 kişiyi yakalamıştı. İmha edilenler arasında Şam uşağı aşireti reisi Şeyh Hasan da vardı.

15 nci Tümenin Akşam Durumu:

56 ncı Alay, Kızılviran köyünün iki tarafında;

38 nci Alayın bir taburu, Kızık batısında, diğer iki taburu, Hanife tepede;

7 nci Alay, Kaledere komu doğusunda;

12 nci Tümen birlikleri de, bu gün Ali boğazında bir çok mağaraları arayarak ateşe vermiş ve bu suretle mağaralarda saklanan birçok haydudu imha etmişti. Ayrıca 36 ncı Alayın 1 nci Taburu da, aradığı mağaraların birinde 22 haydut imha etti. Bu tümenin akşam durumu:

36 ncı Alay iki taburu ile, Kırklar dağı ile Yılan dağı arasında, bu alayın diğer taburu, Yılan dağının kuzey ve doğusunda;

57 ncı Alay iki taburu ile, 34 ncü Alayın iki taburu, Ali boğazı kuzeyinden Pilav tepe ve Kırklar tepesi istikametlerinde taramaya devam etmekteydiler. Seygar Jandarma Alayının iki taburu, Deve boynu ve kuzeyinde;

3 ncü Tümen ise:

11 nci Alay ile, Keşiş kuzeyi - Bobyebaba - Karasakal yaylası - Tujik baba - Koz dağı - Hacirek batısı hattına varmış;

3 ncü Alayı ile, Merho deresinde, 3 ncü Seygar Jandarma Taburu ile de, Harami deresi mağaralarında tarama yapmakta idi.

3 ncü Ordu Müfettişliği, 10 Eylül 1938'de Genelkurmay Başkanlığına sunduğu ayrı bir raporda durumu özetle şöyle belirtmekte idi:

"1. Devam eden taramanın günlük sonuçları raporlarla arz edilmektedir.

2. 9 Eylül 1938 akşam durumu şöyledir:

a. 3 ncü Tümen büyük kısmı ile Munzur suyu doğusuna geçmiştir. Mercan deresi ile güneyindeki bölge Merho deresinin büyük kısmı - Kırmil bucağı bölgesi - Tujikbaba - Karasakal yaylası hattına kadar Kalan deresinin iki tarafı, Kuru deresi ve bu dere ile Darboğaz arası tekrar aranmış ve taranmıştır.

3 ncü Tümen birlikleri bu gün vardıkları Harci dağı - Koz dağı - Tujikbaba - Karasakal yaylası - Bobyebaba - Keşiş kuzeyi hattında yarın (10 Eylül 1938) duracaklar ve buldukları bölgeler içinde kısa arama ve taramaya hazırlanacaklardır. Bu yasak bölgedeki haydutlara daha ziyade bu bölge kuzeyinde rastlanacağı tahmin edilmektedir.

b. 8 nci Kolordu birlikleri, Zeynel tepe kuzeyindeki Dereköy - Maksur - Karaoğlan batısı Halit pınarı batısı - Bilgeç tepe - Havaçur deresi - Hir oğlu - Yılan dağı - Kırklar tepesi - Koçulu - Aliboğazı güney sırtları - Dereköy çevresi içinde arama ve taramaya gece ve gündüz devam etmektedir.

15 nci Tümen, Hanife tepe etrafında ve 12 nci Tümen Aliboğazı bölgesinde faaliyetlerine devam etmektedirler. 15 nci Tümen dün Kızılviran civarında ve 12 nci Tümen dün ve bu gün Aliboğazında ve Kırklar tepe doğusunda önemli bazı aşiret reislerini ve avanelerini imha etmişlerdir. Bu gece de Aliboğazı'nda önemli müsademeler devam etmektedir.

3. 3 ncü Tümenin Kalan deresi bölgesinde 8 nci Kolordunun Koç bölgesindeki arama ve taramaları işi için 4 - 5 güne daha ihtiyaç görülmektedir. Bu sebeple Ordu emir ve komutasının 15 Eylül 1938 sıfır saata kadar uzatılmasına ve Antep'te bulunmaya kesin zorunluk yoksa tarama sonuna kadar Tunceli'de kalmama yüksek müsaade ve emirlerini saygı ile arz ederim".

Genelkurmay Başkanlığı aynı gün (10 Eylül 1938) 3 ncü Orduya verdiği cevapta; yapılmakta olan arama ve tarama harekâtının 15 Eylül 1938'e kadar uzatılmasına lüzum hasil olduğunu, bu sebeple bu tarihe kadar Tunceli'deki emir ve komutanın 3 ncü Ordu Müfettişliği uhdesinde kalacağını ve 16 Eylül 1938 sıfır saattan itibaren 4 ncü Genel Müfettişliğe devredileceğini bildirmekte idi. Bunun üzerine 3 ncü Ordu Müfettişliği birliklere verdiği emirde (özetle):

Harekât süresininin 15 Eylül'e kadar uzatıldığını ve emir komuta meselesini belirttiikten sonra:

"8 nci Kolordu kendisine verilen arama ve tarama görevini 15 Eylül akşamına kadar devam ettirecek ve 15 Eylül akşamı, Bornak - Mirho - Deve boynu - Yukarı Brasor - Boz kıra - Bornak bölgesi içinde;

15 nci Tümenle Havaçur ve 12 nci Tümenle Brasor havzalarına intikal edecek ve 13 ncü Tümen emrindeki 57 nci Alay, 15 Eylül akşamı Hozat'ta, 15 nci Tümen emrindeki Seygar Jandarma Alayı Kakkil mezriası - Maksur bölgesinde bulunacak surette hareketini düzenleyecektir.

Kolorduca, iki tümenin ara hatı olarak tespit olunan Koçyeri - Payamlı - Deve boynu - Kurudere hattı uygundur.

143 ncü Alay ile 38 ncü Alayın 1 nci Taburu, kolorduca verilen talimat dahilinde görevlerine devam edecekler ve 15 Eylül 1938 akşamı buldukları yerlerde kalacaklardır.

7 nci Alayın 3 ncü Taburu ile 3 ncü Seygar Jandarma Taburu, 15 Eylül akşamı Pülür'de toplanmış olacaklardır.

143 ncü Alay ve 7 nci Alayın 3 ncü Taburu, 15 Eylül 1938 akşamından itibaren 9 ncü Tümen emrine gireceklerdir.

15 Eylül 1938 günü, 12 nci ve 15 nci Tümenlerle 7 nci Alayın 3 ncü Ta-

buru istirahat edeceklerdir. 143 ncü Alay Kemah'ta toplanmak üzere 16 Eylül sabahı harekete geçirilecek, oradan Erzincan'a hareketi 3 ncü Tümen Komutanlığınca düzenlenecektir.

Seyyar Jandarma Alayı ve bu alayın Süvari Bölüğü, 15 Eylül 1938'de Amirgân - Kakkil mezrası - Gavgı bölgesinde ve 3 ncü Seyyar Jandarma Süvari Bölüğü 15 Eylül 1938 akşamı Pülür'de, 9 ncü Seyyar Jandarma Süvari Bölüğü 16 Eylül akşamı Sin bucağının merkezi olan Deşt'te bulunacak tarzda hareketleri kolorduca düzenlenecektir.

Ordu emrinde bulunan 2 nci Seyyar Jandarma Süvari Bölüğünün takımı, 16 Eylülde Hozat'tan hareket ile Hozat - Deşt - Mameki üzerinden 18 Eylül 1938 akşamı Nazımiye'de bölüğüne katılacaktır.

3 ncü Tümen, 13 Eylülde varacağı hatta, 14 Eylül 1938'de istirahat edecektir. Binbaşlı Coşkun Müfrezesi emrindeki seyyar jandarma taburlarından 2 nci Taburunu ve bu tabur silviri bölüğünün yarısı Nazımiye'de, 9 ncü Taburun Deşt'te, 16 Eylül 1938 akşamı bulunacak tarzda hareketleri tümence düzenlenecektir..." demekte idi.

Bir yandan ordunun yapmakta olduğu tarama harekâtı devam ederken, Tunceli asayişini devamlı kılmak için alınması gereken tedbirler üzerinde durulmakta idi. Bu konu ile ilgili olarak Genelkurmay Başkanlığı 13 Eylül 1938'de 4 ncü Genel Müfettişliğin bir önerisine verdiği cevapta (özetle):

3 ncü Ordu manevrası sonunda Tunceli ili ve yasak bölgelerinin korunması ve güvenliği için kararlaştırılan tedbirler arasında;

17 nci Dağ Tugay Karargâhı kadrosuna kurmay ve levazım heyeti verilerek müstakil tugay kadrosuna çıkarılmasının uygun olacağı;

Yasak bölgedeki harekât ve takiplerin düzgün bir sevk ve idare ile tanzimini sağlayabilmek için 17 nci Dağ Tugay Karargâhının Hozat'ta bulunarak 4 ncü Genel Müfettişlik emrinde Genel Takip Komutanlığı görevini yapacağı ve Tugayın bu maksada göre teşkiline dair hususlar bildirilmekte idi.

Aynı emirde ayrıca; tarama ve manevralar sonunda bölgede kalması tespit ve tensip olunan jandarma ve ordu birliklerinin takviyesine dair hususlar da vardı. Şöyle ki:

17 nci Tümenin Malatya'da bulunan dağ topçu taburundan bir batarya, Hozat'taki 17 nci Dağ Tugay Komutanlığı emrinde bulunacağı kaydedilmekte idi.

6 Eylül 1938'de başlayan arama ve tarama harekâtı, ordu emrine göre bütün ciddiyet ve şiddeti ile devam ediyordu. Ordunun 15 Eylül 1938 akşamı hedefleri için verdiği emre göre birlikler, o tarihe kadar, kendilerine ayrılan bölgelerdeki mağaraları, taş kovuklarını ve bir insanın saklanabileceği her noktayı adım adım aradılar, İstihkâm müfrezesi birçok mağaraları tahrip suretiyle yardımda bulundu ve bu suretle topçu ve piyade ağır silahları yakın desteğinde yapılan tarama harekâtında birçok mağara ve civarlarında yapılan müsademelerde, içlerinde bazı aşiret reislerinin de bulunduğu yüzlerce haydut imha edildi ve bir o kadar da kadın ve çocuk grupları yakalandı. Bu arada yine yüzlerce hayvan, silah ve cephaneye ele geçirildi. Haydutların direndikleri köyler, münferit evler, komlar ve hatta tarla ve meşelikler yakıldı. Böylelikle manevranın bu son safhası da sona ermiş olacaktı.

Manevra sonu dolayısıyla 3 ncü Ordu Müfettişliği 15 Eylül 1938'de yayınladığı emirde:

"10 Ağustosta başlayan 3 ncü Ordu manevrasının 3 ncü safhası 16 Eylül 1938 sıfır saatte sona ermektedir.

Bir kısım birlikleri ile haziranın ilk haftası ve önemli kısmı ile temmuzun son haftası içinde harekete başlayan ve Eylül başından itibaren kısım kısım garnizonlarına dönen ve 8 nci Kolordu ve 3 ncü Tümeni ile de bu akşama kadar harekâtı devam ettiren 3 ncü Ordu birlikleri ile bu safhalara katılmakla 3 ncü Ordu silah arkadaşlarını şerefli endiren ve getin görevler alan 1 nci ve 2 nci Ordu kıtaları her safhada uzun yürüyüşlerde ve manevranın her hareketinde, takdire şayan tahammül, kabiliyet ve başarı göstermişler ve görevlerini başarmakta azami gayret ve kudretlerini sarfetmişlerdir.

Aylarca devam eden manevra safhalarında bütün ordu birliklerinin sıhhi durumu büyük memnuniyetle kaydolunacak derecede iyi devam etmiş, işe çok muntazam ve kuvvetli yapılmış, yıpratıcı hareketlere rağmen teşhizat ve silah bakımı, harp ve nakil araçlarına itina derecesi iyi bulunmuştur.

Bu güzel tecrübeyi büyük bir iftihar ve sevinçle tespit ederken, Türk erinin ve Türk subayının yüksek kabiliyetini, Cumhuriyet Ordusunun vatanına ve görevine olan derin bağlılık ve sevgisini ve fedakârlığını en önce belirtmek isterim.

Zorlu ve zahmetli hareketlerin yapılmasında ve görevlerin döküntüsüz, intizam ve ciddiyetle başarılmasında bütün komutan ve subay arkadaşlarımızın ciddi ve büyük gayretlerini ve bir an durmayan faaliyetlerini, isabetli tedbir ve tertiplerini de gurur ve şükranla ifade ve takdir ederim.

Manevranın her safhasında, ordu birlikleri yanında ve içinde görev almış olan jandarma birliklerinin aynı yüksek nitelik ve kudretle ve başarıyla görevlerini yapmış, tebrik ve takdire layakat kazanmış olduklarını gurur ve iftiharla kaydedirim. Bunun bütün ordu ve jandarma silah arkadaşlarına yürekten sevgi teşekkürlerimle bildirilmesini rica ederim" demekte idi.

16 Eylül 1938 sabahından itibaren 3 ncü Ordu Müfettişliğinin 13 Eylülde verdiği emre göre; ordu manevrası 3 ncü safha harekâtına katılan birlikler demiryolu ve kara yürüyüşleri ile esas garnizonlarına dönmeye başladılar ve Tunceli'nin yönetimi Tunceli Vali ve Komutanlığına devredilmiş oldu.

Emir ve komutayı devralan 4 ncü Genel Müfettişlik de bundan sonrası için Tunceli'de asayiş sürdürme bakımından 19 Eylül 1938'de verdiği emirde (özetle):

4 ncü Genel Müfettişlik kuruluşunun (Kuruluş: 11) bağlı olduğunu, Dağ Tugayı, seyyar jandarma alayı, Pülür'deki 11 nci Alay 3 ncü Taburunun Pertek, Elazığ ve Verteil'deki kıtaların bu kuruluşu göre Müfettişliğe bağlı olduklarını belirtmekte ve 17 nci Dağ Tugay Komutanlığının bundan sonraki başlıca ve özel görevini ana hatları ile bildirmekte ve birliklerin de yapacakları işleri sıraladıktan sonra bulunacakları yerleri ve ne tarzda görev yapmaları gerektiğini açıklamış bulunmakta idi.

3 ncü Ordu Müfettişliğinin Tunceli'de yapılan tedip harekâtına dair verdiği raporda belirttiğine göre; Ordu tarafından Tunceli'de iki defada toplanarak 17 günde yapılan tarama hareketinden elde edilen sonuç şöyledir:

Tarım bölgesi içinden ölü ve diri 7954 kişi çıkarılmıştır.

4 ncü Genel Müfettişlikten isimleri verilen 101 kişiden 73'ü ele geçirilmiştir.

1019 silah toplanmıştır.

Bu sonuca göre, Tunceli'nin sükün ve asayiş bakımından durumu şöyle mütalaa edilebilir:

Tunceli'de ayaklanma tertipçisi olan reis, kolbaşı, şerir ve seyitler ele geçirilmiş ve bölgeden çıkarılmıştır. Bundan sonra Tunceli'de genel bir ayaklanma tertip edecek, halkı teşvik ve tehdit ederek bunu gerçekleştirecek cüret ve böyle bir teşvik ve tehdide uyacak cesaret kalmamıştır.

Yasak bölgelerin idamesi için ayrılan ve Tunceli içinde bırakılan ordu ve jandarma kuvvetleri, bir taraftan faal ve devamlı baskınlarla, hükümet ve halk teşkileri de diğer taraftan devamlı ve etkili propaganda ve idare ile duruma etkili ve hâkim oldukları takdirde tarama hareketlerinde ele geçirilemeyenler de dehaletten başka çare bulamayacaklar ve böylece hükümet nüfuz ve hâkimiyeti Tunceli'de kurulmuş olacaktı.

Buna boyun eğmek istemeyen birkaç şerir olabilir. Bu gibiler birkaç avene ve yakınları ile çete halinde daha bir süre Tunceli dağlarında saklanmaya ve yaşayabilmek için sarkıntılık yapmaya devam edebilirler. Bu gibiler nihayet kış gelinceye kadar dayanabilirler. İyi haber alma ve kışın dahi devam edecek baskınlarla bu mahdut çeteler dahi kolay ve çabuk elde edilir.

Bu suretle Tunceli, nihayet iki sene içinde tamamen temizlenmiş, emniyet ve asayiş tamamen istikrarlı bir bölge haline getirilmiş olur.

Tunceli halkının bir kısmı çok ilkel ve fakirdir. Dağların aralarında yaşamaktan doğan zihniyet, hükümet kuvvet, kudret ve kültürünün bunlara devamlı surette ulaşmamış ve işleyememiş olması, bu halk arasında aşiret ruhunu ve hayalını devam ettirmiş, seyitlerin telkinleri, şerirlerin tehditleri bu halkı ilkelliği ve fakirliği içinde bırakmış ve ağaya, reise ister istemez uymaya mecbur etmiştir.

Ağa ve reislerin bir kısmı kalkmıştır. Fakat seyitlerin çoğu kalmış

tir. Gerek uysal olduklarından dolayı dokunulmayan ağa ve şerirler gerekse seyitler meydanı boş bulurlarsa halkı aynı halde tutmaya devam ederler. Seyitler ağaların telkin vasıtalığını yaparlar. Halkta icra kuvvetini teşkil eder. Bu ihtimali kökünden yok etmek için esası tedbir; içeride kalmış olan seyit ve ağaların hepsini Tunceli dışına çıkarmak ve bu güne kadar hükümet ile halk arasında her hayırlı teşebbüsü akim bırakan bu kitleyi ortadan kaldırmaktır. Ancak bundan sonra halk hükümeti baştır, her icraatını kabul ve tatbik ve onu ilkelikten kurtarmak isteyen Cumhuriyetin kültüründen ve nimetinden istifade eder.

Bu gerçekleşinceye kadar Tunceli'de kuvvet, basiret ve devamlı baskı ile ve mevcut ağa ve seyitlerin nüfuz ve etkileri ile aralıksız mücadele ederek çalışmak gerekir.

Tunceli'de yapılan manevra hareketleri sırasında ilçelerdeki idari ve adli makamların hareketen önce bu mücadelede tamamen başarılı oldukları görüldü.

1938 haziran başından beri devam eden şiddetli tarama hareketlerini

müteakip asıl kıskırtıcı olanların çoğu ortadan kaldırıldığına ve kalanları da korkutulduğuna göre, mücadelenin daha kolay yürütüleceği tahmin edilir.

İlçelerin memur kadroları münhal bırakılmamak ve görev sahipleri de Tunceli halkından olmamak şartı ile seçkin, muktedir olmak ve Tunceli halkını devamlı ve etkili temas ve faaliyetle Cumhuriyete ısındırmak ve ahyatırmak da başarı için şarttır.

Ordu Müfettişinin de manevra sonu Tunceli hakkındaki bu mütalasında belirttiği gibi, orduca yapılan tenkil hareketi sona ermiş olmakla beraber daha önce hükümetçe kararlaştırılmış olduğu üzere 4 nci Genel Müfettişlikçe ve yeni bir plan dahilinde takip ve ele geçirilen eşkıya ve zararlı kişilerin tenkiline devam edildi.

BİTTİ

BILBIL Û GUL

Oscar Wilde (1854-1900) Dublinê de hate dinyayê. Ji bo serbixweyîya Îrlandayê xebat kir. Ji ber vî sedemî ket ber rik û dijminatîya Îngilîzan; bi dek û dolavên resmî ev girtin û avêtin nexweşxana dînan. Bi wî awî jîyîna wî hate xera kirin û bi zehmetên mezin ve rûbirû ma. O.Wilde, nivîskarekî bi nav û deng e.

"Ew ê bi min ra dans bike, bes divê wê ra gulak sor bînim." digot xwendekarê ciwan. "Mixabin di bexçeyê min da tu gulak sor tune." bi hawargazî digot û çavên cindî tijî hêstirdilop dibûn. "Ax bext çawan wer tiştêkî piçûk va hatibû tevgirêdan! Hemû jî min xwendin, çi camêrên rûsipî yên zanevan gotibûn. Min giş vêşartin sirên filosofîyê, lê bo gulak sor jîyîna min bedbext û xemkederî bû."

"Êdî wayana tiştêkî heweskarî û sadiqane ye." dibêje Bilbil. "Şev bi şev min wî ra dixwend, her çiqas min ew nasnedikir jî; şev bi şev min çîroka wî stêrkan ra neqlerz dikir. Tenê min berê xwe dida wî. Porên wî wekî sinbil tarî bûn. Lêvên wî mîna gulên hesretkêş sor bûn. Lê daxma morika xemkederîyê bi enîya wî va zeliqî bû."

"Prens, sibhê êvarê baloyekî dide." wer hêdî diaxivit şagirtê ciwan. "Dilketîya min jî dê li wir bibe. Ku ez wê ra gulak sor bibim, ewê bi min ra dans bike heta destî sibhê. Eger ez wê ra guleka sor bînim, ewê serê xwe deyne li ser milê min û destê xwe jî bide ser destê min. Çi hêyf baxçê min da qet gulak sor tune! Da wer bi tenêti rûnim ew jî min dawirî wê da biçe. Da ez nezera wê nakêşim, dilê min wê bihêt şikandin." digot şagirtê dilgir.

"Wayana rastî heweskarîyêkî sadiqane ye." dibêje Bilbil. "Çi ez dixwenim, ew bêtir xemgîn dibe. Çi min ra kêfxweşîye, wî ra dilêşî ye. Rastî jî piçek tiştêkî tevtijî harîqa ye. Zumrût bahagirantir û bi qiymettir e ji ziravberê yaqutê. Mohrikmercanan û henaran nikanin bikirin, nayên bazarkirin firotanê da. Ew jî ba firoşkanan nahêt bazarkirinê, nikane li hemberê zêrteraziyê da bihêt keşandinê." xwe bi xwe wer difikrîya Bilbil.

"Muzîkvan li ser cîhê mûzîka rûnin..." dibêje şagirtê ciwan, "û bi pê îstrumanên xwe bileyîzin. Dilketîya min li ber dengê kemanê û harpê dans bike. Wer bi sivikatî dans bike, hem-heman lingên wê zor bi erdê bigirin. Da, yên hefşa salonê hember hûnerên wê yên bêwêne da bila bên bahev, kombîbin. Ew dê bi min ra dans neke, ji ber nedabûna gulak sor." Wî xwe havêt ser çîmikgîyan, rûyê xwe girt nav destên xwe, veşêrî û girîya.

"Çima ew digîre?" dipirse fatfatika kesk, gavdema ku doçik li hewa babû û wer ber ra direvşya.

"Belê, bo çi?" dipirse perperok, gavdema tîrêja rojê para lêdida.

"Ew bo xatirê gula sor digîre!" dibêje Bilbil.

"Bo gula sor?.." dibêjin hemû bi hevra. "Wayan pêkenîn e." û fatfatika piçûk, piçek wekî segê zeynek bû, bilind dikenîya.

Lê belê Bilbil dizanîya xemkedera şagirt, bo sirsîhîra veşartina evîne. Li ser darê, wer bêdeng û sekinhal bû. Wek sîber di nav daran da dixûşîya û li ser baxçe ra firî, çû.

Da, di nav çîman da ajgulekî pir xweşik derketibû. Gava Bilbil ew dît, lê mêze kir, firda û li ser çiqildarikê wê da dahêwirî.

"Bide min gulak sor!" digot bi dengê bilind. "Ji ber wê ezê ji te ra lajeyekî şîrîn bixwênim."

Gulhejîkê serê xwe lerezand, gotê "Gulên min sipî ne. Wer sipî wekî devkefa behrê, wek berfa li ser çîyan sipîtir in. Lê dîsan jî here ba birangê min. Ew bi xwe tev kevn e, roj-sactê aj dirêjîni. Belkê ew bide, tu çi ku dixwezît."

Bilbil wir û wê da firvala dibe, ber bi gula xwedî ajhejên bi

teví kevn û roj-saetê dirêjkiriyê diçe û pêve dinîşe.

"Gulekî bide min!" dibêje Bilbil. "û bedêla wê ez dixwezim te ra lajeyekî bêtrîn şîrîn bixwênim."

Lê, ajhejik serê xwe dilerzîne û:

"Gulên min zer in." dibêje ew. "Wer zer in wekî porên ciwan keçika behrê, li ser têxteki kehrîbar da rûdinît. Wer zer in, ji gulzerînê zertir in. Ew ên ku li ser çimîkan xwe diçeğî-nîn, ew hêsta ku li ber tirpana gîyabir a karger neketîne. Anha here ba birangê min... Ew ê ku bin pencera şagirtan da ye, yê wê gulçîçeğî in. Belkê ew bide, çi ku tu dixwezît."

Bilbil wer bilind firdibe ta bo gulhejan, ew ên di bin pence- ra şagirtan da bûn.

"Bide min gulekî sor! Ez dixwezim ji ber wê lajeyekî bêti- rîn şîrîn ji te ra bixwênim."

Gulhejik serê xwe dihejîne û dibêje:

"Gulên min sor in. Wer sor in wek lingên gugewrçinan û sor wek yelpaza tasikên mircanan yê şkeftên behran. Lê mixa- bin bayê çiqilguliyên min bilind kirin, sarsermayê bujikiyên min gezkirin, bakurufê guliyên min şikandin, ew sal tu gulên min tunin."

"Tenê yek gulekî sor min diwê." dibêje Bilbil. "Tenê gulekî sor bide min, ne zêde. Da ez tenê gulekî sor helgirim?"

"Ew bi şertek têt dayîn!" dibersivîne dargul. "Lê evayana tiş- tekî ecêb giran e, ez newêrim wîya ji te ra bibêjim!"

"Wî ji min ra bibêje!" dibêjt Bilbil. "Dilnîya be, bi rehetî bi- bêje, ez jê natirsim."

"Ger ku tu dixwezît gelekî sor bibît, divê tu ber tîrêja Hey- vê lajeyekî bihazirîni û bi pê xwîna dilikê xwe birengîni. Ger tu ji min ra wer bixwênî, sîngê xwe bidî ber surîqelemê (stirî) û pêt ser da paldî, biguvisî. Bi dirêjîya şevê divê her tu laje- han bixwênî, ta ku surîqelem bighê navika dilikê te û jîyînxwî- na te nav rihên min da biçe bila bibe ya min."

"Mîrin, nîrxekî bahagiran e, him jî bo gulekî sor!" dibêje Bil- bil. "û jîyîni ji hemûyan pirtir bahagirantir e. Ew keyf e, nav ke- lema hîşk da rûnin qudreta zêrzer li rojê û qudreta mircan li heyvê mêze bikin. Şîrîn bihîna surîqelemên sipî, şîrîn gulên canê li dolikan da û gîyayên heydelbergê li ser tumikan. Lê belê hezkirin, ji jîyîne çêtir e û an jî dilikê çuçikekî çîyê li hem- ber dilikê merivan?"

Wer perên xwe yê gewr vedike û firvala dibe. Li valayê wek sîber li ser bêxçê ra, wek sîberê nav daran da dixuşîya.

Da şagirtê ciwan di nav daran da diraza, çawan Bilbil wer li wir cih da hêla bû, gîrdilopên çavên cindî hêsta hişk nebû- bûn.

"Ji xwe ra keyf bike" dibêje Bilbil, "şa bibe, da tu yê gula sor helgirî. Ez dixwezim ber tîrêja heyvê bixuyêni bi lajehan, dê rengên rengên wê gulê xasima bi xwîna dilikê min pêkbên. Hemû xwestina min jî ew e, ku tu bi dilhezîna xwe bawerbend bî. Hezkirin ji filosofiyê çêtir e ger ku hukum jî bibe; ger ku hukum jî bibe ji zordariyê bi hukumtir e, ger ku hêsta hukum- dar jî bibe. Pelgurriyagir perikên we ne, pelgurriyagir rengê we ye. Lêwên wê şîrîn wek hingivîn, helma wê wek nermdukelê xweşik e."

Nav gîyan da şagirt qaytê dikir û lê guhdar dibû. Lê wî ne- dikanîya jê fêm bike, ka Bilbil ji wî ra çi digot! Wî tenê ji ki- têban fêm dikir.

Lê dara mazîyê jê fêm dikir û tevkeder dibû. Darê ji Bilbi- la biçûk gelekî hezdir. Wî hêlûna xwe li ser gulidara wê da çêkiribû.

Darê bi dipisîn digot "Lajehêki dawîn ji min ra bixwêne, ez xwe di tenêtiyê da bibînim, ger ku tu li vir biçît!" Bilbil her dix- wend ji bo dara mazîyê. Dengê xwe wek avê bû, ku ew av çaw- wan avkûzekî zîvîn da dirije.

Gavdema xilaskirina lajehê da şagirt ji cihê xwe rabû û berê xwe da defter û qelemê. Bi hişyarî wê da qaytê pêşîya xwe di- kir.

"Ew hate formek", bi xweûxwe ra digot gava ku di nav da- ran da digavand. "Ew hate formek, hûnerê; ew nikane wê ji wan qisemanehan rizgar bike, ema her çiqas hişêşîya xwe jî hebît? Ez ditirsim, na! Bila ew dilrehet bibe wek gelek hûner- mendan."

Bêdengîyek hasil bû; têda, derûdorê da tiştekî tune. Na, ew qet xwe ji yekî din ra feda nake. Ji hemuyan pirtir bi mûzikê ra mijûl dibe, meriv dizane ya çawan mefatek ne orjînal bi- bît. Ema, ger meriv ku heqbidyê mecbûr, wê hat hindek to- nêni lawcindî dengê wêda. Na, carek wê çi mane têda nine, lê nikane wê erzbike bi pê pratîkê bahaqîmetan.

Ew çû oda xwe, xwe li ser nivînka kêmbêr dirêj kir û dîsan li ser dilhezîna xwe fikirî, hemheman da xewda çûbû.

Êdî heyv di asman da dîyar bûbû. Bilbil firî çû bi hejkên sorgulê ve nişt. Sîngê xwe danî li ser sîrîqelega dara gulê û bi pêti wêda tanda. Bi dirêjîya şevê laje xwendin û her sîngê xwe li ser sîrîqelemê da guvisî û palda. Heyva kristalsar li ser da xar bû, guhê xwe da dengê Bilbil. Dixwend û dixwend, her sîrîqelem jî kûr û kûr bi sîng ra diçû. Jîyîni û xwîna wî her diçû kêmbû.

Pêşda, li ser dilhezîya xotekî û keçikekî dixwend. û gipikê dara gul bişkivî, vekir gulekî bêwêne û bêhempa. Pergul her û her rêzdebûn, li ser her lajehêki û yêni din. Pêşda wek mijdû- man ronak bû, wek mijê li ser avçeman da rawestî. Ronak wek lingên şefaqê, zîvperên roj êvarê. Wek sîberwêne gulekî zî- veynik da, wek sîberwêne nav avgêrê da, gulvedana gul li ser serê gul da, wertor bûbû.

Gulê her dixwest, Bilbil bila xwe tim di ser sîrîqelemê da pêttir tande. "Pêt, pêttir tande Bilbila biçûk! Nebe ku roj ronî be, hê gul tev teva nebûye?"

Bilbilê wer xwe ser sîrî da pêttir diguvisî, laje dixwendin bilind û bilindtir. Êdî wî li ser her çû zêdebûyîna jan û êşa xwe, li ser canrûhên mêr û weyvê dixwendin.

Sorî û ziravtiyek li ser belgên gulê da hat wek sorikbûna rûyê zavê, ger dema ku wî lèvên destgirtîya xwe maçkiribû. Lê sîrîqelem ke negije dilikê Bilbil, dilik wek xwe dimîne û gul jî sipî. Tenê xwîndilikê bilbilekî dikane dilikê gulekî sor bike. Dar banê Bilbil dike, ku ew hê pirtir xwe li ser sîrî da tande.

"Xwe hê kîptir, hê kîptir tande Bilbil! Paşê wê roj derkeve, ka hîn gul bi tevayî hasil nebûye." gotê.

Bilbilê xwe li ser sûrîqelemê da her çû kîp kir û serê sûrî li dilikê ket. Jan û êşekî bêwêne ew girt û recifî. Êştir û êştir dibû. Lajê xwendin ji hartir û har bilindtir, tenê li ser hez û evînê. Evînekî wehan ku nakeve qebran û qet namire. Êdî gula sor û bêhempa çêbûbû, dilikê wê wek kevira yaqûtê. Ema dengê Bilbil êdî sist bûbû, perên wî yên piçûk dest bi peritane kiribûn. Perdekî sivik bi ser çavên wî da hat. Her sist û sisttir dibûn lajehên wî. Tişteki ketibû gewrîya wî, bêhna wî her teng dibû...

Xwîngêr, xwengêr dixwend heta ji deng ketina dawî. Heyva sipî ew dibihîst, bîrdikir ku dakeve jêr, ser rêka rojava. Lê wer asman da mabû. Gula sor ew bihîstibû ber hezhaza bêdawî dilerzîya. Li ber sarbayê sibhê belggulên xwe vedikirin. Eksdeng dikêşîya li şkeftên sormor, li ser çîyan; xewketî ji xemê heşar dikirin. Li ser qamir-qamişên çeman da wêda diçû, xêrxeberêki bi ser behrê da rêdikir.

"Qaytê, qaytê! da waye gul temam bû." digotin gulşivan. Ema çi deng ji Bilbil nedihat, bersîv nedida. Li wir miribû, sûrî bi dilikê va çûbû û wer razayî mabû.

Nivroyê şagirt pencere vekir û serbijêr qayt kir.

"Wayan çi bextek hêja ye! Da waye guleka sor..."

"Emirjîyana xwe da min tu car gulekî wertor nedîtibû. Wisa cindî ye ku divê Latîni da navekî wê yê dirêj hebe".

Xwe jorda xar kir û gula sor helgirt. Kumê xwe danî ser serê xwe û bi lezûbez çû mala profesorê xwe. Gul jî dest da bû.

Keçîka profesor runîştibû bo çûyînê, qedîfa şîn li makarayê dipêçîya. Segê wê yê piçûk jî li ber lîngan da melisîya bû.

"Te seba min gotibû, ew ku ji min re gulekî sor bîne ez ê bi wî re dans bikim." dibêje şagirt. "Wayana li ser rûyê gerdûnê ji hemû gulan sortir e. Ji bo êvarê wê bo dilikê xwe helbigire, ger ku me hevra dans kir çawan ez ji te hez dikim wê te ra erzhal bikim."

Ema keçikê devê xwe bada:

"Ez ditirsim ev û cilikên min li hev neşikên!" got û dirêj kir. "Hat min ra xarziyê odevan cewahîrên rastînî bi rê kirin, herkes dizane mucewher ji gulan qîmettirin."

"Bi rastî hûn (tu) gelek bêqedr in!" got. Şagirt wer bi hêsketî bû ku ew gula ku anîbû, avête li ser rêkcadê, cihdera ku dirêjî laximê dibe. Arabayek li ser gulê derbas bû.

"Bê qedrî ha?" dibêje keçik, "Ez dixwezim we ra tişteki bibêjim, hûn (tu) gelek bê ar in, da ma hûn ki ne? Şagirtêki wir wêda qet; bawernakim ku zîvbendên solê te hebin wek yê xarziyê odevan."

Şagirt ji cihê xwe rabû û çû mala xwe.

"Ev hezkirin çi tişteki bêsere ye!" digot şagirt xweûxwe ra, gavdema rabûnçûyînê da. Ew ne bo fayde dîtineyê mîna mantîqê, êdî qet çi îspat nake û her qise dike derheqa tiştên din da. Tiştên hê nebûyî, baweriyên eşyayên bê bahaqîmet. Ew bi xwe, rastî jî piçek bêcerib bûna jiyînê ye. Dem û dewra me da hemû pratîkî bûne, wer disan ez diçim fêylezofiyê û metafîzîkê."

Wer ew disan diçe oda xwe, kitêbekî mezin û tozê da mayî tîne û dest bi xwendinê dike.

HELSİNKİ GÖZETLEME RAPORU ETNİK KİMLİĞİN İMHASI TÜRKİYE KÜRTLERİ İLAVELİ SON BASKI

MART 1988

- III -

IV. TERÖRİST BASKINLAR

Helsinki Gözlem heyeti, Diyarbakır dışında terörist baskınlarıyla manşetlerden inmeyen sınıra yakın Mardin ile dağların yüksekliklerinde kurulmuş olan Tunceli kentlerini de ziyaret etti. Çok geniş bölgeleri içine alan bölgedeki gezimiz sırasında, bayır ve yüksek yamaçlarda koyun otlatan çobanlar dışında insan, insan toplulukları veya meskenlere rastlayamadık. Bir dağın yamacında kurulmuş 45 000 nüfuslu Mardin, taştan yapılmış sıra sıra evleriyle kendine özgü apayrı bir özelliğe sahip. SHP Mardin merkezi, sonsuza kadar uzanmış gibi bir izlenim veren Mezopotamya Ovasına tepeden bakan bir konumda bulunuyor. Sadece 30 km. uzaklıkta bulunan Suriye'den gece ışıkları görülebiliyor. Birkaç avukat, politikacı, bir öğretmen, bir işadama ve bir gazeteciden oluşan grup -tümü de SHP içinde faal- özellikle Mardin ilinde sık sık görülen gerilla savaşını irdelediler. Mardin'de bulunduğumuz tarihte hepsi de yerli halktan olan 28 terörist aranıyordu. Ziyaretimizden birkaç hafta sonra 8 Temmuz tarihinde Mardin ilinin iki köyünde, çoğu uykuda iken 11 çocuk olmak üzere 28 kişi teröristler tarafından kurşunlanarak öldürüldüler.

Terörizm, kendilerini marksist-leninist gören, PKK olarak bilinen Kürt İşçi Partisi'ne mal edilmektedir. Bunların hareketleri milliyetçilik ve ayrılıkçılığa dayanmaktadır. Bunların amacı, Türkiye'nin Kürtlerle meskun bulunan bölgelerini kurtararak bağımsız bir devlet kurmaktır. PKK'nın aktif ol-

duğu bölge Batı Avrupa'dır. Ve hatta Almanya ve İsveç'de teröristlikle suçlanmaktadır.

PKK, Ankara Üniversitesi'nin Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde bir öğrenci olan Abdullah Öcalan tarafından 1978 yılında kuruldu. Bu grup, 12 Eylül 1980 darbesinden önce çeşitli silahlı çatışmalara katıldı. Liderleri, darbeden sonra Türkiye'yi terkettiler. Öcalan'ın Şam'da bulunduğu inanılmaktadır. Bugünkü terör dalgası, 1984'ün Ağustos ayında, Irak sınırına yakın Eruh ve Şemdinli köylerine yapılan baskınlarla başladı. Bu baskınlar 1984'ün sonlarına doğru artarken hedef seçilen askeri birlikler ve jandarma karakollarına, PKK ile işbirliğini reddeden köylüler de dahildiler.

Türk hükümetine göre Doğu'da, 1984 yılının Ağustos ayından beri güvenlik kuvvetleri, teröristler ve birçoğunun kadın ve çocukların oluşturduğu 300 kişiyi aşan sivil halk da dahil 800 kişi öldürülmüş.

(Raporun bu bölümünde herkesçe bilinen bazı olaylara yer veriliyor. Onları aktarma gereğini duymadık. MP.)

Newsweek dergisi Mart 1987 tarihli sayısında, Güneydoğu Türkiye'deki mücadeleyi "dünyanın en acımasız gerilla savaşı" olarak tanımladı. Buna rağmen sorunu çevreleyen gerçekler toz-duman içinde kaybolmaktadırlar. Hareketleri sıkıca kontrol edilen birkaç yabancı gazeteci dışında bölgeyi ziyaret eden olmamıştır. Haberlere kaynaklık eden genellikle Türk hükümetidir. Hükümetse sık sık kendi kendini tekzip etmektedir. 1987 Haziran ayında Türkiye'deyken çeşitli "resmî" kaynaklar, gerilla sayısının 200 ile 1500 kadar olduğunu tahmin

ediyorlardı. Daha sonra Temmuz ayı konuşmasında Başbakan Özal çok kesin sayılar veriyordu: Buna göre hükümet, 2338'i barınma ve diğer yardım ve kolaylıkları sağlayan ve 1158'i ise faal dövüşen olmak üzere 3496 teröristin varlığını saptamıştı. Ağustos 1987 tarihli konuşmasında ise Başbakan, Güneydoğu'da sadece 300-400 civarında bir terörist gücün varlığından söz ediyordu.

Teröristlerin nerede üslendikleri konusunda da birhayli karışıklık var. Türk hükümeti çok yakın bir zamana kadar gerillaların sınırın öbür tarafında, Suriye ve Irak'da kurdukları kamplardan sızarak vur-kaç yöntemiyle çalıştıklarını ısrarla vurguluyordu. Günaydın gazetesinin bir muhabiri Ağustos 1987'de, Türkiye'de 38 kamp ve silahlı 8000 adamlarının mevcut olduğunu iftiharla vurgulayan PKK militanlarıyla Irak dağlarında olağan dışı bir mülakat yapmayı başardı. Türk hükümeti ise Ekim ayında, teröristlerin Türkiye içinde üs kurduklarını doğruluyordu. Bu da gerilla hareketine halktan gelen desteğin ilk tahminlerden daha fazla olduğu savına dayanabilir.

ABD Elçisi Robert Strauzs-Hupe'a göre, "Militanlar her gün sınırdan sızabilen, iyi organize edilmiş silahlı bir gruptur." Elçi ve elçilik görevlilerine göre, bu bir sızma olayıdır, yurt içinde üslenme işi değildir. Aksi halde, kırsal kesimdeki olaylar daha yaygın ve daha boyutlu olabilirdi.

Mardin ilinde bir gazeteciye göre:

"PKK'liler burada gizlenebildikleri gibi sınır ötesine de geçebilmektedirler: Bir gel-git hareketi sözkonusudur. Bazıları gelip dağlarda kalmakta, bazıları da ihtiyaç ve donanım sağlamak için Suriye'ye dönmektedirler. Dışarıdan mali yardım alıyorlar, ama nereden aldıklarını bilmiyoruz."

Eski Başbakan Bülent Ecevit'in bize söylediğine göre "Teröristlerin çoğunluğu sınırdan sızarak gelmektedir. Teröristler için yaygın bir halk desteği yoktur." Bu yaygın bir kamu halinde: Konuyu kendileriyle tartıştığımız hemen hemen herkes aynı kanıda. Eski Başbakan Süleyman Demirel'se "Teröristler için mahalli bir destek yoktur. Bundan dolayı da teröristler halkı öldürmektedirler. Halk teröristlerden korkmaktadır. Devlet halkın gerekli emniyetini sağlayamamakta ve halk kendini koruyamamaktadır" diyor. SHP Genelbaşkanı Erdal İnönü'nün kanısıysa şöyle: "Genel olarak gerillalar için yaygın bir halk desteği yoktur. Halk destek olsaydı, durum daha da vahim olabilirdi."

Bu beyanlara yanısıra Güneydoğu'dan gelen bir parlamento üyesine göre teröristlere olan halk desteği artmaktadır. Sınır bölgelerinde:

"Başlangıçta Kürt halkı teröristlere karşıydı. Teröristlerin halka saldırmaları ve halktan zorla para almaya başlamaları, yakınlık duyan kişileri de caydırmaya neden oldu. 1980'de askeri cunta yönetimi ele geçirdiği zaman Kürtler memnun oldu. Ancak cunta teröristlere rahmet okutur hale gelince kırsal kesimdeki destek artmaya başladı ve bugün sınır bölgesindeki halkın %40'ı teröristleri desteklemektedir. Ama bunların tümü ayrı bir devletten yana değiller. Bunların istediği

sadece Kürtlere özgürlüktür. PKK'ye mali destek sağlayan kaynaklar konusundaki varsayımlar da hayli belirsizdir. Birçok kişi, Sovyetler Birliği'nin Suriye aracılığıyla PKK'ye gerekli silahları sağladığı görüşündedir. Ancak ABD'nin Ankara Elçiliği ve Türk hükümeti ise herhangi bir ad vermeyerek sadece PKK'nın arkasında "yabancı güçler" vardır demekle yetinmiyorlar. Ağustos ayında Günaydın gazetesinde yapılan söyleşide PKK gerillaları "Suriye, Avrupa ve Sovyetler'den" destek gördüklerini belirttiler. Türkiye'deyken PKK saldırılarının arkasında İran veya İsrail ve hatta muhtemelen ABD'nin bulunduğu dair çok acayip varsayımların ileri sürüldüğünü duyduk.

Böylesine akılalmaz varsayımlar büyük güçlerin uzun yıllar boyunca bölgenin işlerine karışmaları ve ikircikli tavırlarının tarihinden kaynaklanmaktadır. Çeşitli ülkeler, Kürt isyanlarını kendi siyasal amaçları için kullandılar veya tahrik ettiler yıllar boyunca. Bugün yalnız Türkiye değil, tüm Kürt bölgeleri içtenice kaynamaktadır. Komşu ülke Irak, İran tarafından destek gördüğüne inanılan kendi yurttaşı isyancı Kürtlere karşı çok sert önlemler almış bulunuyor. Bu istikrarsız ortamda, birkaç ülkenin etkileme gayesiyle veya en azından olayların gelişim yönünü belirlemek için Kürt hareketiyle ilişki içinde olduğuna dair mevcut varsayımlar pek akıldışı sayılmamalıdır.

Doğu'ya ilişkin haberleri verirken Türk hükümetinin benimsediği gizlilik tavrı ve birbirine uymayan beyanatlarının nedenini açıklayan yorumların birden fazla olduğunu Türkiye'deyken duyduk. Bugünkü hükümete sempati duyanlar ve karşıt olanların da bir kısmının belirlemelerine göre, PKK'ye olan halk desteğinin hükümetin kabul edebileceği seviyeden daha yüksek olması ve hükümet, Doğu'da karşılaştığı ciddi sorunu dünya kamuoyundan gizleme gayretine dayanabilir. Diğer taraftan görüştüğümüz aktif Kürtlerin pekçoğunun belirttiğine göre, halktan PKK'ye olan mevcut destek pek azdır ve hükümet teröristlerin gücünü abartmak suretiyle köyleri tamamiyle boşaltma, zorla başka bölgelere nakletme, Türk ordusuna sadık "Köy Korucuları"nu kurumlaştırmak ve benzeri baskı ve zorbalık cenderesini tüm Kürt halkı üzerinde işletmesi için bir koz olarak kullanmaktadır terörist öcünü.

Gerçek durum, yukarıda belirtilen görüşlerin ortasında bir yerde olabilir. Le Monde muhabiri Michel Farrere'nin geçen Haziran ayında Güneydoğu bölgesinde yüzden fazla kişi ile yaptığı söyleşide hemen hepsi sözbirliğiyle "ayrılıkçıların kullandıkları yöntemleri" mahkûm ettiler. Doğu'da yaptığımız söyleşilerde de böylesi cevaplara sık sık rastlanmakla beraber hükümetin kullandığı haşın politika geri teperek PKK'ye desteğin artmasına sebep olacağı olasılığını da vurguladılar. Kürtlerin PKK ve yerel güvenlik kuvvetlerine karşı ne düşündüklerini tam anlayabilmek için çok daha geniş bir araştırmaya gerek vardır.

V. TÜRK HÜKÜMETİNİN YANITI

Türk hükümeti, yedirmeyen ve işbirliği yapmayan köylülere işkence yapmaya ve öldürmeye başlaması üzerine PKK'ye karşı 1985'te askeri harekâta girişti.

Hükümetin teröristlere karşı kullandığı birlikler, polis, jandarma ve anti-terör komando birliklerinden oluşmaktaydı. Hükümet buna ek olarak köy koruculuğu sistemini de oluşturmuş bulunmaktadır: Köylere teröristlere karşı korumak için köy sakinleri silahlandırılmaktadır.

Kullanılan birliklerin sayısı ve çeşidi üzerinde hayli çelişkili haberler basında yer aldı. Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından gerilla savaşı esaslarına göre özellikle eğitilmiş 1500 kişiden oluşan Komando birliğinin bölgede terörizme karşı mücadele için hazırlandığını bildiriyordu Milliyet gazetesi Aralık 1986'da. İkinci ve Yedinci Ordulara bağlı Komando birliklerinin de Güneydoğu'da hareket halinde olduğu bilinmektedir. Anadolu Ajansı Temmuz ayında, Güneydoğu'ya 1300 kişiden fazla anti-terör birliklerinin sevk edildiğini bildiriyordu. Christian Monitor (Amerikan) gazetesi 27 Temmuz 1987 sayısında şöyle yazıyordu:

"Düzenli ordu birlikleri yerine, teröristlerle mücadele için muhtemelen 5000 civarında iyi eğitilmiş, iyi donatılmış özel bir "vurucu güç" oluşturulmaktadır. Askerlik hizmetinde bulunan düzenli askerlerin terörizmle mücadele edebilecek düzeyde eğitilmedikleri gibi bu koşullara göre donatılmadıkları sık sık belirtiyor bölgedeki subaylar."

12 Ağustos 1987 tarihli Hürriyet'e göre, Güneydoğu Anadolu'da ayrılıkçı teröristlerin "belkemiğini kırmak" amacıyla Korgeneral Hulusi Sayın komutasında "Milli Güvenlik İhtisas Ordusu" kurulmuş bulunuyor. 25000 kişiden oluşan bu ordu Güneydoğu'da sadece 8 ildeki terör olaylarıyla uğraşacaktır. Terörizmle mücadelede başarı kazanmış ve komando eğitiminden geçmiş askerler arasından seçilecekler bu birliğe. Hürriyet'e göre teröristlere karşı kullanılan yöntemlere alışkın ve bölgeyi tanır hale gelir gelmez terhis olduklarından (iki yıllık zorunlu hizmet sonunda) askeri birlikler ayrılıkçılara karşı etkili olmakta güçlük çekmekte. Yine Hürriyet'e göre bu kuvvete ek olarak, halihazırda mevcut olan 3000 kişilik "özel vurucu tim" 10 000 kişiye çıkarılarak teröristlere karşı toplam 35 000 kişilik bir güç oluşturulmuş olacaktır.

19 Temmuz 1987 tarihine kadar Güneydoğu'nun dört ilinde Siirt, Mardin, Hakkari ve Diyarbakır'da yürürlükte bulunan sıkıyönetim kaldırılarak yerine "Olağanüstü Hal" ilan edildi. Bu olağanüstü durum Bingöl, Elazığ, Tunceli ve Van gibi diğer Doğu illerinde de varlığını korumaktadır. Hükümet Temmuz ayında bu sekiz ili kapsayan bölgeye, ayrılıkçılarla mücadele adı altında, yerel güvenlik kuvvetleri komutanlığı da dahil, güvenlik nedenleriyle gerek gördükçe geçici veya daimi köylere ve kırsal yerleşim birimlerini boşaltacak, tüm yetkilerle donatılmış bir Genel Vali atadı. Bu Genel Vali yayınladığı bir bildiriye "sivil sıkıyönetim" olarak adlandırdığı olağanüstü durumun uygulanmasını şöyle açıklamaktadır:

"Tüm vatandaşlar ve ziyaretçiler kimlik taşıyacaklar ve

muhtarlar şüpheli gördükleri kişileri en yakın güvenlik amirine bildireceklerdir. Toplantı veya gösteriler için il valiliklerinden izin almak zorunludur. Sıkıyönetim Komutanları ve Olağanüstü Hal Valilikleri tarafından bazı yayınlara konulan yasaklama aynen devam etmektedir. Patlayıcı ve ateşlenen maddelerin üretimi, edinilmesi veya taşınması izne tabidir. Özel savunma ve emniyet sistemine sahip devlet örgütleri, kendi güvenliklerini kollama ve uygulamada sorumludurlar. Şüpheliler hakkında bilgi ve olağanüstü halin uygulanması konusunda vatandaşların sorularına cevap verecek 24 saat açık telefon hizmetleri mevcut olacaktır. Bu kurallara uymayanlar mevcut Sıkıyönetim Kanunu'na göre yargılanacaklar." (İçişleri Bakanlığı, 19 Temmuz 1987)

VI. KÖY KORUCULARI

Türk hükümeti, Güneydoğu'daki köylülere terörist saldırılarından koruyabilmek amacıyla silahlandırdığı ve maaşa bağladığı yerli köylülerden "Köy Korucuları" sistemini oluşturmuş bulunmaktadır. Bu Köy korucuları polis, askeri komando ve jandarmaya ek diğer bir askeri güç olarak kullanılıyor. Her köy en azından 2 veya 3 korucuya sahiptir: 30 Mart 1987 tarihli Newsweek dergisi, toplam köy korucuları sayısının 6000 civarında tahmin edildiğini yazmaktadır. Hükümet tarafından köy korucularına dağıtılan silahların kullanımı sıkı kontrol altına alınmış değil. Köy korucularına verilen talimatname şöyledir:

Köy korucusu, kendisine saldıran veya hayatını tehlikeye sokan kişilere karşı silahını kullanabilecektir.

Görevi esnasında köy korucusu, kendi yerleşim biriminden birisinin hayatını tehlikeye girdiğini veya onurunun rencide edildiğini gördüğü an kendi silahını kullanabilecektir.

Köy korucusu, kendi yerleşim biriminden birisini yakalamaya çalıştığı veya cinayet işlemeye meyilli gördüğü kişiye karşı, dur emrine uymadığı taktirde silahını kullanabilecektir.

Köy korucusu dur emrine uymayarak kaçan katile, başka yakalama imkanı yoksa, silahını kullanabilir.

İzleme sonunda yasak bölgede olduğu saptanan kişi, dur emrine uymayıp kaçtığı taktirde köy korucusu silahını kullanabilecektir.

Jandarmanın tabi olduğu kanunkar çerçevesinde köy korucuları, eşkıya saldırısına karşı silah kullanabilir.

Bir köy korucusu, yukarıda belirlenen koşullar dışında silahını kullandığı taktirde cezalandırılacaktır.

15 Temmuz 1987 tarihli İçişleri Bakanlığı düzenlemesine göre köy korucularının görevleri mahalinde resmi silahları yanında kişisel silahlarını da taşıyabilecekleri, Bakanlar Kurulu'nca hükme bağlandı.

Köy korucusu olabilmeyen koşulları çok azdır: 22-60 yaşları arasında bulunmak, suç sicili olmamak, iyi huylu olmak, kavgaya ve sarhoşluk gibi kötü alışkanlıkları bulunmamak.

Köy korucularına ayda 54 000 lira, takriben 67 Amerikan

doları ödenek verilmektedir. Bu ödenek, kişi başına yıllık ulusal gelirin 1500-3000 Amerikan doları arasında değişen bir ülkede azımsanmayacak bir miktar olduğu anlaşılır. Köy korucusunu atayan genellikle köy muhtarlarıdır. Köy koruculuğu programı, politikacılar, basın ve Güneydoğu'da yaşayan halk tarafından sert bir dille eleştirilmiş bulunmaktadır.

19 Nisan 1987 tarihli Cumhuriyet gazetesi, SHP Genel Başkanı Erdal İnönü'nün, Köy koruculuğu kurumunun Doğu'da aşiretler arasında nifak yaratarak kan davalarını alevlendirdiğini ve bundan ötürü de bu kurumun feshedilmesini hükümetten istediğini aktarıyor. "Devletin güvenlik güçleri tarafından yerine getirilmesi gerekli görevlerin, silahlandırılmış böylesi eğitimsiz kişilerce yerine getirilmesi vahim kazalara neden olur" diyor İnönü. 25 Şubat 1987 tarihli Cumhuriyet gazetesine göre SHP, DY ve DSP'nin, bu köy koruculuğu sisteminin işlemediği ve olumsuz etki yaptığı konusunda ortak görüştedirler.

Mardin'in parlamento üyesi Kenan Nehrozoğlu, köy koruculuğu konusunda rahatsızdır: "Bunlar köylüler için bir problemdir. Bu top, tüfek ve tabancalarını köylerdeki düşmanlarına karşı bir güç olarak kullanmaktadırlar. Bölgede aşiretçilik hala canlılığını koruyor ve aralarında kan davaları olan taraflardan birisini silahlandırmak kan davalarını yeniden alevlendirmek demektir. Köylüleri, eğitilmemiş köy korucuları değil güvenlik güçleri korumalıdır."

26 Nisan 1987 tarihli Nokta dergisi, bazı köy korucularının kundakçılık ve evlere baskın suçlarından mahkûm olduklarını bildiriyordu. Bir köylü, Nokta dergisinden bir muhabire "Köy korucularına silah verileli beri huzurumuz kalmadı. Köy korucuları ile PKK arasında sıkışmış kalmışız. Köy korucularıyla uyusmak zorundayız. "En büyük sizsiniz, başgöz üstüne!" diyoruz onlara bize uğradıklarında. Yerimizde olsaydınız ne yapardınız?"

Mardin'de bir gazeteci şöyle diyordu:

"Köy korucuları gerçek bir sorun. Kendilerine yiyecek, et ve tavuk vermeleri için köylülere baskı yapıyorlar. Hükümet, aralarında sorun bulunan hasımlardan birisini silahlandırmak suretiyle güçlendirirken, karşı tarafın çaresiz kalarak ezilmesini sağlamaktadır. Devlet güçsüz değildir, neden taraflardan birisini tercih ediyor? Kanımca devlet, köylerde ihtilaf yaratmak istemektedir. Devlet ve ordu, köy korucularını silahlandırmak gibi aşırı bir önlem almakla kendi itibarını kaybetmiştir. Biz şahsen halkın devlete ve orduya olan güvenini yitirmesini istemiyoruz."

Askerler tarafından kendilerine baskı yapılarak köy koruculuğuna getirilmiş bazı köylüler, durumlarından hoşnut değiller. Şırnak'da oturan Osman İldiz 26 Şubat 1987 tarihinde Associated Press'e "Askerler tarafından silahlandırılmış yerel korucular, gerillaların doğal hedefi durumuna gelmişler. Biz silahlanmak istemiyoruz ve güven içinde yaşamak istiyoruz. Ancak askerin buyruğunu reddedemiyoruz" diyor.

Köy koruculuğunun yarattığı sorunlar ve bu sorunlardan ötürü yapılan eleştirilere rağmen Emniyet Genel Müdürü Saf-

fet Arıkan Bedük'ün Doğu'daki köy korucuları sayısının artırlacağını bildirdiği belirtilmektedir 25 Haziran 1987 tarihli Turkish Daily News'da.

VII. SİVİL HALKIN TAHKİR EDİLMESİ

Kürt halkı, görüldüğü kadarıyla gerillalar ve ordu tarafından esir edilmiş ve iki taraftanda zulüm ve baskı görmektedir. Gerillalar, kendilerine dayanışma göstermeyen sivil halka karşı çok acımasız davranmaktadırlar. Kurbanlarının bir çoğunu kadın ve çocuklar oluşturmaktadır. Diğer taraftan Türk ordusu yerli halkı dehşete düşürmekte, çoğunlukla halkı teröristlere yandaşlık etmekle suçlamaktadır. Görüldüğü kadarıyla Güneydoğu'nun büyük bir bölümü sürekli olarak devlet kuşatması altındadır. Ordunun sürekli uygulamalarının neden olduğu şikayetler, münferit gerilla baskınlarının yolaçtığı şikayetlerden daha fazladır.

Köy korucuları, polis, asker ve jandarma tarafından köylülere yapılan zulmün ve baskının hikayelerini her gittiğimiz yerde duyduk. Bu olaylar çoğunlukla askerler tarafından şüpheli teröristlerin aranması esnasında meydana geliyordu. Daha da sık duyulan baskı hikayeleri, teröristlere yiyecek verdiğinden kuşkuyla köylülere yapılanlarıydı.

Bize söylendiği kadarıyla teröristlere yardım ettiğinden kuşkuyla bazı köyler, sürekli ve sıkı bir kontrol altında "cehennem hayatı" yaşamaktadırlar. Köylüler o kadar yakından kontrol edilmektedir ki, iki kilo şeker satın alınan kişi jandarmalar tarafından sorguya çekiliyor: "Niçin iki kilo? Bu fazla şekeri ne yapacaksınız? Parayı nereden aldınız? Teröristleri besliyorsunuz bu kadar şekerle..."

(Bu bölümde Eylül 1986'da SHP'li bir grup milletvekilinin Güneydoğu'ya yaptıkları inceleme gezisi sonunda yaptıkları basın toplantısının İfo-Türk'ün Eylül 1986 tarihli nüshasında yayınlanan metni veriliyor. Aktarmadan geçiyoruz. M.P.)

Amnesty'nin 15 Haziran 1987 tarihli raporunda bu sonuçlar desteklenmekte "Türkiye'de insan hakları ihlali devam etmektedir" denilmektedir. Amnesty uzun bir zamandan beri, güvenlik kuvvetleriyle gerilla grupları arasında meydana gelen çatışmalara bağlı olarak Doğu ve Güneydoğu'daki halkın hükümetin güvenlik kuvvetleri tarafından kötü muameleye tabi tutulduğuna ve işkence gördüğüne dair raporlar almaktadır. Büyük sayıda yerli sivil halk, pekçok defa sadece şaya üzerine işkence görmekte, sorgulanmakta ve tutuklanmaktadır. Bölge halen sıkıyönetimle idare edildiği için belirli olaylara açıklık getiren ayrıntılı bilgileri edinmek Amnesty için güçlükler yaratmaktadır.

(Raporun bu bölümünde SHP Milletvekili Cüneyt Canver'in 12 Şubat 1986 tarihli Cumhuriyet gazetesiyle yaptığı konuyla ilgili söyleşiye, Associated Press'in Şırnak çevresi köylülerinin söylediklerini aktaran haberine yer verildikten sonra Mardin Milletvekili Nehrozoğlu'nun kendilerine anlattıklarına geçiliyor. M.P.)

Mardin'in Pınarbaşı köyünde meydana gelen bir olayı da

Bay Nehrozoğlu bize şöyle anlattı:

"Terörist olarak aranan bir kişinin ailesinden 25 kişi 23 gündün fazla bir süre boyunca jandarma karakolunda tutuklu bulunduruluyorlar. Aranan kişi gelip teslim olmadığı sürece kendilerinin burada tutulacakları kendilerine bildiriliyor. Bu tehdit sonuç vermeyince, aranan kişinin babası ile aileden 15 kişinin tüm ev eşyalarıyla birlikte köyü terk etmeleri jandarma komutanı tarafından kendilerine bildiriliyor."

Nehrozoğlu olayı duyunca köye gidiyor. Nehrozoğlu anlatmaya devam ediyor:

"Bütün aile ağlıyor, yas içinde ve baba şöyle diyor: "Bu, oğluma ait bir suç. Kendisini sevmiyorum. Hükümet niçin yakalamıyor?" Nehrozoğlu'nun müdahalesiyle jandarma komutanı aileyi serbest bırakıyor. Benim ilgim sıradan köylüler içindir. Hükümet herkesi birer terörist olarak görüyor. Hükümetin işi teröristleri yakalamaktır. Köylerdeki halk teröristleri desteklememektedir. Ancak terörist silahlıdır ve halk yemek vermek zorundadır. Sonra da hükümet köylülerden hesap soruyor. Buna benzer ve önemli son bir olay da Mardin'in Gercüş ilçesinde Nisan ayının sonunda veya Mayıs başında meydana geliyor. Arıcaoğlu, Çukuryurt, Koçak, Yassıca ve Güzelöz olmak üzere altı köyü ilgilendiriyordu. Güvenlik güçleri bu köylerdeki 7 ile 70 yaşları arasında kadın erkek tüm halkı topluyor. Her köyden 45-60 arasında sayıları değişen köylüler Ulaş'a götürülerek dövülüyorlar ve elektrik şoku veriliyor. Bir okul binasında iki üç gün tutulduktan sonra serbest bırakılıyorlar. Sekiz dokuz gün sonra olay yerine gittim. Pekçok kişi yaralanmıştı, fakat resmi makamlara konuyu iletmekten çekiniyorlardı. Şikayette bulunabilmeleri için sadece altı kişiyi ikna edebildim. Bu altı kişiyi savcılığa götürdüm ve savcı da onları doktora gönderdi. Doktor da verdiği raporunda bu kişilerin bir haftaya kadar çalışacak durumda olmadıklarını belirtiyordu (Bay Nehrozoğlu bu altı kişiyi verilen doktor raporlarının kopyalarını bize verdi). Jandarmadan sorumlu komutan Binbaşı Aytakin İçmez'dir.

Mayıs ayında Beşir Temiz, silahsız yaşlı bir adam ağaç gölgesinde oturuyor. Binbaşı İçmez, dürbünüyle uzaktan bu Beşir Temiz'i oturur görünce kendi adamlarına yakalanması için emir veriyor. Askerlerin kendisine doğru geldiğini gören bu yaşlı adam kaçıyor. Assubay da, kaçtı diye adamı kurşunlayıp öldürüyor. Sonradan, öldürenler bunun bir hata olduğunu ve olaydan ötürü üzülüklerini bildiriyorlar. Bir hafta önce yaşlı adamın ailesini gördüm ve İçmez aleyhine dava açtım. Gercüş Savcısı davayı reddetti ve Diyarbakır'daki Askeri Mahkemeye gönderdi. Henüz bir cevap yok."

Mardin ilinde, SHP'liler, akli dengesinin yerinde olmadığını söyledikleri Beşir Temiz'in ölümü hakkında bize ayrıntılı bilgi verdiler. Söylendiğine göre olay esnasında Temiz kaçmış değil. Kurşunlar aşağı göğüs ve mide olmak üzere vücudun ön kısmından girmiş. Savcının soruşturmaya başlatmasına rağmen Temiz'in akrabaları resmi görevlilerden korktukları için dava açmak istememektedirler.

(Mardin'li bir avukat, bir diğer olayı anlatıyor Gözetleme

Heyetine. Köylülerin sıradan ve keyfi bahanelerle nasıl işkençeye tebi tutulduklarını, kurşunlanıp öldürüldüklerini aktarıyor.)

Herhangi bir huduttan yüzlerce kilometre uzaklıkta, Diyarbakır'ın kuzeyindeki dağlarda, 19 000 nüfuslu Tunceli ilini ziyaret ettik. 300 komando ve 2000 askerden oluşan sabit bir tugay burada karargah kurmuş bulunuyor. Helikopterler alçaktan, insanların tepesi üzerinden uçuyorlar. Beş tanesi bölgede işlev görüyor. "Jetlerle dağlar bombalanıyor son üç yıl boyunca." dedi SHP'li yerli bir avukat. "Ulaşamadıkları yerleri bombalamaktadırlar" diyor.

Tunceli, hükümetlerin önayak olduğu uzun bir katliamlar ve tenkiller tarihine sahip. İlericiliğiyle tanınan bir il. Yerli halk askerler tarafından işlenen hunharca uygulamalardan pekçok örnekler anlattı bize: Bir kadın firarda bulunan kocasını sakladığı kuşkusuyla, yakınlarında cinsel ilişkide bulunup bulunmadığını belirlemek için jinekolojik muayeneye tabi tuttukları; gelinin doğum yaptığı odayı askerlerin aramasına mani olmaya çalışan yaşlı bir adamın elleri jipe bağlanarak şehrin içinde sürüklenmesi; pusuya düşürülerek öldürülen bazı askerlerin intikamını almak için iki çocuğun kurşunlanarak öldürülmesi... gibi.

"Halk, kendi evinde bile güven içinde değil" diyor Tunceli'den bir avukat. Jandarma ve polis istediği her an herhangi bir eve veya büroya girip çıkabilir. Halkın çoğunluğu köylerde oturuyor. Polis ve jandarma ellerinde herhangi yasal bir belge veya yasal bir gerekçe bulunmadan, gecenin herhangi bir saatinde meskene girerek tutuklamalar yapabilmektedir." Bu avukat, ilin yakınında bulunan Hozat ilçesinde meydana gelen yeni bir olayı da anlattı:

"Hozat'ta askeri bir tatbikat yapılıyordu. Askerler teröristleri bulabilmek için bazı köylüleri zorla kendilerine yol göstermeleri için gözcü seçtiler. Askerler bazı teröristleri buldular, ama aralarında silahlı çatışma çıktı. Teröristlerden bir kız (Hozat'lı) ellerini kaldırarak teslim olmak istemesine rağmen askerler tarafından kurşunlanarak öldürülüyor. Bu olaya tanık olan iki gözcü de askerler tarafından kurşunlanıyor. Bunlardan 21-22 yaşlarında bulunan Müslüm Yağmur ölürken, aynı yaşlarda bulunan diğer gözcü (bunlar amca çocuklarıdır) Özgür Yağmur kaçarak kurtuluyor. Bu olay 20 Mayıs tarihinde oluyor. Olanları araştırmak için basını davet ettik. SHP'li Fikri Sağlar ve Cüneyt Canver'le birlikte muhabirler gelip Hozat'a gittiler. Ancak bu olay hiç bir zaman yazılmadı, basında adı bile geçmedi. Mayıs 1987'de meydana gelen diğer bir olay: Hozat'ın Sarısaltık köyünde bazı "firariler"le jandarmalar arasında çıkan çatışmada üç asker öldürülür. Hınçla dalan askerler yöreyi abluka altına alırlar ve bir saat sonra, davar otlamakta olan 15 yaşında bir kız ile 6 yaşında bir oğlan çocuğu teröristlere yardım ettikleri suçlamasıyla kurşunlarlar. Kız derhal ölür ve oğlan da halen Diyarbakır hapisanesinde yatmaktadır. Tüm köylüler bu olayı görüp yaşadılar. Ancak bunu yapan askerlere hiç bir şey yapılmadı, görevlerine devam ediyorlar. Benzer bir diğer olay

Mayıs 1987'de gerçekleştirilir: Sütluce köyünde 5 kız köy çeşmesinde kaplarma su doldururken jandarmalar kendilerine ateş açıyorlar ve diğerleri kaçarken ikisi yaralanıyor. Bu olayak, jandarmaların kızları toplu halde görünce 1 Mayısı kutluyorlar sandığı için ateş açtığı gerekçe gösterildi. Ancak bu olay basında yer aldı."

(Raporda Amnesty ve basın tarafından verilen daha birçok olaya değiniliyor. M.P.)

VIII. ZORUNLU GÖÇ

Türk hükümeti, bölgeyi ormanlaştırma projesi bahanesiyle Tunceli ilinin tüm köylerini dağıtarak, halkını Türkiye'nin diğer parçalarına sürmeyi planlamaktadır, görüldüğü kadarıyla. Böylesi zorlayıcı ve sert önlemler ilk kez alınıyor değildir: Hükümet 1938 yılında, asıl Kürtçe adı "Dersim" olan bugünkü Tunceli'den yüzlerce-binlerce köylü Türkiye'nin Güneyine ve Batısına sürgün olarak gönderildiler. Bu sırada binlerce Kürdün öldürüldüğü bu bölgenin mültecileri tarafından anlatılmaktadır. Birinin bize anlattığına göre, 42 haneli bir köyde kurtulabilen tek kişi, babası olmuş. 1950 yılındaki hükümet affından sonra pekçok Tunceli'li Kürt evlerine dönebilmişler. Anlaşıldığı kadarıyla aynı işlem tekrarlanmaktadır.

Uluslararası İnsan Hakları Yasasının savaşa ilişkin hükümleri, silahlı çatışmalarda sivil halkın korunmasını esas almaktadır. 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesi'nin II.Tutanağının (protokol II) 17. fıkrası şöyledir:

"Zorunlu askeri nedenlerle gerek görülmedikçe ve sivil halkın güvenliği tehlikede olmadığı sürece çatışmaya dayalı nedenlerden ötürü sivil halkın bir yerden başka bir yere nakli yapılamaz. Böylesi yerdegiştirmelere zorunluluk duyulduğu zaman halkın beslenme, güvenlik, sağlık, koruma ve barınak gibi gereksinimlerinin yeterli derecede sağlandığı uygun koşulların yaratılması gerekmektedir."

Türk güvenlik güçleri, komandolar ve diğer askeri görevlilerin Tunceli köylülerine karşı davranışları, Türkiye'nin silahlı çatışmalar durumunda "sivil halka kabul edilmiş normlara göre muameleye" uyması konusunda ciddi endişeler mevcuttur.

2000 İKİBİN'E DOĞRU dergisi 14-21 Mart 1987 tarihli sayısında, 1985 yılında Tunceli'de yapılan toplu köy boşaltmaları konusunda bir yazı yayınladı: Hozat'ın Orman yolu köyünde 270 kişiden oluşan 30 aile, Ağustos 1985'te köylerini terketmek zorunda bırakıldılar. 8.Tabur Komutanı Binbaşı Naim Kurt askerleriyle Temmuz 1985'te köyü basıyor. Bütün köylüler köy meydanına toplatılarak diz çöktürülüyor ve şöyle diyor Binbaşı: "Size üç seçenek veriyorum: Ya ihbarcı olacaksınız, ya dağlara çıkıp terörist olacaksınız, ya da köyü terk edeceksiniz. Size, kararınızı vermeniz için 20 gün müsaade veriyorum." Bu ve bunun gibi diğer baskılar, dövmeler ve işkenceler sonucunda bu köyden 15 aile Akhisar, 5'i Manisa'nın Salihli ilçesine, 3'ü Aydın'a bağlı Ortaklar'a, 1'i

İzmir'in Derince'sine, 4'ü Mersin'e ve 2 aile de Elazığ'a göçmek zorunda bırakılıyorlar. Şimdi bunların hepsi sefalet içinde yaşamaktadır. Makaleye göre jandarmalar, evleri yıkararken binlerce kavak ve meyva ağacını da yere sermeyi unutmadılar. Köylüler, mal ve mülklerine ilişkin belgelerini ekledikleri bir dilekçeyi Çalışma, Maliye, İçişleri, Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlıklarına ve Tunceli Valilik makamına sundular. Köylülerin daha sonra resmi makamlardan aldıkları cevapsa "Herhangi bir hak iddia edemezsiniz, çünkü siz köyünüzü gönüllü olarak terkettiniz." oldu. Köylülere, arkada bıraktıkları mal-mülk ve hayvanlarına karşılık ne bir tazminat, ne barınabilecekleri bir ev, ne bir iş, ne de herhangi bir yardım verildi.

Hükümetin bildirdiği yeni bir plana göre 50 000 Tunceli'li köylünün Antalya, Mersin, Muğla ve İzmir gibi Batı vilayetlerine yerleştirilerek kendilerine ziraate uygun toprak verilecektir. Muhalefet partilerinin protestosu karşısında hükümet, böyle bir planın olduğunu inkâr etti. Diğer yandan İçişleri Bakanı Akbulut, Tunceli ve yöresinden Batıya göç siyasetinin, emniyet veya ayrılıkçı güçlerle bir ilişkisinin olmadığını bildirdi. Devlet Bakanı Ahmet Karaveli ise Doğu ve Güneydoğu'daki küçük yerleşim birimlerine artık bundan böyle elektrik ve su götürülmeyeceğini, böylece bu küçük birimlerin daha büyük yerleşim birimlerine taşınmaları teşvik edilmiş olacaktır, demektedir. Buna ek olarak Şubat 1987 tarihli Cumhuriyet gazetesinin yazdığına göre, konuyu inceleyen Bilirkişi Komisyonu göçte tabi tutulacak köy sayısını 3192 olarak saptamıştır. Köyleri boşaltmaya neden olarak sık sık "Orman Yetiştirme Projesi" gösterilmektedir. Ancak Anadolu Ajansı'nın 4 Mayıs 1987'de bildirdiğine göre "terörizme karşı savaş" amacına yönelik bir önlem olarak hükümet bu toplu göçü planlamış bulunuyor: "Türkiye'nin Güneydoğu ve Tunceli ilinde dağıntık bulunan köy ve yerleşim birimlerini toplulaştırmak suretiyle hem terörizmden korunmuş olacaklar ve hem de iyi bir hizmete kavuşturulmuş olacaklar" deniliyor resmi kaynaklar tarafından.

Tunceli Valisi Cengiz Bulut'a göre, Başbakanlık tarafından onaylanan ilgili proje Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı tarafından uygulanacaktır. Vali Bulut, teröristler-kendi şiddet eylemleri için bu dağıntık yerleşim birimlerinden yararlanmaktadırlar, diyor.

"Nüfusu 152 000 olan Tunceli ilinde 3000'den fazla yerleşim birimi var. Bunlardan bazıları birbirinden sadece birer kilometre uzaklıkta birkaç evden ibarettir. Buna uygun hizmetin götürülmesi güçtür." diyor Vali Bulut. "Uygulanmasına gelecek yılbaşında başlanacak" diye ekliyor Tunceli Valisi.

Türk hükümetinin dediğine göre halk gönüllü olarak göç etmek istiyor. Haziran 1987'de yapılan bir mülakatta Dışişleri Bakanlığı Araştırma Dairesi Başkanı Ünal Maraşlı'nın bize anlattıklarına göre, ne Tunceli'den ve ne de başka bir yerden hiç kimse zorla göçte zorlanmamış. Ve Maraşlı şunları ekliyor: "Hükümet sadece Tunceli'den değil, Türkiye'nin Batısını-

daki orman bölgelerinde de yerdeğişimini planlamaktadır. Yapılan göç gönüllüdür." Maraşlı'ya göre:

"Bu yerdeğıştirmelerin amacı, fakir köy halkını ekonomik olanakların daha iyi olduğu yerlere kavuşturmaktır. Bu zorunlu bir olgu değil, çünkü zorla göçe zorlanmış kimse yoktur. Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı tarafından Tunceli'de 91 000 kişiye gönderilen bir soru anketine, 78 000 kişi göçetmek istediklerini belirttiler. Hayır diyen veya anket cevap vermeyen köylüler yerlerinde kalacaklardır. Ayrılmak isteyen köylüler Antalya, Mersin, İzmir ve Muğla illerine (Güneybatı) gönderileceklerdir. Hükümet, bunlara toprak, kredi verecek ve kendilerini su, elektrik, yol, okul ve sağlık hizmetlerine kavuşturacaktır. Bu pahalı bir operasyondur ve doğal olarak uzun dönemli bir proje olacaktır. Daha başlangıç noktasında bulunan bu operasyon iki-üç yıl içinde halledilecek bir iş değil ve tabiiyle uzun yıllar alacaktır."

Ancak Tunceli'de görüştüğümüz avukatlar ve politikacılar, yerli halkın herhangi bir seçeneğe sahip olmadığını belirttiler. "Hükümet, bölgedeki rahatsızlıklara çare bulabilmek için barbarca yöntemlerle halkı göçe zorlamaktadır" dediler.

Tunceli'de iken Hozat'ta iki köyün -Yenibaş ve Ormanyolu- halihazırda boşaltılmış olduklarını öğrendik. Evleri yerlebir edilen köylüler Denizli ve Manisa illerine göç etmek zorunda bırakılmışlar. Resmi makamlar bu zorunlu göçe neden olarak "Orman Bölgesi Projesi"ni ileri sürmektedirler. Ancak, kendileriyle görüştüğümüz yerli halktan herkesin paylaştığı ortak düşünce, bu uygulamanın gerçek amacının Kürtleri asimile etmek olduğudur. Kürtlerin yaşayan kendilerine özgü kültürüne son vermektir. Halkın anlattığına göre, sözkonusu Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı tarafından Eylül 1986'da köylülere gönderilen Hükümet bildirisi, köylünün ne düşündüğünü sormuyordu; köylülerin köylerini terketmeleri zorunda olduklarını bildiren bir resmi emirname idi. İçel Milletvekili Elgin, Yeni Gündem muhabirine Tunceli merkez köylerinin bile boşaltıldığını bildiriyordu. Köylülerden Bay Çaytaşı, köyüne dönmesini önlemek için evinin yerlebir edildiğini görünce ağlamaktan kendisini alamadı. Yine Sayın Elgin'in bildirdiğine göre, ilgililer "teröristlerden kaçıyoruz" yazısının altına köylülere imza attırıyorlardı zorla. Göçetmek istemeyen Yenibaş köylüleri dövülmüşlerdi: Ancak sonunda göçetmek zorunda bırakıldılar.

Hozat'ın çeşitli köylerinde 1986'da olanları yine Tunceli'deyken öğrendik:

"Güneşin doğuşuyla köye giren jandarmalar tüm halkı -kadin ve çocuklar da dahil- köy meydanında topladılar. Güneş altında bütün gün yüzüstü yatılı tutuldular. Hiç bir ağaç veya gölge olmadan, güneşin batışına kadar bekletildiler. Bütün gün jandarmaların nara atışlarını dinlediler. "Siz Kürtsünüz, bundan dolayı buradan gideceksiniz. Siz burada kaldığınız sürece PKK da burada olacaktır. Siz burada olmasaydınız, PKK bu dağlarda yaşayamayacaktı. Siz besliyorsunuz teröristleri!"

Tunceli'de genç bir öğretmen anlatıyordu: İlgililer halka,

siz toprağı verimli olan yerlere taşınacaksınız" diyorlar. Ancak götürüldükleri yerlerde ne tarla var, ne yol, ne su ve ne de elektrik. Sorulduğunda ilgililerin verdikleri cevap da "Zaten böylesi bir hayata alışkınsın, ne istiyorsun? Yaşamaya çalış böylece, bu neyine yetmez!" oluyor. Ve yörenin halkı bu göçmenlere bir hilkat garibesi gözüyle bakıyor, çünkü aynı dili konuşmuyor ve aynı davranışlarda bulunmuyor."

Yaşlı bir adam köylülerin dramını şöyle dilegetiriyordu: "Dövülmekten, sürekli onur kırıcı davranış, hakaret ve tehditlerden bıkan köylü; malını ve davasını çok düşük fiyatlarla satıyor ve kiraladığı bir kamyonla yerini yuvasını terk ediyor."

Yerli halkın göç etmesine neden olan baskıyı Tunceli'li bir avukat şöyle açıklıyor:

"Tunceli'de yaşama hakkı yok. Jandarmalar gecenin herhangi bir saatinde evinize gelip sizi tedirgin edebiliyor. Evde, tarlada, yabanda çalışırken, hayvanını otlatırken sizi rahatsız ediyorlar. Halk göçe mecbur edilmiştir. Kendisine uzatılan kâğıdı imzalamak zorundadır. Bir köylü "İki seçeneğim var: Ya gitmek, ya ölmek!" diyor. Göç ettiği zaman, evi kendisine yıktırılıyor. Böylece kişi iki seçeneğe sahip: Ölmek veya evini kendi elleriyle yıkmak ve gitmek. Bu yeni bir politika değildir. Geçen son 5 yıl içerisinde 15%ten fazla köy boşaltılmış, halkı göçebeleştirilmiştir. Bu yeni belge, hükümetin eskiden beri yapageldiği gibi, yapmakta olduklarına ve yapacaklarına bir kılıf niteliğindedir."

Hükümetin yol, elektrik, su, sağlık gibi hizmet ve olanakların götürülemeyeceğine karar verdiği 20 köyün listesini bize verdiler: Yerli halk, bu köylere, "söndürülmeye bırakılmış köyler" lakabını takmış. Bu köylerde yaşayan halkın bir geleceği yoktur ve en sonunda göçetmek zorunda kalacaklardır. Bunlardan Hozat köyleri şunlardır: Karaçavuş, Esenevler, Kurukaymak, Koru, Kavuktepe, Koçkozluca. Mazgirt köyleri ise şöyle: Oymadağ, Kuşhane, Otlukaya, Öreniçi, Dallıbel, Ataçınar, Alhan, Dayılar, İbımahmut, Sarıkoç, Güleç, Koyunuşağı, Dedebağ ve Akdöven.

Etnik ve politik haklardan mahrum, köyleri yıktırılan ve akıllamaz baskılarla yüzyüze olan halk, gerçekten de yurdunu terketmektedir. Türkiye nüfusunun hızla arttığı bir sırada Tunceli ilinin nüfusu son on yıl içinde 200 000'den 167 000'e düşmüştür.

(Raporun bu bölümünde "Üç Kürt Mülteci" başlığı altında, Ali Asker, Aziz Kılıç ve Remzi Akbaş takma adlarını kullanan kişilerin Gözetleme Heyeti'ne anlattıklarına yer veriliyor. Bu açıklamaları, "Kenan Şimşek'in Anlattıkları" başlığı altında yeni bir bölüm izliyor. Bu bölümler, Helsinki Gözetleme'nin konuya ilişkin yargısının oluşmasında kuşkusuz etkili olmuştur ve önemlidir. Ancak yer darlığı nedeniyle bu bölümleri aktarmadan geçiyoruz.)

XI. TAVSİYELER

"Türkiye'de İnsan Hakları -Olayların Tahlili" (Helsinki Gözetleme, Aralık 1987) adlı yayınıımızda, Türk hükümetinin in-

san haklarının iyileştirilmesinde ve korunmasında alabileceği önlemler konusunda bazı tavsiyelerde bulunduk. Bunların bazıları özellikle Türkiye'deki Kürt azınlığı ilgilendirmektedir.

Türk hükümetine yapılan tavsiyeler:

Kürtlerin varlığı kabul edilmesi, Türklere tanınan siyasal ve sivil hakların aynen Kürtlere de tanınması;

Kürtlerin etnik kimliğini sınırlayan yasakların kaldırılması: Kürt dilinin, müzik, dans ve bayramlarının serbestçe icra edilmesi ve kullanılması. Kürtçe adların ve Kürtçe'nin tutuklular, ziyaretçiler ve tutuklu ile avukatı arasında, hapishane merkezlerinde serbestçe kullanılması;

Kürt derneklerinin kurulması ve Kürtçe yayınların serbest bırakılması;

Kürt azınlığının sorunları ve bunların çözümü için gerekli önlemleri tavsiye eden bir Meclis Araştırma Komisyonu'nun kurulması;

Köy Korucuları sisteminin kaldırılması;

Gerilla hareketinin yer aldığı bölgelerde, sivil halkın korunmasını sağlayacak önlemlerin alınması;

Görevini kötüye kullanan ve halka kötü muamelede bulunan güvenlik ve askeri güçlerin hakettikleri cezalara çarptırılması;

Ülke dışında bulunan Kürt mültecileri rahatsız etmekten vazgeçilmesi: Kendi çocuklarına Kürtçe ad verebilmeli ve Kürtçe, Anadil olarak kaydedilmelidir;

Zorunlu göçlere, köy ve bölge boşaltmalarına halkın yaşamının tehlikede olduğu bölgeler hariç, son verilmeli ve bu göçler Cenevre Antlaşmasına uygun olmalıdır.

İnsan haklarının Türkiye'de bu denli kabaca çiğnenmesi, özellikle işkencenin yapılması, binlerce siyasinin tutukluluk halinin sürmesi ve cezaevlerinin korkunç durumu endişelerimizi arttırmaktadır. Bu denli korkunç baskı mekanizmasına karşılık, kişinin yasal güvenceden tamamen yoksun olmasını esefle karşılıyoruz.

Problemi çözücü tüm çareleri içermekten uzak olan tavsiyelerimiz, uygulamaya konuldukları takdirde insan hakları durumunun düzeltilmesinde bir hayli yararlı olacaktır. Amerika Birleşik Devletleri, bu tavsiyelerimizin gerçekleştirilmesi konusunda mümkün olduğu kadar Türk hükümetini ikna etmelidir. ABD'nin Türkiye'ye olan yakınlığı ve dışyardım

(dışyardım alan ülkeler arasında Türkiye 3.sırayı almaktadır) öğeleriyle, Başbakan Özal yönetimini, insan haklarına saygı gösterilmesi konusunda ikna edebilecek bir konumdur. Umarız bu konuda ABD çabalarını arttırmakta devam edecektir.

1987 yılının Haziran ayında Avrupa Parlamentosu Türkiye ile ilgili bir karar aldı. Bu karar Kürtlerin ülkede ayrı bir etnik grup olarak tanınmasını istiyordu. Karar, bu ve benzer diğer sorunlar, Türkiye'nin tam üyeliğe başvurusundan önce tartışılmasını öngörüyordu. Helsinki Gözetleme, Avrupa Topluluğu'na tam üye olmak için iyi bir kamuoyu yaratmak istediği ve ABD'den dışyardım beklediği bugünlerde Türk hükümetini, insan hakları sicilini ciddi bir biçimde gözden geçirmeye ve uluslararası topluluğun tam bir üyesi olabilmesi için gereken değişiklikleri yapmaya Türk hükümetini içtenlikle teşvik ediyoruz.

EKLERİN İÇERİĞİ

EK A: Sıkıyönetim Komutanı Kemal Yamak tarafından "Devlet Dairelerinde Kürtçe'nin Kullanılması" konusunda "Gizli" kaydı ile gönderdiği yasak emri.

EK B: Diyarbakır Belediye Başkanı Feyyaz Üzümcü'nün (asker), belediye "büro ve koridorlarında" Kürtçe konuşanların cezalandırılacağına ilişkin yazısı.

EK C: Ankara Vali Yardımcısı Cafer Eroğlu tarafından, Roja Welat gazetesinin yayınına izin verilmesi için yapılan başvuruya verilen yanıt.

EK D: Türkçe'den başka dillerde yapılan yayımlarla ilgili kanun metni.

EK E: Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam'ın, Kürt halkoyunları, müzik ve benzeri yollarla "milli birlik ve beraberliğe zarar veren" eylemleri yasaklayan genelgesi.

EK F: Çocuklarının adlarını Kürtçe koymaktan ötürü A.Ekrem Kutlay hakkında açılan davada verilen karar.

EK G: Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı'nın, köylerin boşaltılması konusunda Etazığ Orman Bölge Müdürlüğüne yazdığı yazı.

WEŞANÊN HATÎ

KÛRDISTAN'DA DIRENÎŞ

Jürgen Roth
Çeviren: M.H.İşik
Ulenspiegel Druck GmbH
Winterstr. 4,
D-8000 München 90
W.Germany

BERBANG

Erebê Şemo
Weşanxana Kurdistan
Box 16139
103 23 Stockholm/Sweden

NEHC-UL ENAM

Mele Xelilê Sêrtî
Weşanxana Kurdistan
Box 16139
103 23 Stockholm/Sweden

MIRINA KALEKÎ RIND

(Roman)
Mehmed Uzun
Orfeus Bokförlag
Vanadisv. 18, 2tr, 113 46 Stockholm/Sweden

ZEVÎYÊN SORO

(Roman)
Nûrî Şemdîn
Weşanxana Kurdistan
Box 16139
103 23 Stockholm/Sweden

TAUSEND WINDE-EIN STURM

Gedichte & Aphorismen
Hasan Dewran
EDITION ORIENT
Berlin 1988

KEÇA KAPÎTAN

A.Sergeyevîç Pûşkîn
(Roman)
Wergêr: Hesênê Metê
WEŞANÊN WELAT

MIRINA KARMEND

A.P. ÇÊXOV
(Çîrok)
WEŞANÊN WELAT
c/o KFH, Box 40 88
141 04 Huddinge/Sweden

GIRTÎ

Firat Cewerî
(Çîrok)
Box 615
191 26 Sollentuna/Swden

LAWIKÊ PÎR SULTANÎ

ZILFÎ
Postfach 30 41 33
1000 Berlin 30

ÇAGDAŞ TÜRK EDEBIYATINDA KÛRTLER

Rohat
Vejin Yayinlari
Box 39122
100 54 Stockholm/Sweden

BIJÎ KURDISTAN

"ÊŞ"
(Helbest)
Selîm Ferat
Weşanên Kurdistan
Autonome Buchladen
Martinistr. 9
4500 Osnabrück
W.Germany

BERHEM

Box 470 123 04 Farsta-Stockholm SWEDEN

Mehmed Uzun
SIYA EVÎNE

قطر قالبیجی بر فطرو

صفتا عینا استغاف اید یوسوم : ((جو قدن مقوی کتور))
 آلامم . بویله فاصلط یاز فطو الیستیردیفقا ایچون بلک مراد
 ایشوسوم . (بورفه هوللا له سیه نفا یاز دینی مقولیدن عینا اید یوسوم)
 بو سن لک هوللا عینا و قمانا سیه دیوسوم : ((بئیم کناب عقده مطا لقا کوزی

Roman
Orfeus

Orfeus Bokförlag
Vanadisv. 18, 2tr.
113 46 Stockholm/Sweden